CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१२ [redacted] जनन्तरपमध्ये प्रथमप्रयोजनं निराकृतम्। ननु कथमसाधुरेव इत्यत्र यीशक्तानांप्र
वृत्तिर्नस्यादिति पदूषणाशङ्क्याह इतिपन्सेतातोर्णं वस्तान्तरैरपि हि परिहारा संभवन्तीति भावः। अत्र मूर्धन्यपर्यवसिते
र्जन कार्यं तु कथमिति पन्सेयम् तेकारद्योऽयिपि घुमादिवसाध्वसाधुव्यवस्थिता: साधयप्रयथा ननु हि घुमादि
ति लक्षणताइति अभ्यासे। अत्र यथाहि वस्तान्तरैरिति न शक्यादिति नचगत्सरूप्ति विरोधः। तत्रवतापि
रूढं कृषीणन्त्युत द्वितमिति गच्छमुष्ण कृतस्याणो पगमारेरपि शक्य साधुताभ्युपगमेवाधकाभा
वात वृद्धष त्सुसाधुनपिप्रयुंजानोदेवप्राह्लतादिति दृकयाद्धर्मशास्त्रासंघतात्म्रसपेतीव
न्यदेतत यत्तु द्वितीयप्रयोजननिराकरणतार्थेयार्तिकमनुकारशिखाशिष्टाप्रतिविद्धमिति॥
तस्यैवमर्थः शिष्टस्य साधोरनुकरणं साधोपसशिष्टवत्तद्प्रतिषिद्धं च साध्वसाधुव्यवस्थितं घ
घुमादेः तस्यानुकरणमपि ताद्दोष अर्थादसाधोरनुकरणमप्यसाध्वेवेति। इदं तु माष्ये दूषितं १२
मथ हेलयो हेलयइत्यादिनाशिष्टपरिगृहीतानामसाधुसापांधीनाभावात नचापशब्दावा
कृत्यमात्रेतात्पर्यात्म अपशब्द इत्यस्याप्यसाधुतापत्तेः नचैवमकृतिवदनुकरणमित्यनेन
असाधुतातिदेशः अशास्त्रीयत्वाति देशाद्योगादिति दिक्। तस्माद्वार्तिककृतां दूषितमप्यद्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तथा च स्तत केशवः शास्त्राजगतस्तोत्याप्यः त सम्भवास्तव एव सेव्या। तथा च स्मृतं कुर्व्वन्
तद्विहितं निस्याहितं न हि सस्मृतिर व्यत्कूस्ला भवतीति एवं च यत्तो शास्त्राजगतं हेशभावपाव
त्कूवीनं वो ताहि नाम क्रियते तद्यसाध्विति स्वकीकृतं तं माहिश का इत्युक्ते रतोऽपि शि
ष्टानुरोधं दृश्यतास्वर्तास्य रोषीन संतीति शास्त्रमव्याहतमुच्चं व्यक्तिपमाराय
ति धीनुकारणस्याप्यसाधुता दर्शिताः तस्मादिह गुमादिभ्यः कृतोमयाहिं नाम विध मा
धीगोणपाघतुकारणे भ्योहि धीरङ्करति नुकारणस्यापि न्याय तोन किंचिदे व नारायम्
किंतु यावन्नीकमिति स्थितम्। म. त्र शास्त्रे तु मातृकान्यासा दौ ही धीरं च यो तीपि
घपि स्वी कृतस्तथापि प्रातिशाख्यन्यायेन अन्न च सोनोपयुज्यत इत्यव पेपम एवं च
यन्नी सारी नाम त्विपिशिक्षेरनेगीकृतानां न्यायसाम्या दसाधुतानातोत तथा चाहुः न
हि य द्विरंतिवरः प्रयुज्यत इति एवं च न्यायाप्यभावादिति या तिर्कन पूर्वयातिकोनत्येवा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपमानाच्च· पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः कुंभपदीषु च· संख्यासुपूर्वस्य वयसि दन्तस्य दतृ· छन्दसि च· स्त्रियां संज्ञा
याम्· विभाषा श्यावारोकाभ्याम्· अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च· ककुदस्यावस्थायां लोपः त्रिककुत्पर्वते०
उद्विभ्यां काकुदस्य· पूर्णाद्विभाषा· सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः उरःप्रभृतिभ्यः कप्· इनः स्त्रियाम्· नद्यृतश्च· शेषा
३२ द्विभाषा· न संज्ञायाम्· ईयसश्च· वंदिते भ्रातुः ऋतश्छन्दसि· नाडीतंत्र्योः स्वांगे· निष्प्रवाणिश्च· ८ पादघाते
स्य तन्त्र्ये कृतं कऊ ज्येष्ठाभ्यास पत्रान्यवतत्त्वात्· र्णानेनः दुःसखो वयसि विंशतिः १६० इति पंचमाध्यायस्य च
तुर्थः पादः ५५२४॥ ◎ इति पंचमोऽध्यायः ० एकाचो द्वे प्रथमस्य· अजादेर्द्वितीयस्य· न न्द्राः संयोगादयः पूर्वो
भ्यासः सन्यङोः श्लौ· चङि· दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च· ष्यङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे· बन्धुनि बहुव्रीहौ·
वचिस्वपियजादीनां किति· ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति· लिट्यभ्या
सस्योभयेषाम्· स्वापेश्चङि॥ स्वपिस्यमिव्येञां यङि। न वशः १ चायः की· स्फायः स्फी निष्ठायाम्· स्त्यः प्र ३२

उत्तमैकाभ्यां च राजाहः सखिभ्यष्टच्. गोरतद्धितलुकि: अग्राख्यायामुरसः अनोश्मायःसरसांजातिसंज्ञयो:
ग्रामकौटाभ्यां तक्ष्णः अतेः शुनः उपमानादप्राणिषु. उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः नावो द्विगोः अर्द्धाच्च. खार्याः
प्राचाम्. द्वित्रिभ्यामञ्जलेः अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि. ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम्. कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम्. द्वन्द्वा
च्चुदषहान्तात्समाहारे. अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः अनश्च. नपुंसकादन्यतरस्याम्. नदीपौर्णमास्याग्रहायणी
भ्यः झयः गिरेश्च सेनकस्य. बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच्. अङ्गुलेर्दारुणि द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः अप्पूरणीप्रमा
ण्योः। अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः अञ्नासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात्. उपसर्गाच्च. सुप्रातः सुश्वसुदिवशारिकु
क्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः॥ नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम्. नित्यमसिच्प्रजामेधयोः बहुप्र
जाश्छन्दसि. धर्मादनिच् केवलात्. जंभासुहरिततृणसोमेभ्यः दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे. इच् कर्मव्यतिहारे द्विद
ण्ड्यादिभ्यश्च. प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः ऊर्द्ध्वाद्विभाषा. धनुषश्च. वा संज्ञायाम्. जायाया निङ्॥ गंध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३६

इयंतेति लिंकदुःपस्यकान्तः सोदासी भार्यां च। चतुर्थी तदर्थे। अर्थे। एव। कर्म आस्थे निष्ठा। अप्रतिम इ
तो या। स्तीया कर्मणि। जतिद्दन तं ४ तादृशो वनिति केस्यतो लभेवानत्र श्व प्रयतः अनिशं नीवता वपुस्य थे। य
धी व ईब दन्यतरस्याम्। हिरण्यपचिमानास्थने। पुष्येमो विरोपसम्यतो। कनरकतमो वा तमि आन वै। अप्रा
क्यौ ध्यालसा कुमारयोः राजा च। शक्ति प्रत्यये नस्लिन्कौ नित्यार्थे ग्रामः क्षितिपनि। राजा च प्रशंसायाम्। आदित
दानः सह सीतारिदिरौ ३॥ धर्मेहरशो। उ नौ च। हि मा भाष्यद्गे। पापश्च क्षितिनि। अत्रान्त्रे वा सिमास व
ध्यालनो सुखेपे। अग्रा ज नि मे मे पे। मक्तो रख्यात्तदर्थे च। ओहिजलसिं हय ने सूपमाने। अप्रकेजी विका पे प्रावां
कीडायाम्। अशी नित्रकौ क्षितिपनि वा कनः संज्ञायाम्। गोतन्त्रिएं व स्यास्येशि नि। ५ पमानं च पदार्थ
[illegible] वकृता धेय। ४ उमा ~~क्षितिपनि वा कनः संज्ञायाम् गो~~ रे सद्यपश्च। दीर्घकाशतुषभ्रा
कपठम्ने अप्रत्या स्पर्धमञ्च। ग्रामेनि वसन्तः बोभादिषु। क्षात्र्यादपशालायाम् प्रस्थेकदुम

भावलयनेयोः प्रमासे· दायायन्दायादे· प्रति यस्मिं विरल्पे व्ययोः पदेप्यपदेवो· निवातेवातत्रासोषारदेना
तौवो न्ध्रघ पूर्ण कणादोर्णातो. सदृषप प्रतिरूपयोः सादृष्पे· द्विगौप्रमाणे· हल्लव्यघातपम्यातिते· मात्रोपष्टी
पक्ष्मस्त्रा वेनतं सके· स्फाति वि वर्योर्हिते· द्वीरौवं· न्यस्यामिनि· पत्यागैश्वर्ये· नम्र याज्ञिकदिधिष्ठु· वा
जुवनम· ॥१॥ प्राक्षाशा या धने दीपः शुक्लम्भा वने· पर्वमन्तर्वेधै· मपि यसनौ उसमथ्योद सवेप्रासदेशेषु·
सामिप्ये· विस्पष्टादीनि· गुणवचनेषु· अन्याधमेक न्याधेवत्स नवे कर्मधारये· कुमारश्वं· प्रादिषु
प्रत्येनसि· पूर्वेष्व न्यतरस्याम्· इ.र.लोकाग्नकयात्वमजान्नपारावेषु द्विगौ· यन्न्यतरस्याम्·दिष्ठे
वित त्वत्रोत्वक सप्तमी सिद्धशुष्क व्यपर्यय ष्ठे व्यकालात्· पविप्रत्ये पापाधर्व माननोत त्रावपरेषु· राज
न्यवधय वन इन्द्रे धेक क्षीणात्· संख्या· न्याव्योपसर्ग नश्चान्ते आसौ· कालौ कौजयादपश्वामत
श्रीहुपपरा लस्ग ल्की स्वासज्ञोवाश्च मारमारल होलैह लरौरव प्रवृद्ध देव· मेर्त्वकश्व देधोः षु:
साढिवमोः २ औः सादसादि सारथिषु: कुत्गालपोतरि· लोकोत्तर्वसत जरन्यश्शीलह दन्द्र पोपारेषु·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भ्यो झल्युपोत्तमम् विभाषा भाषायाम् नगोश्वन्साववर्णराड्ङ्क्रुङ्कृद्भ्यः। दिवो झल् नृ चान्यतरस्याम्· तित्स्वरितम्·
तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः। आदिः सिचोऽन्यतरस्याम्· स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि·
अभ्यस्तानामादिः। अनुदात्ते च· सर्वस्य सुपि· भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति· लिति·
३५ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम्· अचः कर्तृयकि· थलि च सेटीडन्तो वा· ञ्नित्यादिर्नित्यम्· आमन्त्रितस्य च· पथिम
थोः सर्वनामस्थाने· अन्तश्च तवै युगपत्· क्षयो निवासे· जयः करणम्· वृषादीनां च· संज्ञायामुपमानम्· निष्ठा च
द्व्यजनात्· शुष्कधृष्टौ· आशितः कर्ता· रिक्ते विभाषा· जुष्टार्पिते च छन्दसि· नित्यं मन्त्रे· युष्मदस्मदोर्ङसि· ङयि·
च· यतोऽनावः· ईड्वन्दवृशंसदुहां ण्यतः· विभाषा वेण्विन्धानयोः· त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम्· उपो
त्तमं रिति· चङ्यन्यतरस्याम्· मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम्· अन्तोऽवत्याः· चौ· समासस्य· एकावश्वयो
ज्यश्चपद्यन्ते नप्रनादिवीन्द्रे गो छन्दं कितानि त्ववितं निष्ठावे को न गिं धा निश ॥ षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ ६।१
बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम्· तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः॥ वर्णो वर्णेष्वनेते·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सोऽचिलोपे चेत्पादपूरणम्· सुट् कात्पूर्वः· संपरिभ्यां भूषणसमवाययोः· उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु
किरतौ लवने· हिंसायां प्रतेश्च· अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने· कुस्तुम्बुरूणि जातिः· अपरस्पराः क्रियासातत्ये·
गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु· आस्पदं प्रतिष्ठायाम्· आश्चर्यमनित्ये· वर्चस्केऽवस्करः· अपस्करो रथाङ्गम्· वि
ष्करः शकुनौ वा· ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे· प्रतिष्कशश्च कशेः· प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी· मस्करमस्करिणौ वेणुप
रिव्राजकयोः· कास्तीराजस्तुन्दे नगरे· कारस्करो वृक्षः· पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम्॥ अनुदात्तं पदमेकवर्जम्·
कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः· उञ्छादीनां च· अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः· धातोः· चितः· तद्धितस्य· कितः· तिसृभ्यो जसः
चतुरः शसि· सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः· अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्याम्· नित्यं समासे· अञ्चेः
छन्दस्यसर्वनामस्थानम्· ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः· अष्टनो दीर्घात्· शतुरनुमो नद्यजादी उदात्तयणो ह
ल्पूर्वात्· नोङ्धात्वोः· ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप्· नामन्यतरस्याम्· ङ्याश्छन्दसि बहुलम्· षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पदान्ताद्वा। इको यणचि। एचोऽयवायावः। वान्तो यि प्रत्यये। धातोस्तन्निमित्तस्यैव। क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे। ४। क्रय्य
स्तदर्थे। भय्यप्रवय्ये च छन्दसि। एकः पूर्वपरयोः। अन्तादिवच्च। षत्वतुकोरसिद्धः। आद्गुणः। वृद्धिरेचि। एत्येधत्यूठ्सु। आटश्च।
उपसर्गादृति धातौ। वा सुप्यापिशलेः। औतोऽम्शसोः। एङि पररूपम्। ओमाङोश्च। उस्यपदान्तात्। अतो गु
२४ णे। अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ। नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा। अकः सवर्णे दीर्घः। प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। सम्प्रसारणाच्च। एङः प
दान्तादति। ङसिङसोश्च। ऋत उत्। ख्यत्यात्परस्य। अतो रोरप्लुतादप्लुते। हशि च। प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे।
न्तःपादमव्यपरे। अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च। यजुष्युरः। आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठे
ऽम्बेऽम्बालेऽम्बिके पूर्वे। अङ्ग इत्यादौ च। अनुदात्ते च कुधपरे। अवपथासि च। सर्वत्र विभाषा गोः। अवङ् स्फोटाय
नस्य। इन्द्रे च। प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम्। आङोऽनुनासिकश्छन्दसि। इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च। ऋत्यकः।
अप्लुतवदुपस्थिते। ई३ चाक्रवर्मणस्य। दिव उत्। एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि। स्यश्छन्दसि बहुलम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पूर्वस्य· द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः· प्रतेश्च· विभाषाभ्यवपूर्वस्य· शृतं पाके· प्यायः पी· लिड्यङोश्च· विभाषा श्वेः।
णौ च संश्चङोः· ह्वः संप्रसारणम्· अभ्यस्तस्य च· बहुलं छन्दसि· चायः की· अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्यु
षेतित्याजश्राताः श्रितमाशीराशीर्ताः· न संप्रसारणे संप्रसारणम्· लिटि वयो यः· वश्चास्यान्यतरस्यां किति· वेञः·
ल्यपि च· ज्यश्च· व्यश्च· विभाषा परेः· आदेच उपदेशेऽशिति· न व्यो लिटि· स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि॥ क्रीङ्जीनां
णौ· सिध्यतेरपारलौकिके· मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च· विभाषा लीयतेः· खिदेश्छन्दसि· अपगुरो णमु
लि· चिस्फुरोर्णौ॥ प्रजने वीयतेः· बिभेतेर्हेतुभये· नित्यं स्मयतेः· सृजिदृशोर्झल्यमकिति· अनुदात्तस्य चर्दुपध
स्यान्यतरस्याम्· शीर्षंश्छन्दसि· ये च तद्धिते· पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नास
ञ्छस्प्रभृतिषु· धात्वादेः षः सः· णो नः· लोपो व्योर्वलि· वेरपृक्तस्य· हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्·
एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः· शेश्छन्दसि बहुलम्· ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्· संहितायाम्· छे च· आङ्माङोश्च· दीर्घात् ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ग्रहणं यथा स्यात्· कुरुभ्यश्च· मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः कन्यायाः कनीन च· विकर्णशुङ्गछगलाद्वत्स
२१ भरद्वाजात्रिषु· पीलाया वा· ढक् च मण्डूकात्· स्त्रीभ्यो ढक्· द्व्यचः· इतश्चानिञः· शुभ्रादिभ्यश्च· विकर्ण
कुषीतकात्काश्यपे· भ्रुवो वुक् च· कल्याण्यादीनामिनङ्· कुलटाया वा· चटकाया ऐरक्· गोधाया ढ्रक्·
आरगुदीचाम्· क्षुद्राभ्यो वा· पितृष्वसुश्छण्· ढकि लोपः· श्चपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ ८ । महा
कुलादञ्खञौ· दुष्कुलाड्ढक्· स्वसुश्छः· भ्रातुर्व्यच्च· व्यन् सपत्ने· रेवत्यादिभ्यष्ठक्· गोत्रस्त्रियाः कुत्स
ने ण च· वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु बहुलम्· फेश्छ च· फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ· कुर्वादिभ्यो ण्यः· सेना
न्तलक्षणकारिभ्यश्च· उदीचामिञ्· तिकादिभ्यः फिञ्· कौसल्यकार्मार्याभ्यां च· अणो द्व्यचः· उदी
चां वृद्धादगोत्रात्· वाकिनादीनां कुक् च· पुत्रान्तादन्यतरस्याम्· प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् ८ मनो
र्जातावञ्यतौ षुक् च· अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्· जीवति तु वंश्ये युवा· भ्रातरि च ज्यायसि· वान्य-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इतो मनुष्यजातेः ऊङुतः बाह्वंतात्संज्ञायाम् पंगोश्च ऊरूत्तरपदादौपम्ये संहितशफलक्षणवामादेश्च कद्रुक
मंडल्वोश्छंदसि संज्ञायाम् शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् यङश्चाप् आवट्याच्च तद्धिताः यूनस्तिः अणिञोरनार्षयो
र्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे गोत्रावयवात् क्रौड्यादिभ्यश्च दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकांठेविद्धिभ्योन्यत
रस्याम् समर्थानां प्रथमाद्वा प्राग्दीव्यतोण् अश्वपत्यादिभ्यश्च दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः उ
त्सादिभ्योञ् स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात् द्विगोर्लुगनपत्ये गोत्रेऽलुगचि यूनि लुक् फक्फिञोरन्यतरस्याम्
तस्यापत्यम् एको गोत्रे गोत्राद्यूनस्त्रियाम् अत इञ् बाह्वादिभ्यश्च सुधातुरकङ् च गोत्रे कुंजादिभ्यश्च्फञ्
नडादिभ्यः फक् हरितादिभ्योञः यञिञोश्च शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु द्रोणपर्वतजीवंतादन्य
तरस्याम् अनृष्यानंतर्ये बिदादिभ्योञ् गर्गादिभ्यो यञ् मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः कपिबोधादांगिरसे
वतंडाच्च लुक् स्त्रियाम् अश्वादिभ्यः फञ् भर्गात्त्रैगर्ते शिवादिभ्योण् अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

प्रथम

२० पत्युर्नो यज्ञसंयोगे · विभाषा सपूर्वस्य · नित्यं [illegible] सपत्न्यादिषु ·
पूतक्रतोरै च · वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः · मनोरौ वा · वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः · अन्यतो ङीष् ·
षिद्गौरादिभ्यश्च · जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपना
कृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु · श्रोणाद्वा वाम् · वोतो गुणा
वचनात् · बह्वादिभ्यश्च · नित्यं छन्दसि · भुवश्च · पुंयोगादाख्यायाम् · इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहि
मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् · क्रीतात्करणपूर्वात् · क्तादल्पाख्यायाम् · बहुव्रीहेश्चान्तोदा
त्तात् · अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा · स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् · नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गा
च्च · नक्रोडादिबह्वचः · सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च · नखमुखात्संज्ञायाम् · दीर्घजिह्वी च च्छन्दसि · दिक्पूर्वप
दान्ङीष् · ऊरूत्तरपदादौपम्ये · संहितशफलक्षणवामादेश्च · जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् · पाककर्णपर्णपुष्पफलमू २०

ग्रार्द्धधातुकं शेषः॥ लिट्च। लिङाशिषि। छन्दस्युभयथा। धातुसंबंधे समानाधिकरणो स्यातद्धि तस्यास्य
पिपंसप्तदश॥ इति तृतीयस्य चतुर्थ पादः ४॥ आप्रातिपदिकात्। स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङे। भ्यांभ्यस्ङ
सिभ्यांभ्यस्ङसोसांङ्योस्सुप्। स्त्रियाम्। अजाद्यतष्टाप्। ऋन्नेभ्यो ङीप्। उगितश्च। वनो रच। पादो
न्यतरस्याम्। टाबृचि। न षट्स्वस्रादिभ्यः। मनः। अनो बहुव्रीहेः। डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम्। अनुप
सर्जनात्। टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः। यञश्च। [illegible]प्राचां ष्फ तद्धितः।
सर्वत्र लोहितादिकतंतेभ्यः। कौरव्यमांडूकाभ्यां च। वयसि प्रथमे १ द्विगोः। परिमाणबिस्ताचितकंब
ल्येभ्यो न तद्धितलुकि। कांडांतात्क्षेत्रे। पुरुषात्प्रमाणेन्यतरस्याम्। बहुव्रीहेरूधसो ङीष्। संख्या
व्ययादेर्ङीप्। दामहायनांताच्च। अन उपधालोपिनोन्यतरस्याम्। नित्यं संज्ञाछन्दसोः।
केवलमामकभा[illegible]गधेयपापापरसमानार्यकृतसुमंगलभेषजाच्च। रात्रेश्चाजसौ। ग्रंतर्वत्य

श्रीः

१८

आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च ० गा
दाधा गोघ्नौ संप्रदाने । भीमादयोऽपादाने । ताभ्यामन्यत्रोणादयः ४ क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगति प्र
त्यवसानार्थेभ्यः लृट् । तिपतसझि सिपथसथ मिब्वसमस् तातांझ थासाथांध्वम् इड्
वहिमहिङ् । तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः । तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः । लः परस्मैपदम् । तङानावात्मनेपदम् ।
अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् । युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः । अस्मद्युत्तमः । शेषे प्रथमः । लोटो ...
...... । आडुत्तमस्य पिच्च । एत ऐ । लोटो लङ्वत् । नित्यं ङितः । इतश्च । तस्थस्थमिपां तांतंतामः । लिङः सीयुट् । यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च । किदाशिषि । झस्य रन् । इटोऽत् । सुट् तिथोः ।
झेर्जुस् । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । आतः । लङः शाकटायनस्यैव । द्विषश्च । तिङ्शित्सार्वधातुकम् ।

१८

याःयतिविन्दजीवोः चर्मोदरयोः पूरेः वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् चेले क्नोपेः। निमूलसमूलयोः कषः।
शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः। करणे हनः स्नेहने पिषः हस्ते वर्तिग्रहोः स्वे पुषः २। अधि
करणे बन्धः संज्ञायाम् कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः। ऊर्ध्वे शुषिपूरोः उपमाने कर्मणि च कषादिषु यथा
विध्यनुप्रयोगः उपदंशस्तृतीयायाम् हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः समा
सत्तौ प्रमाणे च अपादाने परीप्सायाम् द्वितीयायां च स्वाङ्गेऽध्रुवे परिक्लिश्यमाने च विशिपतिपदिस्क
न्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु नाम्न्यादिशिग्रहोः। अव्यये यथाभिप्रेता
ख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ तिर्यच्यपवर्गे ३। स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः। नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे तूष्णीमि भुवः ४
अन्वच्यानुलोम्ये। शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन्। पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु कर्तरि
कृत् भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा लः कर्म णि च भावे चाकर्मकेभ्यः तयोरेव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१८

शकि लिङ् च। आशिषि लिङ्लोटौ। क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम्। माङि लुङ्। स्मोत्तरे लङ् च। ऽस्मादयानि यास्य यावद्व नोऽङ्ग
मिच्छा हृयेश्वयोतो धोर्लिङ्लिटः सोऽडशः ॐ इति तृतीयस्याध्यायस्य तृतीयः पादः॥ धातुसंबन्धे प्रत्ययाः। क्रिया
समभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः। समुच्चयेऽन्यतरस्याम्। यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्। समुच्चये सामा
न्यवचनस्य। छन्दसि लुङ्लङ्लिटः। लिङर्थे लेट्। उपसंवादाशङ्कयोश्च। तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यै
न्माध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः। प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै। दृशे विख्ये च। शकि णमुल्कमुलौ। ईश्वरे तोसुन्कसुनौ।
कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः। अवचक्षे च। भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन्। सृपितृदोः कसु
न्। अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा। उदीचां माङो व्यतीहारे। परावरयोगे च। १ समानकर्तृकयोः पूर्वका
ले। आभीक्ष्ण्ये णमुल् च। न यद्यनाकाङ्क्षे। विभाषाऽग्रेप्रथमपूर्वेषु। कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ्। स्वादुमि णमु
ल्। अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्। यथातथयोरसूयाप्रतिवचने। कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये। १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गाशंसायां भूतवच्च · क्षिप्रवचने लृट् · आशंसावचने लिङ् · नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः । भविष्यति
मर्यादावचनेऽवरस्मिन् · कालविभागे चानहोरात्राणाम् · परस्मिन्विभाषा · लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ·
भूते च · वोताप्योः । गर्हायां लडपिजात्वोः · विभाषा कथमि लिङ् च । किंवृत्ते लिङ्लृटौ · अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिं
वृत्तेऽपि · किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् · जातुयदोर्लिङ् । यच्चयत्रयोः · गर्हायां च · चित्रीकरणे च · शेषे लृडयदौ · उ
ताप्योः समर्थयोर्लिङ् · कामप्रवेदनेऽकच्चिति · संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे · विभाषा धातौ संभावनवच
नेऽयदि · हेतुमति लिङ् । इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ · समानकर्तृकेषु तुमुन् · कालविभागे चानहोरात्राणाम् परस्मि
न्विभाषा लिङ्निमित्ते लृङ्क्रियातिपत्तौ · लिङ् च । इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने । विधिनिमन्त्रणामन्त्र-
णाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । लोट् च · प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च · लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके · स्मे लोट् ·
अधीष्टे च · कालसमयवेलासु तुमुन् । लिङ् यदि · अर्हे कृत्यतृचश्च · आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः · कृत्याश्च ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्तूतः किं ठ द्विपेषु र॰ यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ्॰ स्वपो नन्॰ उपसर्गे घोः किः॰ कर्मण्यधिकरणे च॰ स्त्रियां क्ति
न्॰ स्थागापापचो भावे॰ मंत्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः॰ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च॰ व्रजयजो
र्भावे क्यप्॰ संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः॰ कृञः श च॰ इच्छा॰ अ प्रत्ययात्॰ गु
रोश्च हलः॰ षिद्भिदादिभ्योङ्॰ । चिंतिपूजिकथिकुंबिचर्चश्च॰ आतश्चोपसर्गे॰ ण्यासश्रन्थो युच्॰ रोगा
ख्यायां ण्वुल्बहुलम्॰ संज्ञायां विभाषाख्यानपरिप्रश्नेषु इञ् च॰ पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच्॰ आक्रोशे नञ्यनिः।
कृत्यल्युटो बहुलम्॰ नपुंसके भावे क्तः॰ ल्युट् च॰ कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम्॰ करणाधि
करणयोश्च॰ पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण॰ गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च॰ अवे तॄस्त्रोर्घञ्।
हलश्च॰ अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च॰ उदङ्कोनुदके॰ जालमानायः॰ खनो घ च॰ ईषद्दुःसुषु कृ
च्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्॰ कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः॥ आतो युच्॰ छन्दसि गत्यर्थेभ्यः॥ अन्येभ्योपि दृश्यते॰ वर्तमाने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मित्तयः प्रे स्त्रीयज्ञे· प्रथने वावशब्दे· छन्दोनाम्नि च· उदि ग्रहः· समि मुष्टौ· परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः४ पराव
नुपात्यय इणः· व्युपयोः शेतेः पर्याये· हस्तादाने चेरस्तेये २ निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः४ संघे
चानौत्तराधर्ये· कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम्· अभिविधौ भाव इनुण्· आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः· प्रे लिप्सायाम्· प
रौ यज्ञे· नौ वृ धान्ये· उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः४ विभाषाऽऽङि रुप्लुवोः· अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे· प्रे वणिजाम्· र
श्मौ च· वृणोतेराच्छादने· परौ भुवोऽवज्ञाने· एरच्· ऋदोरप्· ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च· उपसर्गेऽदः· नौ णच
३॥ व्यधजपोरनुपसर्गे· स्वनहसोर्वा· यमः समुपनिविषु च· नौ गदनदपठस्वनः· क्वणो वीणायां च· नित्यं प
णः परिमाणे· मदोऽनुपसर्गे· प्रमदसंमदौ हर्षे· समुदोरजः पशुषु· अक्षेषु ग्लहः· प्रजने सर्तेः· ह्वः संप्रसा
रणं च न्यभ्युपविषु· आङि युद्धे· निपानमाहावः४ भावेऽनुपसर्गस्य· हनश्च वधः· मूर्तौ घनः· अन्तर्घ
नोऽङ्गम्· करणेऽयोविद्रुषु· स्तम्बे क च· परौ घः· उपघ्न आश्रये· संघोद्घौ गणप्रशंसयोः· निघो निमितम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लृदसिसिवमिहपतदग्रामहः कारो. ह्रस्वस्य कारयोः ३१८ स्मृतिर्लिङ्गे ग्रहस्य खमसहं वरदत्रः ३४ः संज्ञा
१५ यामः. कर्तरि वर्षि दिव तयोः जीर्णः क्तः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च १० कर्मणि दिवा पूः सर्वसाते व
ज्ञेलमध्येषु नन्योः४ शामिनि मोजे मासयः कर्मराप३६ ॥ इति द्वितीय४ पाद४ ५ रामदधोवहुलम्.
कृते पिदहंयते. भविष्यति गम्यादयः पावनु नानि मातयोर्वटं क्रिआख्यानकर्योः लिंङ्क्तेद्विसीयाः
चिष्यमानसिद्धोव. लोडर्थलक्षणेवलिङः वोई मोहुर्लिके. हेतुमति लौकिक्यवां क्रियार्थायाम्
भावच्यवनाश्व. कर्मधितोवः ३ टः सहा भ्रनद्यत नेश्व ८. पदरुजविशस्पृशोघञ्. स्थिरे. भावे.
अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्. परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः ११६५ च. उपसर्गे उवः समियुद्रुवः णि
नीछेयोतु पसर्गे. श्रीश्रुवः अपो दो रिपुः वेद्रुम्. शुव. निरभ्योः पूल्वोः४ ५ उन्योर्ग्रः कृधान्ये. यज्ञेन

ग्वत्रु दात्ते तश्वहलादेः त्रुवं के म्यदं ड्व म्य स्ट गट पि ड्यतें त्रुवं सठ प्रत वदः ऊ ध मं ज र्षे म्य श्व॰ नंयः स्क ६ श्री
पदी जु श्व॰ (व ठ पत वद स्या म्ल ड ब हनऊ मग म श्ह म्य ड्रु के मं॰ जं म मि श्रु कु ह लं फ ड ड: बा क वं॰ प्र जो रि
निः जि तक्ति वि श्री त ब मा म्य था म्य म व दि म्ह च्च क्ष म्य श्व॰ स्च हि ग ल्हि ती ति बिं जात न्दा म ड्वा म्य श्रा ड्रुव॰
दा घेद हि म्र ब्रादस सदो क्ष ४ स्ट ब्ल स्य द: धम्र वं॰ ८ भं जं भा त मि दो डु (वं॰ वि दि मि दि ग्रि दे: ऊ रवं॰ इ तान
शा त्रि म लिं म्य र्ङ्क र्य॰ ग म्य र श्वं॰ जा य न्ज़ेः कः प क्ष त ज व द था ध ड॰: ने मि ऊं पि स्य्य तम्ल कु म हि न दि पो र्ः स्ना
षां स भि स्न ड्ः धिं ड्रु हि ग्रुः म्या श्रु न्द ति॰ म्रा ह ज म ह न जो नः कि कि नौ॰ लि ड्ढं॰ स्त्र पि त म्र बो र्न जि ड॰। ष ह्य पो
रा न्हः भ्रि पः ऊ श्च क्न नौ॰ स्घे श भा स धि स ऊ को व र ट्॰ प्र ४ व य ड॰:। म्रा त भा स भुं रि ठु तो तिं श्च त्रु णा व त्तु यः क्षि ए॰
२ब्र घे म्यो वि ह व प ते॰ ऊ यः सं ला यां त र पोः वि ब्र सं म्यो ड्रु स ला पा न्न॰ घः ऊ म तो ऊ न॰ दा स्त्री ब्रा स व भ्र्न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व्ययनिष्ठाखलर्थतृनां अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः कृत्यानां कर्तरि वा तुल्यार्थैरतुलोप
माभ्यां तृतीयान्यतरस्याम् चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः ४ अनभिहित इ
त्थंभूतपतश्च ब्रेष्ववधुवो स्त्रयोदशाः ॥ इति तृतीयः पादः द्विगुरेकवचनम् द्वन्द्वश्च प्राणितूर्य
१० सेनाङ्गानाम् अनुवादे चरणानाम् अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम् अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् जा
तिरप्राणिनां विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽग्रामाः क्षुद्रजन्तवः येषां च विरोधः शाश्वतिकः शूद्राणामनि
वसितानाम् गवाश्वप्रभृतीनि च विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापरा
धरोत्तराणाम् विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि न दधिपयआदीनि अधिकरणैतावत्त्वे च ।
विभाषा समीपे स नपुंसकम् अव्ययीभावश्च तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः संज्ञायां कन्थोशीनरेषु १ उपज्ञो
पक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम् छाया बाहुल्ये सभा राजामनुष्यपूर्वा । अशाला च विभाषा सेनासुरा १०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च सप्तम्यधिकरणे च यस्य च भावेन भाव
लक्षणम् षष्ठी चानादरे स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च आयुक्तकुशलाभ्यां चासे
वायाम् २ यतश्च निर्द्धारणम् पंचमी विभक्ते साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः प्रसितोत्सुकाभ्यां
तृतीया च नक्षत्रे च लुपि प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा संबोधने च सामंत्रितं
एकवचनं संबुद्धिः षष्ठी शेषे ज्ञोविदर्थस्य करणे अधीगर्थदयेशां कर्मणि कृञः प्रतियत्ने
रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः आशिषि नाथः जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् व्य
वहृपणोः समर्थयोः दिवस्तदर्थस्य विभाषोपसर्गे द्वितीया ब्राह्मणे ३॥ प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देव
तासम्प्रदाने चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि यजेश्च करणे कृत्वोर्थप्रयोगे कालेधिकरणे कर्तृ
कर्मणोः कृति उभयप्राप्तौ कर्मणि क्तस्य च वर्तमाने अधिकरणवाचिनश्च न लोका

श्रीः
सुधा
९

कारकमध्ये कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी पंच
म्यपाङ्परिभिः प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्व
नि चतुर्थी संप्रदाने क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः तुमर्थाच्च भाववचनात् नमस्
स्ति स्वाहा स्वधालं वषड्योगाच्च मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु कर्तृकरणयोस्तृती
या सहयुक्तेऽप्रधाने येनाङ्गविकारः इत्थंभूतलक्षणे संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि हेतौ अक
र्तर्यृणे पंचमी विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् षष्ठी हेतुप्रयोगे सर्वनाम्नस्तृतीया च अपादाने पंच
मी अन्यारादितरर्ते दिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन एनपा द्वितीया
पृथग्विनानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम् करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्ववचनस्य ० ९

ननिर्द्धारणे पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन क्तेन च पूजायाम् अधिकरण
वाचिना च कर्मणि च तृजकाभ्यां कर्तरि कर्तरि च नित्यं क्रीडाजीविकयोः कुगतिप्रादयः उपपद
मतिङ् अमैवाव्ययेन १ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् क्त्वा च शेषो बहुव्रीहिः अनेकमन्य
पदार्थे संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये दिङ्नामान्यन्तराले तत्र तेनेदमिति सरूपे तेन स
हेति तुल्ययोगे चार्थे द्वन्द्वः उपसर्जनं पूर्वम् राजदन्तादिषु परम् द्वन्द्वे घि अजाद्यदन्तम् अल्पा
च्तरम् सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ निष्ठा वाहिताग्न्यादिषु कडाराः कर्मधारये २ पूर्वापरा
धोत्तरम् तृतीयाप्रभृतीन्यच्छादशाः॥ इति द्वितीयः पादः अनभिहिते कर्मणि द्वितीया तृतीया च
होश्छन्दसि अन्तरान्तरेणयुक्ते कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे अपवर्गे तृतीया सप्तमीपंचम्यौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६

कर्षी घन प्रघ घनमन्तद्धुन्य स्म कानमध्यविनाशव श्रेयाय दपः क्षोतादिभिः क्लेन न त्र विधि छे
ना न न ३ सन्महत्पर मोत्तमोत्कृष्टकाः प ज्यमानैः कश्यक नाग कुञ्जरैः पूज्यमानम् कं
तन कतमो जातिपरिप्रश्ने किंक्षेपे पोटायुवतिस्तोककतीपयगृष्टिधेनुवशावेहद्वष्कयणी प्रव
क्तृ श्रोत्रियाध्यापक धूर्तैर्जातिः प्रसंसा वचनैश्च युवा खलति पलित वलिन जरतीभिः ८ कृत्यतुल्या
ख्यान्यजात्या वर्णो वर्णेन कुमारः श्रमणादिभिः ८ चतुष्पादो गर्भिण्या मयूरव्यंसकादयश्च ४
समर्थोन्यपदार्थे स्विड्वस्त्र छक सन्तह द्वादशा ॥ ० ॥ इति प्रथमः ८ पूर्वापराधरोत्तरमे
कदेशिनैकाधिकरणे ग्प्रद्धेनवंसकम् द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम्
प्राप्तापन्ने च द्वितीयया ॰ कालाः परिमाणिना ... द्विवदन्ता । प्रक्षि यानेकादिभिश्च ॰ ६

कालाः । अत्यन्तसंयोगे च । तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन । पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुण-
मिश्रश्लक्ष्णैः । कर्तृकरणे कृता बहुलम् । कृत्यैरधिकार्थवचने । अन्नेन व्यंजनम् । भक्ष्येण मिश्रीकर-
णम् । चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः । पंचमी भयेन । अपेतापोढमुक्तपतितापत्र-
स्तैरल्पशः । स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन । सप्तमी शौण्डैः । सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च । ध्वां-
क्षेण क्षेपे । कृत्यैर्ऋणे । संज्ञायाम् । क्तेनाहोरात्रावयवाः । तत्र । क्षेपे । पात्रेसमितादयश्च । पूर्व-
कालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन । दिक्संख्ये संज्ञायाम् । तद्धिता-
र्थोत्तरपदसमाहारे च । संख्यापूर्वो द्विगुः । कुत्सितानि कुत्सनैः । पापाणके कुत्सितैः । उपमाना-
नि सामान्यवचनैः । उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे । विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ष्य नुप्रति स्वमाश्च दुर्वादिभ्यन्दप्रितितोदश ॥ इति चतुर्थः पादः इति प्रथमाध्यायः ॥
समर्थः पदविधिः सुबामंत्रिते परांगवत्स्वरे प्राक्कडारात्समासः सहसुपा अव्ययीभावः
अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपू
र्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु यथासादृश्ये यावदवधारणे सुप्प्रतिना
मात्रार्थे अक्षशलाकासंख्याः परिणा विभाषा अपपरिबहिरंचवः पंचम्या आङ्मर्यादा
भिविध्योः लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये अनुर्यत्समया यस्य चायामः तिष्ठद्गुप्रभृता
नि च पारेमध्ये षष्ठ्या वा संख्या वंश्येन नदीभिश्च १ अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् तत्पुरुषः
द्विगुश्च द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः स्वयं क्तेन खट्वा क्षेपे सामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्राध्वं बंधने जीविकोपनिषादवौपम्ये तेप्राग्धातोः ४ छन्दसिपरेपि व्यवहिताश्च कर्मप्रवच
नीयाः अनुर्लक्षणे तृतीयार्थे हीने उपोधिके च अपपरीवर्जने आङ्मर्यादावचने लक्ष
णेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः अभिरभागे प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः अधि
परी अनर्थकौ सुः पूजायाम् अतिरतिक्रमणे च अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हा
समुच्चयेषु अधिरीश्वरे विभाषा कृञि लः परस्मैपदम् तङानावात्मनेपदम् ५ ति
ङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः सुपः विभक्तिश्च युष्म
द्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकव
च्च अस्मद्युत्तमः शेषे प्रथमः परः संनिकर्षः संहिता विरामोऽवसानम् ९ आकडारादे
म

स्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागछेषु॰ अर्थे विभाषा॰ कोः कत्तत्पुरुषेऽचि॰ रथवदयो
३८ श्च॰ तृणे च जातौ॰ का पथ्यक्षयोः॰ ईषदर्थे॰ विभाषा पुरुषे॰ कवंचोष्णे॰ पथि च छन्दसि॰ पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं॰
संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ॰ ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः॰ सहिवहोरोदवर्णस्य॰ साढ्ये साढ्वा साढेति निगमे॰
संहितायाम्॰ कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नछिन्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य॰ नहिवृतिवृषिव्यधिरुचि
सहितनिषु क्वौ॰ वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिंशुलकादीनां॰ मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम्॰ द्या। इको वहे
ऽपीलोः॰ उपसर्गे घञ्यमनुष्ये बहुलम्॰ इकः काशे॰ अष्टनः संज्ञायाम्॰ छन्दसि च॰ चितेः कपि॰
विश्वस्य वसुराटोः॰ नरे संज्ञायाम्॰ मित्रे चर्षौ॰ मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ॰ ओषधेश्च विभक्तौ
अप्रथमायाम्॰ ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम्॰ इकः सुञि॰ द्व्यचोऽतस्तिङः॰ निपातस्य च॰ अन्येषामपि
दृश्यते॰ चौ॰ संप्रसारणस्य॰ अलुक्कण्ठ्या जातेश्चिकोऽव्ययीभावे कोः कदि कोवते हको न विंशतिः॥
इति षष्ठाध्यायस्य तृतीयः पादः॰ अङ्गस्य॰ हलः॰ नामि॰ न तिसृचतसृ॰ छन्दस्युभयथा॰ नृ च॰ नोपधा

हिमका निहत्तिभ्रुव· अवश्यो यांगोष मिश्रबाढेभु· उद्क स्योद्ः से णायाम्· ये बांवाम हौविभुव· एकहला दौपूरते
वे ऽमतन स्याम्· मथौदनसक्तु विंडव अभाय तादविदच णोभु वं· ३५ इ कोत्स्यो वोगाध लयस्य· एकतद्धितेव·
आपोः संशाछन्दसीर्धहिलम· त्येव· इष्ठ के पि का माला मांवित्तू त्वल मादिभु· रिव स्यन व्ययस्य· त्वतु द्विब दृ
नलमः उ व एथका वाम पूस्पय वेषं· वीवंयमडनन्दशेव· कारे सत्याग दस्य· अवेनातित्वस्यपातेअः रात्रेः के तिं
विभाषा· न लोपो न अः तस्मा भुऽवि· नभ्राणनपान्वेदानासत्यानमुचिनकुलनरवनवं सक नक्षत्रनक्रनाक
भुप्रकृत्या। एकादिश्चैक स्य चादुक· नगोप्राणिष्वन्यतरस्याम्· सहस्य सस्य सं नायाम्· ग्रन्थान्ताधिके च०
द्वितीये वांजपारछे ४ अव्ययीभावे वाकाले· वोपसर्जनस्य· प्रकृत्याशिषि· समानस्य छन्दस्य मूर्द्धप्रभृत्युद
के भु· ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनाम गोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु· चरणे ब्रह्मचारिणि· तीर्थे ये· विभोदरे·
दृग्दृशवतुषु· इदंकिमोरीश्की· आसर्वनाम्नः· विभाषोदरे· ख्यः इटेरघ ज्यनाथ प्रत्यये· समः समि· तिरसस्तिर
र्य लोपे· सहस्य सध्रिः सधमादस्थयोश्छन्दसि· धनेऽशुनसर्जे· लोप इत्· उदनो दे· मोन्थसवव्य तू नीया

तत्पुरुषे कृति बहुलम्. प्रावृट्शरत्कालदिवां जे० विभाषा वर्षक्षरशरवरात्. घकालतनेषु कालनाम्नः शयवासवा
३८ सिष्वकालात्. नेन्सिद्धबध्नातिषु च. स्थे च भाषायाम्. १ षष्ठ्या आक्रोशे. पुत्रेऽन्यतरस्याम्. ऋतो विद्यायोनिसं
बन्धेभ्यः विभाषा स्वसृपत्योः आनङ् ऋतो द्वन्द्वे देवताद्वन्द्वे च ईदग्नेः सोमवरुणयोः इद्वृद्धौ. दिवो द्यावा. दि
वो द्यावा. दिवश्च पृथिव्याम् उषासोषसः मातरपितरावुदीचाम्. पितरामातरा च च्छन्दसि. स्त्रियाः पुंवद्भा
षितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु० तसिलादिष्वाकृत्वसुचः क्यङ्मानिनोश्च. न कोप
धायाः संज्ञापूरण्योश्च. वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे॥ स्वाङ्गाच्चेतः २ जातेश्च. पुंवत्कर्मधारयजा
तीयदेशीयेषु. घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् उगितश्च. आन्म
हतः समानाधिकरणजातीययोः द्व्यष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वे
षाम्. हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु. वा शोकष्यञ्रोगेषु. पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु. पद्यत्यतदर्थे.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पमानादन्यतरस्याम्॥ जातिकालसुखादिभ्योनाच्छादनात्क्तोकृतमितप्रतिपन्नाः॥ वा जाते॥ नञ्सुभ्याम्॥ कपि
पूर्वम्॥ ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्॥ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि॥ न गुणादयोऽवयवाः॥ उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु॥ वनं स
मासे॥ अन्तः॥ अन्तश्च॥ ८ न निविभ्याम्॥ परेरभितोभावि मण्डलम्॥ प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम्॥ निरुदकादीनि च॥
अभेर्मुखम्॥ अपाच्च॥ स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च॥ अधेरुपरिस्थम्॥ अनोरप्रधान
कनीयसी॥ पुरुषश्चान्वादिष्टः॥ अतेरकृत्पदे॥ नेरनिधाने॥ प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे॥ उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः॥
सोरवक्षेपणे॥ विभाषोत्पुच्छे॥ द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धसु बहुव्रीहौ॥ सक्थं चाक्रान्तात्॥ परादिश्छन्दसि बहुलम्॥ १०
बहुव्रीहौ वा मक्षा॥ गोः सादसादिसारथे॥ उकानलङ्गिन कूलकूलतीरदेवतादि भाषानिभ्यामेकोनविंशं
ति॥ ॐ॥ षष्ठस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ अलुगुत्तरपदे॥ पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः॥ ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः॥
मनसः संज्ञायाम्॥ आज्ञायिनि च॥ आत्मनश्च पूरणे॥ वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः॥ परस्य च॥ हलदन्तात्सप्तम्याः
संज्ञायाम्॥ कारनाम्नि च प्राचां हलादौ॥ मध्याद्गुरौ॥ अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे॥ बन्धे च विभाषा॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शात्मनः स्येभ्यः कुर्वाणादिन्य ज्ञायिकाग: सुद्ध ब्रकारामदीनि · तत्सम्बन्धनमः प्रत्यक्षोमगात्मनः चिन्तितेभि
त्या बहुव ययुक्षीणाथमनसलः ७ भेदनस्या त्यादिसूत्र गपदं ८ देवताद्वन्द्वे नोत्तरपदे नुदात्ताद
ध्विगोर्द्ध पूर्वमन्ति · स्वरः आश्वयुत्कौजेविविज्ञाशान् सर्व्वमानामन्तः । संज्ञायामनाविताद
३८ नाम्नः पूर्वकाद्दीनां च · कारकाद्दत्त श्रुतयोरेवाशिषि · दृष्टं प्रत्ते कृतमिव · स्वनो भावकर्मणि वनात् ०
मेनन्तिन आख्यानख्यायनासनस्थानेयजकादिक्रीताः सप्तम्यां पुरुषम् · पुनार्थकलहलष्टैतीयायाः
मिश्रश्चानुपसर्गमसन्धौ · रथोत्तराम्पतितिवेसमाजाहि तालमर्थानि हिताः पश्चात्तदर्थे ०
स्वभावकारकाणां · स्वाङ्गनिरोध · संज्ञायाम् · कृत्योन्केष्य दीर्घादपत्य ८ विभाषा तन्त्रतीस्वाङ्गविभु
बहुव्रीहाविदमेतत्भ्यः प्रथम पूरणयोः क्रियागणने · संख्यास्तनः विभाषाछन्दसि · संज्ञायामिति
नयोः अव्ययेपिनोत्तरमः · उभे स्वाङ्गम् · नान्यपदे फाल्गुनीमहतस्य समाक्षिप्तपूर्वसेभ्यः निका ३७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कर्क्यादीनाम् मालादीनां च ॥ अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् ॥ अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् ॥ नभूताधिकसंजीव
मद्राश्मकज्जलम् ॥ अन्तः सर्वं तु नाकात्योः संज्ञायां गिरिनिकाययोः ॥ कुमार्यां वयसि ॥ उदकेऽकेवले ॥
द्विगौ क्रतौ ॥ संज्ञायां न तु संज्ञके ॥ पुरे प्राचाम् ॥ अरिष्टगौडपूर्वे च ॥ न हास्तिनफलकमार्देयाः ॥ कुसूलकूप
कुम्भशालं बिले ॥ आदिश्चिहणादीनाम् ॥ जनपदाख्यानवीनामादेशः ॥ आ चार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि ॥ उत्त
रपदवृद्धौ सर्वं च ॥ बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् ॥ उदराश्वेषुषु ॥ नदी वन्ध्युनि ॥ निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् ॥
उत्तरपदादिः ॥ कर्णो वर्णलक्षणात् ॥ संज्ञौपम्ययोश्च ॥ प्रवृद्धच्छन्दसि ॥ जीवदश्वो बाढम् ॥ कूलतीरतू
लमूलशालाक्षसममव्ययीभावे ॥ कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ ॥ तत्पुरुषे शालायां नपुंसके ॥ कन्थायां च ॥
आदिश्चिहणादीनां वेन्यशारदे ॥ चकडकणारडगलीयाम् ॥ वीरवीर्यौ च ॥ पललसूपशाकं मिश्रे ॥ कुलजं
कलस्थदस्यलकबीसं शालायाम् ॥ अकर्मधारये राज्यम् ॥ वर्ग्यादयश्च ॥ पुत्रः पुम्भ्यः ॥ नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्त

तदधीनवचने। देये त्रा च। देवमनुष्यपुरुषमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम्। अव्यक्तानुकरणा
द्व्यजवरार्धादनितौ डाच्। कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ। संख्यायाश्च गुणान्तायाः। समयाच्च यापनायाम्
३२ सपत्त्रनिष्पत्त्रादतिव्यथने। निष्कुलान्निष्कोषणे। सुखप्रियादानुलोम्ये। दुःखात्प्रातिलोम्ये। शूलात्पाके। सत्या
दशपथे। मद्रात्परिवापणे। समासान्ताः ४ न पूजनात्। किमः क्षेपे। नञस्तत्पुरुषात्। पथो विभाषा।
बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात्। ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे। अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः। अक्ष्णोऽदर्श
नात्। अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तं
दिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशु
नगोष्ठश्वाः। ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः। अवसमन्धेभ्यस्तमसः। श्वसो वसीयःश्रेयसः। ४ अन्ववतप्ताद्रहसः। प्रतेरु
रसः सप्तमीस्थात्। अनुगवमायामे। द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः। उपसर्गादध्वनः। तत्पुरुषस्याङ्गुलेः ३२
संख्याव्ययादेः। अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः। अह्नोऽह्न एतेभ्यः। न संख्यादेः समाहारे॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन्· अनत्यन्तगतौ क्तात्· न सामिवचने· बृहत्या आच्छादने· अषडक्षाशितंग्व
लंकर्मालं पुरुषाध्युत्तरपदात्खः· विभाषांचेरदिक्स्त्रियाम्· जात्यंताच्छ बंधुनि· स्थानान्ताद्विभाषा सस्था
नेनेति चेत्· किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे· अमु च छन्दसि· अनुगादिनष्ठक्· णचः स्त्रियामञ्·
अणिनुणः· विसारिणो मत्स्ये· संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच्· द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्· एकस्य
सकृच्च· विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले·१। तत्प्रकृतवचने मयट्। समूहवच्च बहुषु· अनन्तावसथे
तिहभेषजाञ्ञ्यः· देवतान्तात्तादर्थ्ये यत्· पादार्घाभ्यां च· अतिथेर्ञ्यः· देवात्तल्· अवेः कः· यावादिभ्यः कन्· लोहिता
न्मणौ· वर्णे चानित्ये· रक्ते· कालाच्च· विनयादिभ्यष्ठक्· वाचो व्याहृतार्थायाम्· तद्युक्तात्कर्मणोऽण्· ओषधेरजा
तौ· प्रज्ञादिभ्यश्च· मृदस्तिकन्· सस्नौ प्रशंसायाम्·२॥ वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छन्दसि· बह्वल्पार्था
च्छस्कारकादन्यतरस्याम्· संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्· प्रतियोगे पंचम्यास्तसिः॥ अपादाने चाहीयरुहोः४।
अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः· हीयमानपापयोगाच्च· षष्ठ्या व्याश्रये· रोगाच्चापनयने· कृभ्वस्तियोगे
संपद्यकर्तरि च्विः· अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च। विभाषा साति कार्त्स्न्ये· अभिविधौ संपदा च·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३१

७१ नुकं पौषांनीतौ वतसुलकात् । यकुवो पञ्छनाम्नेछज्या । धानलवीव । प्रावाप्नुपादेरउड्यु वीव । जाति
नाम्नः कन् ८॥ प्रतिजनादिभ्यः ताम्बोत्तरपदञ्जो पश्च॥ दा जादाकर्णे शीसीयादवः। श्रोवत्सुपवि विशालेवसृगा
कमादीनां तृतीयात् । यस्येऽस्ये । संज्ञायाम् कन् । कुटिलकीमुञ्जाम्योरः कुत्यादुपवं । कास्यंगोरतास्यां
छरवं । थलौक्षाशश्वेभेस्यश्चवतत्रुस्वे । क्लिपलदोनिधीरसोहखोरेवास्यडतरत् । श्रावहूनां जातिपरि प्रश्नेडतमच् ।
पश्चीषसमासाम् । प्रथमे पदो कन् । इतेप्रतिकृतौ । संज्ञायां च । ष्ठे सुत्रकृ । जीविकार्थे नापराधे । देवपथादिभ्यश्च ।
यत्तेदंम । ५॥ शाखादिभ्योयत् । इयं वभवे कुशाग्राच्छः समासाचतद्विषयात् । शार्कराद्भियोरा । अ
ङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ९ एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् । कर्कलोहिताद्दीकक् । यत्नपर्णेविभूतेसा स्यात्छंदसि
पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात् । ब्रातच्फ्रञोरस्त्रियाम् । आयुधजीविसंघाञ्ञ्यङ्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् । ० ॥
कादेर्तषेराः । दामन्यादित्रिगर्त्तषष्ठाच्छः । पर्श्वादियौधेयादिभ्यामणञौ । अभिजिद्विदभृच्छालावच्छि
खावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमतोऽण् यत् । ण्यादयस्तद्राजाः विभाषास्याधातिनोनत्विलाया अकृतादश ११८॥ प्राग्दिशो
मघतेन विभाषा ऽपवजातिनाम्नोऽसम्बन्धे नमिंशाति ॥ ॥ इति पंचमाध्यायस्य तृतीयः पादः पा । ४ पादमातस्य संख्या

दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच्· विभाषा परावराभ्याम्· १अंचेर्लुक्· उपर्युपरिष्टात्· पश्चात्· पश्च पश्चा चैछंदसि०
उत्तराधरदक्षिणादातिः एनबन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्याः दक्षिणादाच्· आहि च दूरे· उत्तराच्च· पूर्वाधरावरा
णामसि पुरधवश्चैषाम्· १अस्ताति च·२ विभाषावरस्य· संख्याया विधार्थे धा· १अधिकरणविचाले च·ए
काद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम्· द्वित्र्योश्च धमुञ्· एधाच्च· याप्ये पाशप्· पूरणाद्भागे तीयादन्· प्रागेकादशभ्यो
छन्दसि· षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च· मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च· एकादाकिनिच्चासहाये· भूतपूर्वे चरट्· षष्ठ्या
रूप्य च· १अतिशायने तमबिष्ठनौ· तिङश्च· द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ· १अजादी गुणवचनादेव· तुश्छ
न्दसि· प्रशस्यस्य श्रः· ज्य च· वृद्धस्य च· १अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ· ३युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम्·
विन्मतोर्लुक्· प्रशंसायां रूपप्· ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः· विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु०
प्रकारवचने जातीयर्· प्रागिवात्कः· १अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेः· कस्य च दः· अज्ञाते· कुत्सिते·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१०

पराणि ह्रस्व वारिति। उक्तादिभ्यो देशो। पलादिभ्यो मतुप् स्यात तस्याम्: संज्ञायां मन्माभ्याम्। कंशंभ्यां
बभयुस्तितुतयसः तुन्दिवलिवटेर्भः। अहंशुभमोर्युस् ।१४६ अान्यानी ब्राते न कि मो [illegible] दिभ्यः
३० काल प्रयोजनास्य श्लाग्र [illegible] भाविशातिः १०।४० इति पंचमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ५।२ प्राग्दि
शो विभक्तिः। किंसर्वनामबहुभ्यो ऽद्व्यादिभ्यः इदम इश्। एतेतौ रथोः एतदो ऽन् सर्वस्य सो ऽन्यतरस्
स्याम्। पंचम्यास्तसिल्। तसेश्च। पर्यभिभ्यां च। सप्तम्या [illegible] इदमो हः। किमो ऽत्। वाह
च छन्दसि। इतराभ्यो ऽपि दृश्यन्ते। सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा। इदमो र्हिल्। अधुना। दानीं च।
तदो दा च। तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि। अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम्। सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्यव्यद्य ३०
पूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः प्रकारवचने थाल्। इदमस्थमुः
किमश्च। धाहेतौ च छन्दसि दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपंचमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः ४

मनुष॰सो दिभ्यश्च॰ प्रीतिभ्यःका ल्लो लेजन्यतरस्यांम सि भ्यादिभ्यश्च यत्सां सा भ्यां कामर्वरे॰ पेना
दि ले च॰ लोमादि पामादि पिच्छादिभ्यः शमेव॰ य॥३ ज्ञी घक्षा दी भ्योसा॰ जपः स्तहमा भ्यां विनीनी ग्रु
वे॰ सि कता शर्करा भ्यां च॰ देषो भुविल वो ह॰ दन्त उन्नत इरच॰ उषसुषि मुष्कम धोरः मुदु भ्यांम श्च
या दोन्यतरस्याम॰ गांडतं गा सं ज्ञा या मे॰ कांडांडा दीरन्नीर चो॰ रजःकृष्यासुतिपरि षदो वलच॰
दन्त शिखात्स ज्ञायाम॰ ज्यो त्स्नात मिस्रा शृंगिणो जस्विन्नू र्जस्वलगो मिन्मलिनमलीमसाः ग्रत
इनिठनौ॰ व्रीह्यादिभ्यश्च॰ तुंदादिभ्य इल च॰ एकगो पूर्वा ठञ्नित्यम॰ शत सहस्रांता च्च निष्कात॰
रूपा दाहतप्रशंसयोर्यप॰ ६ अस्मा या मेधा स्रजो विनिः बहुलं छन्दसि॰ उर्णा या युस॰ वाचो ग्मि
निः आलजाटचौ बहु भाषिणि॰ स्वामिन्नैश्वर्ये॰ अर्श आदिभ्योच॰ द्वंद्वो पता पगर्ह्यात्प्राणिस्थादि
निः वातातीसा रा भ्यां कुक च॰ वयसि पूरणात॰ सुखादिभ्यश्च॰ धर्मशील वर्णान्ताच्च॰ हस्ताज्जातौ॰

२८ बहुपूगगणसंघस्य तिथुक् वतोरिथुक्· द्वेस्तीयः त्रेः संप्रसारणं च· त्रिंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम्· त्रिंशत्तमादि
मासार्द्धमाससंवत्सराणां· षष्ठ्यादेश्चासंख्यादेः मतौ छः· मन्त्रसाम्नोः अध्यायानुवाकयोर्लुक्· ३ विमुक्तादिभ्यो
ऽण्· गोषदादिभ्यो वुन्· तत्र कुशलः पथः· आकर्षादिभ्यः कन्· धनहिरण्यात्कामे· स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते· उदराट्ठ
गाद्यूने· सस्येन परिजातः· अंशं हारी· तन्त्रादचिरापहृते· ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम्· शीतोष्णाभ्यां कारि
णि· अधिकम्· अनुकाभिकाभीकः कमिता· पार्श्वेनान्विच्छति· अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ· तावतिथं
ग्रहणमिति लुग्वा· स एषां ग्रामणीः· शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे· उत्क उन्मनाः· कालप्रयोजनाद्रोगे· तदस्
मिन्नन्नं प्राये संज्ञायाम्· कुल्माषादञ्· श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते· श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ· पूर्वादिनिः· स
पूर्वाच्च· इष्टादिभ्यश्च· छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि· अनुपद्यन्वेष्टा· साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम्·
क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः· इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा· तदस्यास्त्यस्मिन्निति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वस्य दर्शनः त्वः तत्स ओदे: पथ्य ङ: कर्मपत्र पात्रं आप्नोति · प्राप्नपदं प्राप्नोति · प्रनुपद सर्वो · ना यानपथ प्राभुवि निनेये
भु · परोवरे परं परपुत्र पौत्र मनु भवति · प्रवारपा[illegible]नीनुकामं गामी · समां समां विजायते · प्रथवीमाव[illegible] · प्रागधानः प्र
नु प्रवलं गामी · प्रधनो यतेयो · प्रभ्यमित्री प्रवं · शो[illegible]त्यने · भूतेर्वे · प्रथय[illegible] काहागमः [illegible]पीन प्र[illegible]
यवो: १॥ धातेन जीवति · सापुपदीनं सखा[illegible] है धंजयोनं संज्ञायाम् · न त्वे पाक भूत्वेषी व्यादिक रात्रादिभ्यः कुगाञ्याह वें · स
प्रोदश्व कोटवं · प्रधान्केदारवें · नमैतेनासिकायाः संज्ञायांति टन प्रानन्त मट वः मे विंडलिरी सवो · इन विंड विकावतुं ·
उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः कर्मणि बटो ठवं तस्य संज्ञा तेमू नाकादिभ्य इतवः पुमाशोटयस[illegible] मात्रवं ः।
उजुबहलि भ्याम याव · पत्नेदतेभ्यः परिमाणो अनुपः [illegible]विदंभ्यो ऽवुः २ धिमः संख्यापरिमाणोऽणि बुस[illegible]या · प्र
वपये तयप · द्वित्रिभ्यां तय स्यायज्वा · उभादुदात्तो नित्यम् · तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताहः · प्रन्दनोधेत्रातेष्व ·
संख्या या गुरास्यनिमानेमयट् · तस्य पूरणोऽडट् नान्तादसंख्यादेर्मट् · षड्कतिकतिपयवंतुरांथुक् ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रकृष्टे ठञ्· प्रयोजनम्· विशाखाषाढादण् मन्थदण्डयोः· अनुप्रवचनादिभ्यश्छः· समापनात्सपूर्वपदात्· तस्य
च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः· तत्र च दीयते कार्यं भववत्· व्युष्टादिभ्योऽण्· तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ· सं
पादिनि· कर्मवेषाद्यत्· तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः· योगाद्यच्च· कर्मण उकञ्· समयस्तदस्य प्राप्तम्· ऋतोर
२८ ण्· छन्दसि घस्· कालाद्यत्· ऐकागारिकट् चौरे· आकालिकडाद्यन्तवचने· तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः
तत्र तस्येव· तदर्हम्· उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे· तस्य भावस्त्वतलौ· आ च त्वात्· न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंग
तलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः· पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा· वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च· गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः
कर्मणि च· स्तेनाद्यन्नलोपश्च· सख्युर्यः· कपिज्ञात्योर्ढक्· पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्· प्राणभृज्जातिवयोवचनो
द्गात्रादिभ्योऽञ्· हायनान्तयुवादिभ्योऽण्· इगन्ताच्च लघुपूर्वात्· योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ्· द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च·
गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु· होत्राभ्यश्छः· ब्रह्मणस्त्वः॥ पद्याक्रिनात्छ ताधवन स्यातदेहेति वराङ्गसान्के
शरावर्ती हर्षेति वतुर्दश ३१३४ इति पंचमाध्यायस्य प्रथमः पादः॥५॥१॥ धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ्· व्रीहिशाल्यो २८
र्ढक्· यवयवकषष्टिकाद्यत्· विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः· सर्वचर्मणः कृतः खखञौ· यथामुखसंमु

पात्रात्ष्ठन्· तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते। पूरणार्धाट्ठन्· भागाद्यच्च· तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वं
शादिभ्यः· वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ· संभवत्यवहरति पचति· आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम्· द्विगोः ष्ठंश्च· कु
लिजाल्लुक्खौ च· सोऽस्यांशवस्नभृतयः· तदस्य परिमाणम्· संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु· पंक्तिविंशति·
त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम्· पंचद्दशतौ वर्गे वा· सप्तनोऽञ्छन्दसि· त्रिंशच्चत्वा
रिंशतो ब्राह्मणे संज्ञायां डण्· ३।। तदर्हति· छेदादिभ्यो नित्यम्· शीर्षच्छेदाद्यच्च· दण्डादिभ्यः· छन्दसि च·
पात्राद्घंश्च· कडङ्गरदक्षिणाच्छ च· स्थालीबिलात्· यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ· पारायणतुरायणचान्द्रायणं
वर्तयति· संशयमापन्नः· योजनं गच्छति· पथः ष्कन्· पन्थो ण नित्यम्· उत्तरपथेनाहृतं च· कालात्·
तेन निर्वृत्तम्· तमधीष्टो भृतो भूतो भावी· मासाद्वयसि यत्खञौ· द्विगोर्यप्· षण्मासाण्ण्यच्च· अवयसि ठंश्च·
समायाः खः· द्विगोर्वा· रात्र्यहःसंवत्सराच्च· वर्षाल्लुक्च· चित्तवति नित्यम्· षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते·
वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि· संपरिपूर्वात्ख च· तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम्· तदस्य ब्रह्मचर्यम्· तस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ठक्ः उगवादिभ्यो यत्· कंबलाच्च संज्ञायाम्· विभाषा हविरपूपादिभ्यः तस्मै हितम्· शरीरावयवाद्या
२८ त्· खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च· अजाविभ्यां थ्यन्· आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः
सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ· माणवचरकाभ्यां खञ्· तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ· छदिरुपधिबलेर्ढञ्· ऋ
षभोपानहोर्ञ्यः चर्मणोञ्· तदस्य तदस्मिन्स्यादिति· परिखाया ढञ्· आ· आर्हादगोपुच्छसंख्या
परिमाणाट्ठक्· असमासे निष्कादिभ्यः १। शताच्च ठन्यतावशते· संख्याया अतिशदन्तायाः कन्· वतोरि
ड्वा· विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम्· कंसाट्टिठन्· शूर्पादञन्यतरस्याम्· शतमानविंशतिकस
स्रवसनादण्· अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम्· विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम्· द्वित्रि
पूर्वान्निष्कात्· बिस्ताच्च· विंशतिकात्खः· खार्या ईकन्· पणपादमाषशताद्यत्· शाणाद्वा·
तेन क्रीतम्· तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ· गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्· पुत्राच्छ च· सर्व
भूमिपृथिवीभ्यामणञौ २। तस्येश्वरः· तत्र विदित इति च· लोकसर्वलोकाट्ठञ्· तस्य वापः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मत जन हल्लोत्कार गाज. स्य कर्ब तु. तेत्रसाधुः प्रतिजे नादिभ्यः रवमे. नम्ना स्मः ५ पवि वदो राप: क्व मु द्भ्य:
छक. गुगादि स्यकमं. पथ्यति विवसति संयते हुन. समायाय. ठरुद्रान्दति. समो नी थे वा सो. से मानो
दरे भावित भ्रवो वाते : सो दरा प: मवे क नेति. पाथो नदी मां प्रगान्. सप्रंत तिमिव स क्रमराग. स्वो नसो वि
भा वाप्रसो सग स सह्य स तु तापत. तु ना हु. श्यथा पतं. पछो व. स प्रभ्रा: वीहि दि पा ऽ
स्व भाग कर्मे गी. ६ रक्षो घातू नो हनवी. रेवती जगती हविष्मा स्य: प्रथाये. अग्न स्य स्यि स्य स्य वाम
गा. त वा ना सा त प आ नो मंत्र इतीक कासकुक्षु मती: अविमान गा. वयस्या सूम दि तु प. मत्य
पै मा सत तन्वो: मशोर्ज व. ओज सोह निपूर्वो. हे श्रो यशा आ देमगा पल्वो. सुवे: क्रुत ति बोव.
अ मिनि सस्कृत मन. सह गा सं मितो हि: मतो व. सो मम तिघ: मये व. मधो :॥ ध सोः सं हवा न जेवा
हु: ७॥ सर्व देवा ताति. विव धाम दिव स्वकारे. भा पे व. प्रा ७ वहते रथ मित्य व मे शी. ते हल सो नात्य
नि व दो रक्ष सर्व देवाखिषा. ३१।४३ चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थ पाद: ९३८४ इति चतुर्थो ध्याय: प्रोक्तीता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अतो नः॰ अवृद्धेः॰ तदस्य पण्यम् लवणाट्ठञ्॰ किसरादिभ्यः ष्ठन्॰ शलालुनोऽन्यतरस्याम् शिल्पम्॰
मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम्॰ प्रहरणम्॰ परश्वधाट्ठञ्च॰ शक्तियष्ट्योरीकक्॰ अस्तिनास्तिदिष्टं म
तिः॥ ३॥ शीलम्॰ छत्रादिभ्यो णः॥ ४ कर्माध्ययने वृत्तम्॰ बह्वच्पूर्वपदाट्ठच्॰ हितं भ[illegible]यते नि
युक्तम्॰ श्राणामांसौदनाट्टिठन्॰ भक्तादणन्यतरस्याम्॰ तत्र नियुक्तः॰ अगारान्ताट्ठन्॰ अध्यायिन्यदेश
कालात्॰ कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति॰ निकटे वसति॰ आवसथात् ष्ठल्॰ प्राग्घिताद्यत्॰ तद्वह
ति रथयुगप्रासङ्गम्॥ ४॥ धुरो यड्ढकौ॰ खः सर्वधुरात्॰ एकधुराल्लुक् च॰ शकटादण्॰ हलसीराट्ठक्॰ संज्ञा
यां जन्याः॰ विध्यत्यधनुषा॰ धनगणं लब्धा॰ अन्नाण्णः॰ वशं गतः॰ पदमस्मिन् दृश्यम्॰ मूलमस्याबर्हि॰ संज्ञा
यां धेनुष्या॰ गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः॰ नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्य च
समसमितसंमितेषु॰ धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते॰ छन्दसो निर्मिते॰ उरसोऽण् च॰ हृदयस्य प्रियः॥ ४ बंधने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ष्ठञ्· वहतीष्ठक्· तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितम्· संस्कृतम्· कुलत्थकोपधादण्· तरति· गोपु
च्छाट्ठञ्· नौद्व्यचष्ठन्· चरति· आकर्षात्ष्ठल्· पर्पादिभ्यःष्ठन्· श्वगणाट्ठञ्च· वेतनादिभ्योजीवति· वस्न
क्रयविक्रयाट्ठन्· आयुधाच्छच· हरत्युत्सङ्गादिभ्यः· भस्त्रादिभ्यःष्ठन्· विभाषाविवधवीवधात्· अण्कुटिलि
कायाः· निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः· त्रेर्मम्नित्यम् १ अपमित्ययाचिताभ्यांकक्कनौ· संसृष्टे· चूर्णादिनिः·
लवणाल्लुक्· मुद्गादण्· व्यञ्जनैरुपसिक्ते· ओजःसहोम्भसावर्तते· तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूल
म्· परिमुखंच· प्रयच्छतिगर्ह्यम्· कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ· उञ्छति· रक्षति· शब्ददर्दुरंकरो
ति· पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति· परिपन्थंचतिष्ठति· माथोत्तरपदपदव्यनुपदंधावति· आक्रन्दाट्ठञ्च·
पदोत्तरपदंगृह्णाति· प्रतिकण्ठार्थललामंच· २ धर्मंचरति· प्रतिपथमेतिठंश्च· समवायान्समवै
ति· परिषदोण्यः· सेनायावा· संज्ञायांललाटकुक्कुट्यौपश्यति· तस्यधर्म्यम्· अण्महिष्यादिभ्यः·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२५ रेवतकादिभ्यश्छः । कौपिञ्जलहास्तिकपदादण् । आथर्वणिकस्येकलोपश्च । तस्य विकारः । अवयव
चैव प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः । बिल्वकादिभ्योऽण् । कोपधाच्च । त्रपुजतुनोः षुक् । ओरञ् । अनुदात्तादे
श्च । पलाशादिभ्यो वा । शम्याष्ट्लञ् । मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः । नित्यं वृद्धशरादिभ्यो
सः । गोश्च पुरीषे । पिष्टाच्च । संज्ञायां कन् । व्रीहेः पुरोडाशे । असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् । द्व्यचश्छन्दसि ।
नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् । तालादिभ्योऽण् । जातरूपेभ्यः परिमाणे । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् । ञितश्च तत्प्र[illegible]
यात् । क्रीतवत्परिमाणात् । उष्ट्राद्वुञ् । उमोर्णयोर्वा । एण्या ढञ् । गोपयसोर्यत् । द्रोश्च । माने वयः ।
फले लुक् । प्लक्षादिभ्योऽण् । जम्ब्वा वा । लुप् च । हरीतक्यादिभ्यश्च । कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च । ७ब्भ
दस्य दो हैमवत तालसं कृते [illegible] तेन [illegible] पूर्वान्ते प्लक्षादिभ्य पंचदश ॥ ० ॥ [illegible]

चवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः भक्तिः अचित्तादेशकालाट्ठक् महाराजाट्ठञ्· वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन्· गोत्रक्षत्रिया
ख्येभ्यो बहुलं वुञ्· जनपदिनां जनपदवत्सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने ५ तेन प्रोक्तं· तित्तिरिवर
तन्तुखण्डिकोखाच्छण्· काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां णिनिः कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च पुरा
णप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु· शौनकादिभ्यश्छन्दसि· कठचरकाल्लुक्· कलापिनोऽण्· छगलिनो ढिनु
क्· पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः कर्मन्दकृशाश्वादिनिः तेनैकदिक्· तसिश्च· उरसो यच्च·
उपज्ञाते· कृते ग्रन्थे· संज्ञायाम्· कुलालादिभ्यो वुञ्· क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्· तस्येदम् ८ रथाद्यत्·
पत्त्रपूर्वादञ्· पत्त्राध्वर्युपरिषदश्च· हलसीराट्ठक्· द्वन्द्वाद्वुन्· वैरमैथुनिकयोः गोत्रचरणाद्वुञ्·
संघाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण्· शाकलाद्वा· छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः न दण्डमा

२४

संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठश्च· व्याहरति मृगः तदस्य सोढम्· तत्र भवः दिगादिभ्यो यत्· शरीरावयवाच्च· दृतिकुक्षि-
कलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ्· ग्रीवाभ्योऽण् च· गंभीराञ्ञ्यः अव्ययीभावाच्च· अन्तःपूर्वपदाट्ठञ्· ग्रामात्पर्यनुपू-
र्वात्· जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः वर्गान्तात्· अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम्· कर्णललाटात्कनलंकारे· तस्य व्या-
ख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः बह्वचोन्तोदात्ताट्ठञ्· क्रतुयज्ञेभ्यश्च· अध्यायेष्वेवर्षेः पौरोडाशपुरोडाशा-
त्ष्ठन्· छन्दसो यदणौ· द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक्· अणृगयनादिभ्यः तत आ-
गतः ठगायस्थानेभ्यः। शुंडिकादिभ्योऽण्· विद्यायोनिसंबंधेभ्यो वुञ्· ऋतष्ठञ्· पितुर्यच्च· गोत्रादंकव-
त्· हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः मयट् च· प्रभवति· विदूराञ्ञ्यः तद्गच्छति पथिदूतयोः अभिनिःक्राम-
ति द्वारम्· अधिकृत्य कृते ग्रंथे· शिशुक्रंदयमसभद्वंद्वेंद्रजननादिभ्यश्छः सोऽस्य निवासः अभिजनश्च·
आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते· शंडिकादिभ्यो ञ्यः सिंधुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ· तूदीशलातुरवर्मतीकु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रर्द्धी घत पतायरा वमोत्तमपूर्वाह्ण दि॰ अ॰ पूर्वाह्ण ज्य॰ या मजनपदै कृदे वाद न्त औ॰ न्त्या नः ॥ प्रस्तं प्रदि क॰
ि घाद् उ स मुं घत॰ फाल्गुं म त्रा दे मार्दः यि मा घासो गानपमो॰ शि प्रदो बाभ्यां व॰ सस्न सं घिये ना
दे तु नक्षत्रे भ्योऽस्या॰ प्रा ष ह राय॰ व श्री स्वक फ॰ छुन्द मि ह म वसंता है ॥ १ ॥ हेम न्तो व॰ सूर्य आरा व तो ये पश्च
सा घं विरं प्रासे प्रागे अपे मपन्नुभु ले ते ष॰ वि भा का पूर्व घ रा क्षा न्या नः नत्र जोतः प्री क ब क प संज्ञा क्षा
र पोगुम॰ पूर्वा ति पम्ना श मूल प्रदी बाय स्कामा ड्ड म॰ पूषः पंथ व ॥ प्रमा आत्मा मा धा॰ ग्र व॰ सिं ख परा भ्यां क व॰
श्रत अ व॰ प्र विष्ठा फल्गु मनु राधा स्वा मिति त्व पुनर्व स्व ॥ तिवि शा खा का हव ऊ ल्ला है॰ स्था ना ल्ले औ शा ले
खण्ड् या ला व्री॰ य न्सषा ला भि जि द् ए व ष अष्टु न भि ब जोया॰ नक्षत्रे भ्यो य तु दा न॰ कृत ले ए द॰ ति म तु घ ला ४
ग्रा य भ व ष उपजा तु पक्ष रौप नी वे ष ॥ २ ॥ सं म ते जो ष्या ह म॰ का ला सा उ ष ल्य व्य मा ने प्र॰ उ प्र व॰ प्रा ष व
उज्या भ॰ श्री ष व संतादन्य तामस्या म॰ दे य म गो॰ कद्य पा ष व स्प प व ष सा द्र म॰ ॥ श्री मा ल स मा द्र म॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२३

प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् • कण्वादिभ्यो गोत्रे इञश्च • नद्व्यचः प्राच्यभरतेषु • वृद्धाच्छः • भवतष्ठ-
क्छसौ • काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ • वाहीकग्रामेभ्यश्च • विभाषोशीनरेषु • ओर्देशे ठञ् • वृद्धात्प्राचाम् • धन्वयोप-
धाद्वुञ् • प्रस्थपुरवहान्ताच्च • रोपधेतोः प्राचाम् • जनपदतदवध्योश्च • अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् • क-
च्छाग्निवक्त्रगर्तोत्तरपदात् • धूमादिभ्यश्च • नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः • अरण्यान्मनुष्ये • विभाषा कु-
रुयुगन्धराभ्याम् • मद्रवृज्योः कन् • कोपधादण् • कच्छादिभ्यश्च • मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् • अपदातौ सा-
ल्वात् • गोयवाग्वोश्च • गर्तोत्तरपदाच्छः । गहादिभ्यश्च • प्राचां कटादेः • राज्ञः क च • वृद्धादकेकान्तखोपधात् • क-
न्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् • पर्वताच्च • विभाषाऽमनुष्ये • कृकणपर्णाद्भारद्वाजे • १४ [illegible]
गलाप्रराप श्रा लवणान्तश्रो भगाग दूरसादि कन्था याः प्रस्थपुरकन्थापलद वर्णाणि १४४ ॥ इति वृत्तौ चतुर्थ-
ध्यायस्य द्वितीयः पादः • युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च • तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ • तवकममकावे-

शुन्डो धूमशालानिवतत्द्धि यथा सौ तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि। तेन निर्वृत्तम्। तस्य निवासः। अदूरभवश्च।
ओरञः। मतोश्च बह्वजङ्गात्। बह्वचः कूपेषु। उदक् च विपाशः। संकलादिभ्यश्च। स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु। सुवास्त्वादि
भ्योऽण्। रोणी। कोपधाच्च। वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुद
काशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः। जनपदे लुप्। वरणादि
भ्यश्च। शर्कराया वा। ठक्छौ च। नद्यां मतुप्। मध्वादिभ्यश्च। कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप्। नडशादाड्ड्वलच्। शिखा
या वलच्। उत्करादिभ्यश्छः। नडादीनां कुक् च। शेषे। राष्ट्रावारपाराद्घखौ। ग्रामाद्यखञौ। कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ्। कु
लकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु। नद्यादिभ्यो ढक्। दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्। कापिश्याः ष्फक्। रंकोरमनु
ष्येऽण् च। द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत्। कन्थायाष्ठक्। वर्णौ वुक्। अव्ययात्त्यप्। ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम्।
तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ। दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः। मद्रेभ्योऽञ्। उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात्। ० ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२१ विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः· सास्य देवता· कस्येत्· शुक्राद्घन्· अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः· छश्च· महेन्द्रा
द्घाणौ च· सोमाट्ट्यण्· वाय्वृतुपित्रुषसो यत्· द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ
च· अग्नेर्ढक्· कालेभ्यो भववत्· महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ्· पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः· तस्य समूहः· भि
क्षादिभ्योऽण्· गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ्· केदाराद्यञ् च· ॥२॥ ठञ्कवचिनश्च· ब्रा
ह्मणमाणववाडवाद्यन्· ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्तल्· अनुदात्तादेरञ्· खण्डिकादिभ्यश्च· चरणेभ्यो धर्मवत्· अ
चित्तहस्तिधेनोष्ठक्· केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम्· पाशादिभ्यो यः· खलगोरथात्· इनित्रकठ्यचश्च·
विषयो देशे· राजन्यादिभ्यो वुञ्· भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ· सोऽस्यादिरिति छन्दसः प्रगाथेषु·
संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः· तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः· घञः सास्यां क्रियेति ञः· तदधीते तद्वेद· क्रतूक्थादिसू
त्रान्ताट्ठक्· क्रमादिभ्यो वुन्· ॥३॥ अनुब्राह्मणादिनिः· वसन्तादिभ्यष्ठक्· प्रोक्ताल्लुक्· सूत्राच्च कोपधात्· सू० २२

स्मिन्नपि यो स्य थिरत नेजीवसि जनपद माध्यातो [illegible] त्रिया दज॰ साध्ये गां या त्रिभ्यां व॰ यज्ञमगधक लिं शर सेरस
मादया॰ कथको सत्वाजाकदा नज्यड॰ कुत नादि भ्योताय॰ सात्वा पयव पुष्य ग्रथ कल कुणथम कादि ज॰ तेन शगा॥
कं यो जा हुं क स्मिया मवतिकुं नि कुत भयध्व॰ सनश्व॰ न श्राव्य गी दि यो थे कादि भ्यः २८ श्राप्ता ति द्वि गौः विशे
रावा हो दैवप क्षिपक्षि द्विवो महाकुल्वा न्मनो र्जाता वश्यादभा॰ १८।१। ॥ वतुर्थस्य प्रथमपादः तेनरकौ गां
तः लाक्षारोवना हृक॰ नश्ये वैशा उ कच्छः कालः भुवशो धे संग्रोया मस्त्व व गाा वत्था भ्याम्॰ हन्द्वो क्षुः ह
क॰ साम॰ वामु देवाड॰ स्वडयौ॰ पवि क तोने वेष्ठ पाण्डु कंबला दिनि॰ द्वैपदै या श्रादज॰ कौमारा पूर्ववचने॰
तत्रोद्ध तमम त्रेभ्यः स्थंडिला च्छ पितरि कु नेठ संस्कृतं भक्षाः यक्लो रवाय तत् दधूव वान्य दप्ति वतो
न्यतनस्याम॰ श्री राहन॰ सास्मिन्यौ रोमासीति॰ स्थाग्रहाय राय श्व त्थाहत॰ [illegible]

सि॰कौ॰ टि

गुरु ॰

१५

वावत्रपूसमासमानाधिकरणो॰ संयोग्यनेव॰ स्वक्षमाहेत्योः क्रियायाः॰ लौसनू॰ पूङ्यजोः शानन्॰ ताच्छी
ल्यवयो वचनशक्तिषु चानश्॰ इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि॰ द्विषोमित्रे॰ सुञोयज्ञसंयोगे॰ अर्हः प्रशंसा
याम्॰ आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु॰ तृन्॰ अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरु
च्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच्॰ णेश्छन्दसि॰ भुवश्च॰ ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः॥ त्रसिगृधिधृषि
क्षिपेः क्नुः॰ शमित्यष्टाभ्यो घिनुण्॰ संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरि
क्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहन
श्च॰ वौ कषलसकत्थस्रम्भः॰ अपे च लषः॰ प्रे लपसृद्रुमथवदवसः॰ निन्दहिंसक्लिशखादविनाशप
रिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ्॰ देविक्रुशोश्चोपसर्गे॰ चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रैतो मनिन्क्वनिपश्च १ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते। क्विप् सुस्थः कव। सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये। कर्तर्युपमाने। व्रते।
४ बहुलमाभीक्ष्ण्ये। मनः ७ आत्ममाने खश्च। भूते। करणे यजः। कर्मणि हनः। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्। बहुलं छन्द
सि। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः। सोमे सुञः। अग्नौ चेः। कर्मण्यग्न्याख्यायाम्। कर्मणीनि विक्रियः। दृशेः क्व
निप्। [illegible] राजनि युधिकृञः। सहे च। सप्तम्यां जनेर्डः। पंच
म्यामजातौ। उपसर्गे च संज्ञायाम्। अनौ कर्मणि। ५ अन्येष्वपि दृश्यते। निष्ठा। सुयजोर्ङ्वनिप्। छन्दसि लिटः
कानज्वा। क्वसुश्च। भाषायां सदवसश्रुवः। उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च। लुङ्। अनद्यतने लङ्। अ
भिज्ञावचने लृट्। न यदि। विभाषा साकांक्षे। परोक्षे लिट्। हशश्वतोर्लङ् च। प्रश्ने चासन्नकाले। लट् स्मे।
अपरोक्षे च। ननौ पृष्टप्रतिवचने ८। नन्वोर्विभाषा। पुरि लुङ् चास्मे। वर्तमाने लट्। लटः शतृशान

ग्धा प्रि तेभ्य: कर्मभा ग यो: संज्ञा यां स्व तं इ ऋजि धा दि सहित घि द म: ग म श्व· ग्ध ना त्यं ता ध्य दू पा र स
र्वा न ते ब्रु उ: ग्धा ग्नि ह्नि हनः ग्धु पे ऋे प्र त म सो: कु मा र श्री ष्ठि यो र्वा नि: ल क्ष यो ज्ञा या प ल्वो क कु
श्व म न्त्र छ य र्ण्ट के व· प्रा न्के हस्ति के यो: पा ति घ ता ड यो· श्रि ल्यि नि· ग्धा ष स्तु म ग स्य ल प र्दि
१५ ल न ग्रा य द्वि ये ष्ठ ध र्थ ब्र धी कृ म: क र्म ख्यु न· कं र्ता रि प्रव: लि ख्य व र यु कौ स्य शो न
द के क्लि न: अ त्यि कृ द श्रु ल्प ज़ि ग्रा धि ता जां ड उ जि कु ज्यो ज्या त्य दा दि ब्रु दृ शो ना त्यो ध ने· ऋ ज्व
स त्स द्वि ष द्रु ह द्रु ह भु ज वि द श्रि व छि द जि नी भ्रा ता मु प स जें पि ष्टि प· अ ज्ञो लि व: छ न्द सि स १५
व हू श्व· ऋ ष प्रु नी ब्यु री ब्ये ज्ञ : दं ये न न्तः पा द म· ज न स न र व ल क म ग मो धि द: श्व दा न
के प्रे व· डु ह: क प्र २ व मं त्रे श्वे त व हो स्या भ्रा स्य रो ड़ा शो लि य न् ग्धु वे यज ४ वि ज्ञे पे छ न्द सि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मा मे धातोः संख्यायाम् १ पुष्टिकरलोपोतै वरेक्षः भिक्षासेनादायेषु च ३ नोग्रतोऽशु सर्तेः पर्येकर्तरि
कर्मो हनुतो घ्नी स्यातु लो मेषु १ दिवादि मा निशाप्रभास्करांतानां तानंतादिबहुनांदीक्षिलिपिविलिबलि
लिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याया वहर्यतद्धनुरुःषु कर्मणि स्मतौ नपादृश्लोककलहगाथा
वैरवाटुसत्रमंत्रपदेषु स्तम्बशाकृतोदिन हरते इतिनाथयोः यशो फले ग्रहिरात्मं भविश्च ०
छन्दसि यन लनरक्षि मथाम् एडोः खशः नाडिकामनयोध्मा धेटोः नाडीमुष्टयोश्च उदिकूले
रुजि वहोः वहाभ्रे लिहः पाणिमाणोधयः मितनखेच वि ज्वरुष स्तनः १ वृत्तान्तललाटयोर्हो
भितयोः उग्रंपश्येरं मदपाणिंधमास्च प्रियवशायदः खच् द्विषत्परयोस्तापे वाचिंयमो व्रते २
पूः सर्वयोर्दारि सहोः सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः मेघार्ति भयेषु कृञः ४ क्षेमप्रियमद्राणः ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु॥ क्रतौकुण्डपाय्यसंचाय्यौ॥ अग्नौ
परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः॥ चित्याग्निचित्येच॥ ण्वुल्तृचौ॥ नंदिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः॥
इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः॥ आतश्चोपसर्गे॥ पाघ्राध्माधेट्दृशःशः॥ अनुपसर्गाल्लिंपविंदधारि
१३ पारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च॥ ददातिदधात्योर्विभाषा॥ ज्वलितिकसंतेभ्योणः॥ श्याद्व
व्यधास्रुसंस्रुतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च॥ दुन्योरनुपसर्गे॥ विभाषाग्रहः॥ गेहेकः॥
शिल्पिनिष्वुन्॥ गस्थकन्॥ ण्युट्च॥ हश्चव्रीहिकालयोः॥ प्रुसृल्वःसमभिहारेवुन्॥ आशिषिच॥
ब्रत्ययोमृत्याविंदंदीपजनआदिभ्योयचषुगंषषाध्यांदश॥ इतिप्रथमःपादः॥ कर्मण्यण्॥
ह्वावामश्च॥ आतोनुपसर्गेकः॥ सुपिस्थः॥ तुंदशोकयोःपरिमृजापनुदोः॥ प्रेदाज्ञः॥ समिख्यः॥ १३
गापोष्टक्॥ हरतेरनुद्यमनेच्॥ वयसिच॥ आङिताच्छील्ये॥ अर्हः॥ स्तंबकर्णयोरमिजपोः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वासरूपोऽस्त्रियाम्· कृत्याः प्राङ्ण्वुलः· तव्यत्तव्यानीयरः· अचो यत्· पोरदुपधात्· शकिसहोश्च· ग
दमदचरयमश्चानुपसर्गे· अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु· वह्यं करणम्· अर्यः
स्वामिवैश्ययोः· उपसर्या काल्या प्रजने· अजर्यं संगतम्· वदः सुपि क्यप् च· भुवो भावे· हनस्त च·
एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्· ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः· ई च खनः· भृञोऽसंज्ञायाम्· मृजेर्विभा
षा· राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः· भिद्योद्ध्यौ नदे· पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे· वि
पूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु· प्रत्यपिभ्यां ग्रहेश्छन्दसि· पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च·
विभाषा कृवृषोः· युग्यं च पत्त्रे· अमावस्यदन्यतरस्याम्· छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नी
योच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि·
ऋहलोर्ण्यत्· ओरावश्यके· आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च· आनाय्योऽनित्ये· प्रणाय्योऽसंमतौ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ख्यातिभ्योऽङ् लिपिसिचिह्वश्च आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु
सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च इरितो वा जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च कृमृदृरुहिभ्यश्छन्द-
सि चिण् ते पदः दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् अचः कर्मकर्तरि दुहश्च न रुधः
१२ तपोऽनुतापे च चिण् भावकर्मणोः सार्वधातुके यक् कर्तरि शप् दिवादिभ्यः श्यन् वा भ्राशभ्ला-
शभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः यसोऽनुपसर्गात् संयसश्च स्वादिभ्यः श्नुः श्रुवः शृ च अक्षोऽन्यत-
रस्याम् तनूकरणे तक्षः तुदादिभ्यः शः रुधादिभ्यः श्नम् तनादिकृञ्भ्य उः धिन्विकृण्व्योर
च क्र्यादिभ्यः श्ना स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च हलः श्नः शानज्झौ छन्दसि शायजपि
व्यत्ययो बहुलम् लिङ्याशिष्यङ् कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः तपस्तपःकर्मकस्यैव न दुहस्नु- १२
नमां यक्चिणौ कुषिरजोः प्राचां श्यन् परस्मैपदं च धातोः तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् कृदतिङ्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

।उरुमिश्रप्रस्रशरागलेवरागु घुतअस्त्र हलकलकतनकले ओक्रिाव घातो रेकावोहलोदेः किपेसम
मिहारेयड् नित्यंकोटिलेजतो ज्रमसदवदुजेपजभदत दं ष्ठ २हु ओभायु गर्गरयाम् सःपाषपा
धा कृपधीगोत्कुलथलोकेसेनाओमत्येवर्गयगीवृर्गाज्ञुतदिओक्रीव हेत्रमतिव· कंगद्राद्धि· गो
यकः उपप्रपविद्धिवरीपनिभ्यशापः कतेरीपेड् कमेर्मिद् ज्ञापादय ज्ञार्द्धयाउकेव
सनागनाघातव८ स्वताताीस्रुडोः विड्रहुत्यंलेटि· इनादेरवयेत्रमतोन्दकौः दयायासरव·
उवविदजाजओमतरस्माम् श्रीह्रीं ऊहुवां षड्डयष्ठ· सनेषाडवप्रुल्पतेलिटि· वहिदांकुर्य
न्लिस्मतरस्मां·ज्ञभ्रुत्सादयां व्रजनाथांविकापंरमयामकः यावयाक्रियाद्विदामकेन्निति छुर्य
सि श्रिंजुडिंःज्ञेः सिव्· शालदुजपघादनिटः कः शिलषश्रातिडाने नहशोः· गोक्षिदुरुभ्यः कर्ता
सिवड्।धिभाषाछेट् श्वोः उपेशब्दसि नोनयति धनपस्येलयस्पर्द्धयातिभ्यः श्रस्पतिभ्यां कि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुपो धातुप्रातिपदिकयोः अदिप्रभृतिभ्यः शपः बहुलं छन्दसि यङोऽचि च जुहोत्यादिभ्यः श्लुः
बहुलं छन्दसि गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः तनादिभ्य
स्तथासोः मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः ४ आमः अव्ययादाप्सुपः नाव्ययी
भावादतोऽम्त्वपञ्चम्याः तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् लुटः प्रथमस्य डारौरसः द्वितीयरूपद्योपकर्म
११ येनो यथिनेतौ त्यो॰ लुङ्लिङ्भ्यश्चामः पञ्च ॐ इति चतुर्थः पादः ॐ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः प्रत्ययः परश्च
आद्युदात्तश्च अनुदात्तौ सुप्पितौ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य
धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा सुप आत्मनः क्यच् काम्यच्च उपमानादाचारे ३१
कर्तुः क्यङ् सलोपश्च भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः लोहितादिडाज्भ्यः क्यष्। कष्टाय
क्रमणे कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने शब्दवैरकलहाभ्रकण्व
मेघेभ्यः करणे॰ सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायां॰ नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

छायाशालानिशानाम् परवल्लिंगंद्वन्द्वतत्पुरुषयोः पूर्ववदश्ववडवौ हेमन्तशिशिरावहोरात्रे
च छन्दसि रात्राह्नाहाः पुंसि अपथं नपुंसकम् अर्धर्चाः पुंसि च इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीया
दौ एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ द्वितीयाटौस्स्वेनः आर्धधातुके अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति लुङ्स
नोर्घस्लृ घञपोश्च बहुलं छन्दसि लिट्यन्यतरस्याम् २ वेञो वयिः हनो वध लिङि लुङि च आत्मनेप
देष्वन्यतरस्याम् इणो गा लुङि णौ गमिरबोधने सनि च इङश्च गाङ् लिटि विभाषा लुङ्लृङोः णौ च
संश्चङोः अस्तेर्भूः ब्रुवो वचिः चक्षिङः ख्याञ् वा लिटि अजेर्व्यघञपोः वा यौ ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि
लुगणिञोः पैलादिभ्यश्च इञः प्राचाम् ३ न तौल्वलिभ्यः तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् यस्कादि
भ्यो गोत्रे यञञोश्च अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च बह्वच इञः प्राच्यभरतेषु न गोपवना
दिभ्यः तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे ४ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भाश्री: ९

स्वौजसमौडित्यादिना तद्वत्स्वादयो ङ्याप्प्रातिपदिकाद् इति विहिताः । ते च प्रथमादिविशेषेणाव्यवस्थो
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थेत्यादिना । प्रथमादयस्तु पूर्वाचार्यसंज्ञा ताभिरिहापि
व्यवहार इति स्वौजसमौडिति सू [illegible] प्रथमादयस्तु [illegible] सुपस्त्रिके
[illegible] संख्या [illegible] इत्युक्तं । तथा [illegible] प्रथमादि सं
ज्ञानाम [illegible] प्रातिपदिकार्थ इति [illegible]
[illegible] प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः । मात्रग्रहणात् [illegible]
ते प्रातिपदिकार्थादनतिरिक्तत्वात् । [illegible] मात्रशब्द [illegible]
दर्शयति । नियतोपस्थितिक इति । यस्मिन् प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिः स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थः [illegible] इति यावत् । [illegible] प्रथमा [illegible]
[illegible] प्रथमा [illegible]
[illegible] मात्रशब्दस्य [illegible] प्रातिपदिकार्थ [illegible] समासः । प्राति

ह०चतु०
म०ति०
४०

माधय इति तस्यार्थं भावः सूत्रे दीर्घोच्चारणं पाठस्तावद् विधिरितः आत्मनेपदे विद्धाग हरतो इति
वस्तुः पुनर्वैव तत्कृत्वा नाथ्युपगमे हि शुद्धं ग्राह्यो इति इत्यत्र तैर्लिङ्क स्येन कृत्यादि धानम न्यं
कस्यात् धातुद्वये न ह्यु ईदृशं तितिरूप सिद्धेन्नावार्थभेदः धातूनामनेकार्थत्वादिति शुचि
करोतीति। स्वरितसूत्रीतिसू ... तिपन्तं जसूतिसूपसोः कथं ग्रहणादस्यापरिभाषात्वां अ
पर्कं परिभाषामानमिति ज्ञकं परिभाषयोः परस्परविरोधे सति उभयोरप्यप्रवृत्तिः ... धात्व
धातोरिति शब्दरत्नविरोधे समुच्चयइति भावः मोऽता तोवात माधव इति शमश्चतन्त्र
सोऽ[illegible] हस्तन्हिति शासनम्ति तिरूपमस्यासे च न अन्यत्र ... न मेव वक्ष्यार्थे रवान्नाखो
वं नई साहोय त्तिकारादि भिन्नार्थे अवस्थात्वादिति भावः सावनमात्रं भिन्नतिश्चात् ... ४०
रूपे तित्त्वे इतिहोषमान्यहति प्रवोगादिति भावः वत्यर्थे क्विति वश्यसंज्ञा भवपतिमा
रति सर्वः विसंज्ञत्यपपतिं तोषपती सर्वः संसपपतित्तदं ईर्षादि तीसर्वः म... ता न्न
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

स्वौजसमौडित्यादिना तावत्स्वादयः प्रातिपदिकाद्विहिताः। तेषामर्थविशेषे व्यवस्थां
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थे स्वादिषु प्रथमाद्यस्सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञास्ताभिरिहापि
व्यवहार इति स्वौजसमौडिति सूत्रेणैव लब्धत्वे नकः कोत्सुप्तेत्यत्र प्रथमाद्यस्तद्धाः सुपां त्रिके
पूर्वत्रोक्तसंख्यादृश्यत्वाद्दितिः पाणिनिरुक्तं। तथा बन्धापापसिद्धत्वादासिद्धाश्चात्र प्रथमादिसं
ज्ञानामकरणेपि न क्षतिरिति निर्णेयम्। तत्रादौ पंचकं प्रातिपदिकार्थ इति। एतेन तत्रैव लिंगा
वचनग्रहणं व्यर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः। मात्रग्रहणाच्च कर्मादिविवक्षे तेनस्या
त् प्रातिपदिकार्थादन्यत्रैतन्नोक्तत्वात्। त्रिरूपत्वेपि लिंगग्रहणात् मनर्थकमेवेत्याशंक्य विवेचितुं
दर्शयति। नियतोपस्थितिक इति। यस्मिन् प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिस्स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थः। अत एव इति ज्ञायते। नन्वेवं सिद्धे मात्रपदकं इत्यादौ प्रथमा न स्यादत आह लिं
गवर्थमात्रे प्रथमा विभक्तेर्हेतोरस्तं वक्ष्यति तदा तत्सामानाधिकरण्ये लिंगाधिक्येप्रा
प्त्यभावादित्यर्थः। मात्रशब्दस्येति। तस्य चानवधारणमर्थः। मात्रं कार्त्स्न्ये च धारणे स्यमाः। प्राति

रित्यवसतइतितस्यमात्रिकमधुदिसेतस्यानिःसृताद्भवेदवधिर्जायतेः तस्या द्रुत्व एव सिध्यते रमु
र्धोधोधवः गर्गवर्वभट्टभट्ट वराहवर गीतिया नेपालडाचलेः नहितो
रीशातुरितिहशशशातु रितिधावोग्रंथः श्रीदिकृइत्यु नृकम वहन्त्र च हारिति॥ ज्ञान्तेषु शशाङ्कुमानो
ताने क्षपंकृपांतोमितवकरतो यवुराहै र्खानिद्धारिकास्थितिश्च त्र च प्रालभ्यान्नेमेष साताम श्री
पभ्याहरनागीतोनाह चुतहीपौ श्रिमिस भिदेर्ध्याः शिती स न्दवर्त्तते सा च कुम्भिधारपात्स्वं
मीतुग्तान्निपृथ्व च सर्वो विशेषः नयस्मिन्नविधिस्तत्तदाविति प्रवर्तते तदेतस्य हइत्संज्ञ
कशाकालादिति पूर्वं आत्मापाक्षमाह वशाद्दितिशिरस्तीति वहुधी हेतु भिमिरे इत्यत्र ग
ताःस्यादिति भावः प वेत स्यादुत्का होत्पिवार्य वो रपितु तिति यो ध्यम॥ अथ प्रादिश्युनादिश्य॥
ग्रिधि हान्यो हती लव्य नेशा कृ मवि व्यतिव्यय घती ति सोह न्ने मोह न पादिर्धा सो सिय घती
तिगान्यप्रसारतो चुटवीयर्ते ७५२ शकं तु रूप य वि हृद्युः ५६७५५ ज्ञाघौ प्रथमा तो
ततीयादि तीयान्तः दापयधाञ्च दिति वोन्तो चैसके शुभ संवत्सने ७५८ संवत्सनं ग्रह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ति निवर्त्तो सो मं[illegible] पनेव प्राप्तं दित्यादिः अयादिश्च नत्वम्भास्यचतुर्थः चतुर्थे हतां कृचेत्यां प्त सर्प
भिति प्रा चरणेत्तन्नत अपि निवेध स्येकत्वात् चतुर्थे हतां कृत्स न्त्यं स्यं इतोस्कुशभंवि व्यति सं
रते हृदि स्वाद्दिकृत्येप्राप्ते इतरे षां निरुमिति प्राप्ते निवेधो पम अत्र नमेत दिश्वतः परस्मैपदे ष्विस
त्प्रवर्त्तते तद्यु तस्मि न्सूत्रे तऊन पोर भावं अन्त्यपति इहापि तत्वे वर्णानि भिक्ता एतत ते नास स्ति
परस्मैपदे ष्वतिहेर्तुः किं च निवेधः सिध्यति पिवति लाघिकत्स स्पष्टि ति तदेतदाह तऊनयोरिति॰
अत्र भावाधातिधेफ्वो: हतादी नाम त्मनेपदेन समानपदस्य स्येइवना एव च निवेध इति स्यतं
तेन विरस्ति जीवतइ आत्मने पदे सत्ते पूर्वतत्समानपद स्या स्याभावाद् तऊरंगे तानिवेधः प्रवर्त्तते स
बकृतेपि तऊ न निवर्त्तते चतुर्थहतासा मर्थ्यं दिति यस्तु तस्तु प [illegible] भ्या इतिव न्नृ मुचितम एवं ३९
हितासि वस्येवास्तु कु पु इतिप्पर्य न्नवस्तानि दित्य ति प्राप्तिः परस्मै पद भावात् तऊनयोः स्वा
ध मनि निर्वर्तितानभ्यः प्रतीता पुनेखु त्मत्वागीत चैतदेव स्पष्टं निवेद्यति गम्यम प्रसज्य प्रति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बेऽसंवर्णसमासा पलेकिंवाभ्रे सवते श्चेत्तिभावः कृपेति सपीथी नाता ठमुवेन्स्वभा व्यास
ठपाठ्याह कपोतोस इति रेफ शब्दशाइ त्तिवर्तोकिं रेशानां वर्ता यहतो न यह्तामिति सिद्धान्तो
पूर्वपाके नाप्राप्तं स्याठति सिद्धेन द्वितीयपद्याठेन सामर्थ्याद्वितीय से ऽनुत्तिरकपद्त्वा
दिसोनिर्देशो भाषाकार प्याल्या नंचे हश्वमातात मित्तिभावः दहृ एशी ढेति लिङ्सिवाख नेव
देविवतिकि ला नजगतः पत्तड्त्ति हनुवर्तन इ सस्मात द्वितीप यत्नेखावाम वेधातवेन चो
धीता इहपदान्ते वामर्थलिपनः पेत्तिहे यवाने तेषामुपस्य गीदिना र्थात र पर से ऽपि
किचमस्येमेति नाम तधानुक खादि युक्तियातं तदेव ध्यानपनन्डाहार ति विवादपतीति व्यथो
लिपि हत्तानादिशेवाचचाट इति भाष्य संतरगतेस्वपको स्वनिषेधे से रुपधाद इस पर्थः श्र
तपधाहपरस्येति मिपात एव ध्यादि स्वमा मनेवसमार्थ फलकं इत्व प्रसरेति लिकापाद
मितालि कस्थित्तस्यादि मेत्रेयहार तोह्पः इत्यत्र एव भाष्यतोकारमतमाह केचिदि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सि·च·तुं·
म·नि·
५०

माधव इति तस्यापि प्रयोगः सूत्रे दीर्घान्तपाठस्तु यदृच्छिगिरः आत्मात्रोऽपि द्वाग्रहणतोऽइतिप्रा
वसुः पुर्व्वैवेत हृत्वा नामधुवनमे हिरण्ड्य प्रादुर्भावे तिहणातेर्लिकस्ये न ह्रस्वविधानमनर्थ
कं स्यात् धातुद्वे नहकृत्य ईहते रिति ह्रस्व सिद्धे नावार्थभेदः धातूनामनेकार्थत्वादिति लुंगि
करोतीति। हरतिस्तौतिसूत्रे सुपि· तिपत्के स्वे स्तुतिसप्तसोः कथमुद्ग्रहणामस्यापरिभाषापांप्रा
पकं परिभाषाप्राप्तिरिति उक्तं परिभाषयोः परस्परविरोधे सति उभयोरप्यप्रवृत्तिः स्वभावास्य
च धातोरांशापरित्यागे नाविरोधे समुच्चयइति भावः मोरतातोवणा माधवइति शमभवन्तं प्रा
सो धजइ स्वस्य हिति शाल नविति हलम स्याङ्गे च नन्वर्जन्येस्त नमेव वक्तव्यर्थं रवानाणो ५०
व नइस्यादेयति कारादिभिस्तथैव आत्वस्यातस्यादिति भावः सावनमात्रे भिन्ति शलाघवञ्
एपेति स्रजेति रीपसमानइति प्रवृत्तमारितिभावः पञ्चपर्व्वभिति वश्यसंसं भवपति मो
रति स्पर्धः लिङ्गति संपपतिसे तो घपती स्पर्धः संसपपतिरूपं हर्षविति स्पर्धः मत्तान्तो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षाया: सार्वधातुकत्वेमल्लमिति ध्येयम्॥ मीञ् हिंसायाम्॥ मीनातेरित्यादि॥२५६॥ सर्वेदीर्घोपधा: मीञ् हिंसायामेव प्राप्ता इति ह्रस्वोपधस्य
ग्रहणे॥ मीञ् च न सेि॥ मिनोति गन्ताविति ह्रस्वोपधस्य ग्रहणे॥ शीञ् स्वप्ने॥ ऽयमाप्राप्ता इति गृहणे॥ शिञ्ज ऽव्यक्ते इति ह्रस्वोप ६२
धस्य ग्रहणे। मिञ् गतौ॥५४०॥ स्तेह न इति गृहणे॥ खोऽन्य खोर्दीर्घो स्या॥५५६॥ त्रयाणां मपि न्य इत्यादि नलोपधात् ह्रस्व:
गृबुर्बोधने। गृबुर्बोधने। ऋ इ गतौ। श्रोऽतिक्रमे। स्रश्यानां गति विशेष:॥ निक्षा नासंस्त्यायां कर्मे। क्षिवुनि
रसने। पदद्वंद्वे। ष्ठीव न मधे। ष्ठिवुनरसने। ष्ठ्युप। पश्चाह्यादित्यात्म नेदीर्घ:॥ तथा वष्टान् संयम्। क्षिवुनिरासे दीर्घ
स्वेति। अपूर्वं हि माह वधि। सनसिटो:। सनलिटानिमित्त इति। यदि तु सनिलिटि वधर इति प्रादेशामाख्या न माहूय
र तद्धापङ्गुणान्तत्संनिकृतं स्यात्। नवेद्यापतिः। माधयाह्निग्रथ्य विरोधाप नेतिनिमाव:॥ हि विरि विधि वि॥
५९०॥ प्रावानुभिन्निवृक्षन्वैस्याहि गत्ये पठितो॥ तद्वृत्तम्॥ तथाहि पाणिनीयमतेनामहि मोक्ष्याह एव ननु
स्याही। किंवस्याहि त्यामनुपगमेत तस्यैव मध्यीते। पन्हे शनु: स्यात्। तथा च न स्पऽ ष्ठि भक्ति छं साध मेव। आपर्हेगेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नुविकरणात्सोमात्तनाहित्वं स्वीकर्त्तव्यम्॥ तथा च प्राचोऽग्रभो निरासश्च नस्वेत्यास्तां तावत्। अतो लोप इति। न लोपदेशे
ऽकारान्तत्वं नास्तीति वाच्यम्। आर्द्धधातुके लोपदेशे इति व्याख्यानात्तात्। इह वृद्धिर्निषिध्यते एवेति श्रुतत्वाद् कारा
देशे कृते वा नुक्ष्णुस्य प्रत्ययस्य पश्चाद्विधानात् इति भावः॥ लोपश्च॥ असंयोगपूर्वीय इति। प्रत्ययस्य विशेषणं तु
न क्षत्वम्॥ अभ्नुवहे इत्यादावतिव्याप्तेः। ऽतश्च। इहाधियत्ययस्य विशेषणत्वे अग्नुहीत्यादावतिव्याप्तिः। अत आह।
प्रत्ययोकार इति॥ क्नवि॥ प्रचामिति। क्नुमोतिरित्यर्थः। ननु क्नु रिवृत्तिश्चमितव्यम्॥ स्वाहौहि क्नीहे सा वा पश्यते। तस्य वधवि
षयेऽपरस्मैपदे क्नुतिवनानुस्यातिरूपाणि। आत्मनेपदे तु क्नुणुते इत्यादि सिद्धो होतु करोति वत्। एवं क्षिणुते अवं स्वाहावी
ति यथा श्रुतो धातुस्तनिगन्य एव प्राचो भ्रममूलमिति बोध्यम्॥ अथ तन्नुत्ता ६०२ हिंसा द्यान्येत्यन्त्र हिंसा वन्मादानं वे
ति विग्रहः। एकोनविंशतिरर्थाः॥ तथा च बोपदेवः॥ अथ तन्नुरो गतिक्रान्तो प्रीतो स्थैर्ये सुतो भृतो॥ प्राप्तो श्लेषे बेत्र
र्थे निवेशे भागे हरौ च्यहेवधे॥ सामर्थ्येऽवगमे चाभेक्षतावित्ति॥ भिन्ना॥ ६१२॥ भिन्नावादिनियाज्वावांइत्य ३५

र्थः॥ अयोऽर्थाः॥ रकेशा॥ अत्र स्वामी न्केशो अयन्तायं वाचि वेत्ति पठित्वा इमाग पिपूर्व धातेप र्ण्ये रिति मन्यते॥ धात्वंत
र मिति नहन्वः॥ लिशृ ऽपतापइति हिवाद्ये॥ लिशन्बाधानइति श्याद्ये॥ देवगीति हि सादर्शने त्र॥ एते त्रिति पाठान्तरम्
हेत्याहिलां समतम्॥ हेवा॥ मनस्वड्वा॥ मनोवा॥ स्कन्वाहि:॥ पबोस्त्राहिवी॥ मानी वामभिनिविछं मनी विनम॥ प्रा
तिपदिका त्यर्थे बहू ष्मिति जिजन्तात नः॥ मनीषि तं घोरि विधे नई ऽओति रच्छुकायेऽयम् छुर्थः॥ परस्मैपदि
त्र्टुकाम पिही औही॥ हूस्ताद्यस्तु नपः॥ गत्यर्थौ हिवाद्ये॥ इच्छार्थस्तस्वाद्ये॥ आभीन्सायार्थः॥ श्यादेर्वर्जस्नेहने॥ प
सुसेवन इत्ययं परस्मैपदि॥ श्रावणार्थ श्वुराद्ये॥ धकशब्दइत्याहि॥ यहाह केशवस्वामी॥ कोन्हे कर्दीति पद्यतेऽ ऽइत्वे
र बेत धार्हे ह सेनुक्तो बुस्वर वेभवे वहयजेइ वेतहे वेतवेशि॥ न बाहे बाड्र बाव निस्यनइत्यश्च प्रकृत्सोऽमरः॥ का
सां वज्ञ इति॥ दूरि॥ कास ब्रुवयेत्पाम॥ भासृ दीप्तौ॥ अस्य आहित्वं तस्मात्र फल्कम॥ भाजति वत॥ भाज
भासे स्याहि नाऽपभा हूस्वस्य विकल्पात्॥ ऽमयोर परनु वंधात राकरणांतु प्रकरणानुरोधात्॥ भासः॥ शतासि॥ श

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हव्यवस्तु०
म.ति.
३६

सक्तताविति प्रयोगपरस्मैपदिषु॥ अथसक्तुसक्त। गासिद्धा॥ अक्तत्याग्रतस॥ यीसक्तुरितिहेरूपाजोधेलिंनिर्देशोपयुक्तम्॥
भुवश्चेति। वक्तारस्य अनुक्तसमुच्चयार्थतायाः सन्निधतोक्तत्वासमर्थनीयम्। एतेन भ्राजिहसुन्होपिदस्व्याख्यातो॥ म
हिमहि ६४ महपूजायां इत्यगे परस्मैपदिषु महीङितिकंड्वादिषु। मर्हद्गतः प्राधान्ये॥ इमो भाषार्थो बुद्धी॥ आ
हिं सायाम पितेत्रे अब्द ह हाहि ह जाविति इहे नपरस्मैपदिषु॥ केचित्विति मैत्रेयादयः॥ अत्रापरितो वचीजे वेहि क
प्रयोगविरोधः॥ तथा वगह बङ्गालता॥ प्रबलिङ्कोः शंसन्ति। प्रबलिङ्का भिन्नेहेवा अस्मतान॥ प्रवल्लार्थे नानत्व
पन॥ व्याकृतं वेदं भगवन्तो विन्दस्याभिना॥ प्रयस्त्रान्तनं माधिवेति॥ यत्तु आच्छादेर्वदिभूदमं सर्वलिंवंपंगेंषु पु
(ध्यानं भवतीति भुत्पादनात्। एतेन स्तीर्णावोहिरित्यपि व्याख्या(ख्या) आच्छादयत्यनेनेत्यर्थे नुगमादि तीयपर्य्याय पदि
तयोः आच्छादित्वे प्रमाणमिति॥ तन्न॥ वर्हिशब्दस्य सर्वेषु वपदेषु प्रधानं भवतीति भुत्पादनात्। एतेन स्तीर्णावर्हि
रित्यपि व्याख्यातम्। एवं च मन्ति प्रवहद्दस्य चापि प्राधान्यार्थत्वाद्वेच्छादित्वं न्याय्यमिति जोधम्। वेह वह लाह आघडीते ३६

हे·प्र·तु·
म· वि·
३४

टीत्येवजगाध्येतनन्तु विकल्पो विद्यते भावः । यत्तु प्रागभावेनेटीत्यस्यापवादइत्युक्तं तद्विकल्पस्याप्युपलक्षणार्थमिति व्याख्या
तमुपेक्षितम् । यत्तु व्यावर्त्त्यः । विकल्पस्यापवादइति । तद्विन्त्यम् । बाधसामान्यचिन्तायामेव धारणाप्रयोगात् । विशेषवि
न्तायां तु पुरस्तादपवादत्यागेनैवरीत्याप्रवृत्तेः । नवयेन नाप्राप्तिन्यायेन विकल्पस्यबाधइतिचायम् । माभवत्वि
त्तीत्यत्राहसाहित्येन विकल्पस्यापृष्ठेहीतिहिका । तत्फलस्येत्वमिति यद्यप्यभ्यासेवर्त्तैस्याप्तिकृत्वाहतइत्ये
वफलमनयोरेत्याभ्यासयोरपि सिद्धे तथापि ग्रहयोग्रहणमेत्यविधिं प्रतिसिद्धत्वस्थापनार्थं तेनगमयानुः व
भत्युरसाहि सिद्धम् । ननु फलनिष्पन्नाविसस्यैवतत्रग्रहणमुचितम् । निरनुबन्धकत्वाद्धितिवेत् । मैवम् । नि ३४
रनुबन्धकपरिभाषायाः प्रत्ययग्रहणविषयकत्वात् । साहि नामहेवात्स्वप्राप्तिस्वतन्त्रप्रत्ययपदस्य डीत्वेन स्थाप
ते स्थापकं स्वसजातीयापेक्षम् । केचित्तु परिभाषायाः सार्वत्रिकत्वं मन्यमानाः फलेतिसूत्रे वशादेनस्थानुवं
धकमपुंस्त्वमुपिन्वन्ति । तत्र हस्वदीर्घयोरस्वतन्त्रसामान्यग्रहणानिर्वाहार्थं क्रियमाने ग्रहणे तेः कित्वं परिभा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गिति। एवमेन्द्रं तेति व्यत्तेश्च। इई। इन्द्रौ इव्याविस्याहि। हयगतो। भक्तिस्थाद्धेर पीतिकेवित्त। श्रितिथिली कस्ताभि
ति। सोममभिषुतो ती स्याहोहर्ष्यमानत। सरो यावृति। न स्वकरतो सधानं स्याहवित्रवगद्द समसोन्तेः। स्नानमिति। यतो स्नी
नमिषुरावते इस्याहोहर्ष्यमानत। स्नानपरत्वपावोन्हे ध्याप्यानत्वा सु। अतो त्र्यान्तस्य। पञ्चपञ्चपञ्चवनेनान्तशाद्धनं
ङ्क्षीहि: अंगोवान्यपदार्थः। तद्धेतग्रहणमनर्थकम्। विशेषणेन तदन्तविधेः सिद्धत्वात्। अथ समीपवाचिनां त
शब्देन बहुव्रीहि समासः। रेफव्यकारयोः समीपमत्र तस्मात् लोप इति तात्पर्य। श्ववहिज प्रभृति अतिव्याप्त स्यात्। अथ
रंवं तदन्तं वेति कर्मधारयः। तर्हि अन्तशब्दस्य विशेषणत्वात् पूर्वनिपातः स्यादत आह। बहुव्रीहिः। अ
तं तो लोपविः स्यादिति। एतेन अतदुसम अन्त्रापृस्याद् कं दर्शितम्। अतः किं। अग्नोदीर्घ। आन्तस्याग स्वेति किम्। श्वहृअ
श्रुगमने। अश्वहृ अश्वहृतौ। अत्र ओकारस्य पक्षकारस्य समीपभूतः नतवं गत्स्यान्तो: हितीयस्त्वानाकारसमीपः। नेति स्याहि।
स्वविषये प्राप्तं सर्वमाध्यत्ते। आध्यसामान्यविनाशं पुरस्तादुपदर्शितस्यानन्यायस्यासावप्रवृत्तेः। विशेषविन्तायाञ्जुने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नेपीत्यस्यसापिन्नत्वात्।अनन्तरम हीर्ष्योद्यद्योरितिसूत्रेद्यद्योरितिसार्थकमेनसूत्रस्याहिष्णुस्यच्छम॥साधजेजागद्धानावि
थमाह।एवंयदन्वयोहेशपन्नएवाभिभिवत।तथावैर्त्तोतौपन्नैनोन्तंतत्रतस्याविनिर्मितोनास्तीतिगम्यते।अ
तएवदंकास्ताग्वीबकासेहसुहेजल्हर॥तथावमतमेहाभिप्रायेनापूर्भापरस्यगमभुविरोधःसमाधेयः॥यत्तुका
तंत्रेइत्यहीर्थयोरजीजागरहिसुहाछतर॥तन्मतदूयेव्यसंभवाइवेन्यम॥माधजेप्येवंजागन्तीत्याह॥यवस्थाने
वभिधत्तोति॥तोरिति।सन्निहितमिति॥हेतुगर्भविशेषणमाह।अंगमेवचेति।तस्यप्रथमयालेऽभितात्कान्नत्वाहिनिहेतुस्य
छएवेतिभावः।कैपदेनैवेति।तथावएकहरदृत्तमतअपरन्तुकैपदमतमिनिविषयविभागःकेशिवङ्कन्तोनातीया
द्वर्तमइतिभावः।वङ्पदेद्स्यावर्त्यश्लोपविशेषणानयापियोजितम्।तस्यफलमाह।तोरिति।अजितामिति॥
पविशाकिकमिप्रस्तीनां।नुहिसंहृतकनांलोपे।इतिवंप्रतीन्नतेश्रोता।इतःयेतयन्नापस्वेस्याहितः॥छिनुरूमुवमां
श्रीति।धनिरूस्तुमार्तिकसमाङ्ग्रहणांसूत्रेप्रविन्हेया।जिनिकेविहिति।तथावजेमनमितिमोजनेप्रयुज्यते।वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्मवत्तु.
म.नि
३२

भाष्या म्नात्रटस्याश्रटद्वीप्तौ ॥ फणादिसप्तके ता स्रमान्तौ पठिष्यते । श्यन्निघायके पुष्करसूत्रे पित्तर्पैकवोपदेवसक्लहन्त्यान्नाचा
हा । पुवाघिस्य एवानुसतः । अमुस्वने । ष्वादिर्व्वलादिः फणादिः । अमुअनवस्थाने । ह्रादिः । पुषादिः । शमादिः । तत्र ष्यादेः
अम्यति अमति । शमादेस्तु हीर्ष्यो भाष्यतीति वैरूप्यम ॥ क्रमुपादविक्षेपे । क्रमु ग्लानौ । त्रसी उद्वेगे । त्रुट छेदने । लषकां
तौ । श्यन्वेति । उभयत्र विभाषेयम । अनवस्थानार्थोऽभ्रमिः । क्रमित्रसी वदिवादयः । ते भ्वादित्वं प्राप्ते त्रुटेस्तौदादिकत्वादि
तरेषां वभौवादिकत्वाद्धप्राप्ते विधानात् । यत्तु पावादिषु क्लमिति सूत्रेऽत्र देवादिकस्य क्रमा ग्रहणमित्युक्तं पश्चादिवादि ३३
गणे भौवादिकस्य तु क्रमतीत्युक्तं तत्पामादिकम । भ्वादिषु क्रमेरपाठादित्वात् ॥ क्रमः परस्मैपदे ॥ ष्ठिवु क्लमुच
मां शितीति दीर्घः सूत्रात्तपितीत्यनुवर्तत इत्याह । शितीति । यत्तु पावाशघेति व्याख्यायां क्रम्यतीति श्यपि दीर्घ इति
मुदाहृतं । तत्पामादिकमिति भावः । यत्तु पाल्दुर्ध्वनि । इषुगमियमां छः इत्यत्रानुदिता याठपन्हे इष्यते इच्छातेर्याधत्यर्थं क्र
स्यावीत्यतोऽवीत्यनुवर्त्य शित्यवीति व्याख्याकायांच्या स्यात्तमेवं वर्दहं शपटिते क्रमः परस्मैपदे ष्ठिवु त्रापय विशितीति सं

नन्वान्तस्थत्वेन भवितुं युक्तमिति तन्न । अदीति हि पञ्चम्यन्तोऽनुवर्तमानमपि वृद्धिविधावेव सताम्यकपुत्या संबध्यते न तु ततः प्रागपि
धुरगाद्धेयत्र संबध्येत यदि अजादावपि तदिकस्यावृत्तपुंसंगात् । किंच अदीत्यस्यानुवृत्तिर्दीर्घविधौ तौन्तेति वृ समपूर्वीभा
व्यक्तेरोन्तत्वात् । किन्तु न तावद् इमि मतसिद्धिः । अनुवृत्तेः पाणिनीयत्वस्य तन्नैयोन्त तथा पञ्चम्यन्तद्वये पञ्चैकरूप्यार्थं मध्येऽसं
बन्धस्येव नन्तमत्वात् ॥ हानिकारादिरेव श्यनि दीर्घस्योदाहृतं तथा तद्धितद्वतदाशु पक्षेऽपतनायां कसंभवाद्वा यद्यपि वद
न्ति । किंतु क्रमित्विति सिद्धे क्रमः शमादिपाठः शमादीनामष्टानां दीर्घ इति नियमार्थं तत्र क्रमः श्यनि न भवतीति तद्यपि
न । सिद्धे सत्यारंभो हि नियमार्थः । नन्वेवं बासद्धीवांश्यनि दीर्घः सिद्धोऽस्ति । येन श्यन्येषामेव नियमः स्यात् । श्रपो बोतश्य
नि क्रमप्रवेति नियम इति । तद्यपि न । क्रमेः शमादिपाठस्याष्टानामित्युक्तेश्च माहिसंग्रहार्थत्वोपपत्तेर्यत्वा क्रमा
दिषु क्रमेः पाठस्य श्यनुवृत्यर्थतयोपपन्नत्वात् ॥ नन्वेवं क्रमिरनन्तमहेरमुक्तच्यशमांसप्राणानामित्येव क्रयाहितिवेन्न ॥
एवमपि अजरसन्निवेशो स्याद्बाधा बात् । वस्तुतास्तु मात्राधिक्यात् । मकारान्तसंदर्भे सोऽत्र मात्रार्थं महेप्रहणं बाठसंभ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हलन्त
म. ति.
३३

नाम्॥ वस्तुतस्तु भ्रमेः शमादिषु पाठश्चिन्त्यप्रयोजन इति हरदत्तेनोक्तम्॥ तद्दिवन्नासिप्रयोजनताभिप्रायमिति दिक्। भासादि
रूढमिति। वाहिहिद्वेधा रूपं मतेस्यात्। न हि बोपदेशस्तन्त्रस्तेनस्यापि तीक्ष्णा यमविषयश्च दृश्यते इति भावः। पुनरिति रि
ति। वस्तुतो वित्तपूर्वेति चान्यन्तरमित्याहुः। तन्न। तथा हि सति तस्मादज्ञान्याप्रावश हे सिद्धे तदर्थं विभाषाऽरू
पुजोरिति पृथक्यत्नो व्यर्थः विधानमनर्थकं स्यात्। तथाप्यतिशयितोत्वाहिसूत्रेणाप्राप्त एव तेन कारस्येत्वविधानं व्यर्थं
स्यात्। तद्विवन्हे अपी पूर्वाहितिरूपसिध्यर्थं क्रियते। सतिवाक्षिन्नेनेनेआभिमतरूपसिद्धौ किं तेनेति दिक्। मम
त्वं धने। ममक्षेति। यस्य हलस्त इति लोप स्तन भवति। वक्ष्येति संधात नग्रहणमिति सिद्धान्तात्। अतएव तत्रापि वतपरि
भाषापि प्रवर्तते तेन वृत्रकामेत्यादौ लोपो नेति दिक्। आशिषि मन्यात्। हलो यमां यमि लोपः। स्वरूपे त्वादि
नात्र। स्वरूपे। इन्धी चकार इत्यौ गर्भेकारः। एवं च कृतिमिदविसिलोपे त्वात्रीति कलोपे जरत्वचर्त्वयोः कृते॥ तस
स्येति नियमान्न सयोगान्तलोपः। उकारान्त आदेश एवं कृते। तस्मात्वेन दे स्वरूपं स्यादिति तेनुभेदः। स्वरूपौ स्वरूपी ३३

पि ३

एषोऽभ्यास इति सूत्रार्थात्। अनन्तं गागयवस्याभ्यासोन तं गस्येति॥ वृत्तंच एतत्र॥ अङ्गुलेति बच्छाकारक विमन्तितत्वसंभवेनह
वेनृषश्रोबेकछीत्वकृत्यनाया अन्याप्यत्वात्॥ स्यादेतत्॥ऽनक्ते स्याहस्याहि: शेषवृत्ताहीन्यने कान्ह्ड्रुनस्यु: नवेछापत्ति:॥ हेहीं
द्रासति जिगतोबती स्याहिसन्यूपस्यसर्वसंमतत्वात्॥ तन्निर्धा हर्षं यच्चो हे घा पन्यूप आश्रीयते इति वेन्नहींहायिसएमोरि
त:॥ अर्थाधिकारयन्हसेवाभ्याहिं तत्वात्॥ धन्याहिक्कुस्योक्षतत्वाद्वेस्य●भिवृत्याह॥ गस्तातश्रीत॥ डरोंहीर्व इति॥ स्याहित्य
नुपपद्यते॥ सच्चेभ्रम मस्तिवेहनोपपुद्यते॥ रोक्षतस्यख्यानिवम्हावेननुशब्दवित्वेस्यस्याभ्यासेऽयाणि भागाहिति भाव:॥ अर्थापय
ताविति॥ अर्थभावबछ इत्यर्थेति व्यापुगागमेवेत्यर्थ:॥ अर्थ ऽपयान्नयाभित्यस्य नुयघविजोवहेवेनार्थापयत इति स्वि ३२
क्ततेप्रावात्तव्यारव्यानभिश्चवतहेवपुरस्कृतंतथाचितसर्वबुराहिगसो भाख्याहिविरोधोक्ताव नेनह बधिच्छते॥ एवंचस्या
पयत्ति॥ वड्वरेदोतोयहन्नद्रुइति व्याख्याने हि येनजावपवधातन्यायेनएकवर्ताअगाथेअपीयवहित्वाहावेवभा
वन्तत्वनेके व्यवाये॥ नदेजमविन्हुताहिस्याहेसन्नाहितीत्यंनस्यात्॥ न्यायसाम्येनसभौषेऽभ्यास इत्यत्राप्येकेनेव
व्यवायस्यस्वीकार्यत्वाहिति भाव:॥ वृत्तसमेहायारेती त्यापवाहेनात्वववनेनतुस्यजाती यापेन्हेसस्संयोगव्यवधा

६०३३
श्रीराम

ववनाहंगावयवस्याभ्यासोनत्वक्रुस्य ॥ [illegible]
कंहित्वंतावद्विपृथोगस्यैतिविग्निनमाकूरे ॥ [illegible]
हृतमेव ॥ एवंयावयवायववद्दत्यपिस्मसे नित्सा अ ॥ [illegible]
हं स्यात्त ॥ यद्यपि स्वोन्तोऽर्थे माधगसंगाहकृ [illegible]
किम ॥ अविन्हवात्त ॥ [illegible] स्याद्दि ॥ [illegible]
चाभ्याससंज्ञाक्राकोक्रापुरा ॥ तेनेक्रायोगे [illegible]
क्षुहन्तम ॥ तत्रोगाहकुस्यतिकमितिगणको ॥ [illegible]
किज्वास्मिन्रपंन्हूएक्रायद्दत्यकुगिश्लेषरां [illegible]
यंनिवकृम ॥ तथा च दुर्दृष्टा तो मा धगेनोन्त ॥ [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हू.प्रत्नु०
प्र.ति.
३०

सीत्यत्र वर्णक्रमेणावस्थेने संयोगस्य परिग्रहः ह्रस्वादिभिरपि जातीकाप्रत्तं॥ सूत्रस्वरसाद्व। यथा सन्धिनामय पुनके इति भाष्योक्तेश्चेत्या
त्तां गावत्त। दीर्घोसंयोः॥ संयोगपरस्य ह्रस्वेति क्षिकरस्तो बध्यां। गुरुमासा नयनस्य लघु रीत्यर्थः। ननु समनाधिकरणतोऽसं
भवात्। नहल्समुदायस्य संज्ञा। तदुक्तं लघु इति सूत्रेतत्वात्॥ लघु निबंधनपदेनैगृहीतो इति मर्दभिहान्धु यन्नेते। तत्र प्रागुक्ते
स्वधान्यत्वेनं तद्वाहस्य नवभागभिवयइति। एतेन हल्साहित्यिकवान्त निर्मलत्वाङ्गपेन्ह्यमित्यपि ध्वनयति। नहि गुनि
त्यचोन्तं विना हल्साहित्यिति पूर्वयितुमुचितम्॥ नवाहमिति काशादिभिरपुनस्तम्। यथेयो नेया व्याख्यानं हल्साहित्येति मध्ये वी
नमस्तेनोन्तं इति। यथा तेन वहे नुमसमो। श्रो न्हि दत्त। श्राद्विऽत्र। इत्यादि व्याख्यानमस्ते न तत्तं हल्साहित्यमुक्तेर्धी बीन मरे ३०
दीर्घोनास्यमते तु दीर्घोभयस्यैवेति तत्तुच्छम्। पोन्हिदहीत्यादौ भङ्गसंयुक्तो हमयोर्यविशिष्टे वर्णविशेषे ध्यत्वे दीर्घस्याप्ता
प्तेः। वडपरेहि यहह्रं ऽन्न इत्यत्र दीर्घोऽभ्यासः नरावडपरत्वा वधुजधु तत्परः। एवं वस्यमते दीर्घोऽभवत्येव
निर्विवादितरसंगतेश्च। श्राद्धिदहित्यादि भाष्यादि सङ्करावगृध्मि रजन्तु। एतेन भाष्योदाहरणामेव हल्साहित्यस्य कर
तो प्रमाणामिति नैकान्तिं विशेष्यानुपपत्तेः। दीर्घः प्राप्नोत्युदाहरणासंवज्ञपोन्नत्वात्। यह विवदंति। हल्साहित्य
ति स्वामपत्नीजनमाने। तथा हि वडपरे तो यह हन्तस्याभ्यासस्य दीर्घ विधीयते। अजादेस्त अजादेर्द्वितीयस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वचनाद्गावयवस्याभ्यासो न त्वङ्गस्य॥ नवागवयावयवः समुदायस्यावयव इति निर्देशः तस्मात्सार्धत्रिकत्वात् इति। अत्रेदं बोध्यम्। आ
ङ्गं हि त्वं तावद्विधिरूपो गणे वेति द्वित्वमाहुः। अभ्यस्तस्याते द्विर्वचनमुभयथा विकृतावयव एव किंसाभ्यासः। सवर्णाङ्गावयव इति वा
ह तमेव। एवं चावयवावयव इत्यादिरभ्यासे नित्यमागमः। अवयवस्य समुदायं न तु तस्यागमः। येन तद्विधावसाद्विश्रिकत्वं प्रक्षत्ते ऽपन्या
हं स्यात्। यद्यपि स्थो नेत्ते ऽर्थे माधवसंवादकृथनं तदपि भस्मात्रमिति समनन्तरमेव माधवमतत्यिवेवनेऽस्फुटीभविष्यति॥ पूर्वो
ऽभ्यासः। पूर्वो ऽभ्यासः। वहति स्थोने ऽर्थे माधवसंवादकृथनं तदपि भस्मात्रम्। समनन्तरमेवात्र विवेचने स्फुटीभविष्यति॥
किम्। अविन्हस्तात्। हलादिः शेषः॥ अभ्यासः। सर्वाङ्गकुनिर्देहीर्घ स्वधोरिति सत्र अङ्गे ऽङ्गकुत्वे स्यनुवर्तते। अभ्यासस्येति वा। न
वाभ्याससंज्ञाकार्यकालः। तेनैकादेशे कृते तयोः पूर्वस्येति परिभाषाऽत्र वो भाग्रोरिति विशेषसमर्थं क्रमप्रत्याहियते तद्व
कृतम्। तयोगाह कुस्येति कर्मलोपश्चक्ती। तेनाङ्ः पञ्च ह्रियते तत्र पूर्वस्य दीर्घस्याभ्यासो विधीयमानाको नान्ये वक्तव्ये
किं त्वाभिमतयन्न एकादह्त्यङ्गि भोवश्च ह्लोपिस्य सहमः॥ एकादेशे ह्रस्वविकारात्॥ तद्धि हि माधवमतं श्लोकद्वये तो
यं निवद्धम्॥ तथा च उद्दिष्टा सोमाधवेनोक्तम्॥ श्रोर्ध्वनवस्॥ दीर्घोऽभ्यासस्य दीर्घो न भवति। उपरे गीयद्दं त

हृ.भ.प्रतु.
म.नि.
३०

शीत्पत्त्वपरत्वरत्णावयत्वेनेवं गरत्यम्हिर्हि दत्ताहि भिरपि तत्स्वीकारात्॥ स्त्रजस्वरसात्। यथा सन्नातामघप्रनेन इति भाष्योक्तेश्चेत्या
न्तं। ना वन्त। हिल्लोलस्मोः॥ एखोरभ्यासस्येति च्छिकारत्तो बच्छ्या। उभ्यासा नयनस्यलक्षो रित्यर्थः। ननु समानाधिकरणो ऽसं
भवात्। नहल्लसमुदायस्य संज्ञा तन्तूरूं यच्छ इति स्त्रे तत्त्वात्॥ खेद्ध निबङ्परेम्रोषो इति सर्द्ध मिहान्नु गन्तेते। तत्र प्रागर्थे
च्छैधान्यात्स्वेयं तदाहस्तव्यभाव भिक्षय इति। एतेन हल्यादेशि तिप्राणोन्तं निर्मूलत्वाङ्पेन्द्रप मित्यपि ध्वनयाति। न हि सुनि
त्यो न्तं बिनाहल्याहेत्रि ति परस्थितमुविनम॥ नवाह्निकादाहिभिरप्युन्तम्। यसोनेया व्याख्यानं हल्याहेत्रि ति मञ्छी
नमत्तेनोन्तं इति। पवृत्तेनेवहेतु मस्तो। अहिरत। आदिङत। इत्यादि व्याख्यानस्यरे हन्तं हल्याहेरि सुनत्तेर्छाबीन मत्ते ३०
हीर्घोना स्यमत्तेतु हीर्घोभावस्येवेति नतु स्कम। डोन्हि हदीत्याहो सङ्कल्पद्धोहमयो विधितं वप्राविशेष्यत्वे दीर्घस्याप्र
वृत्तेः। बङ्परे हि बहडुं इति नतहीघोऽभ्यासः नञ्ञाबङ्परति ब्रहर्णवधेज धु तत्परः। एवं वस्यमते हीर्घोभवस्येवे
तिउनिन्तिरसंगतेव। आदिट इत्यादि भाष्यादिस्वरसात्रमप्यमिरुजसु। एतेन भाष्योदाहरणामेवहल्याहेरि स्वस्य पूर
सो प्रमाणामिति न्हे बांचितेऽस्येव्हापि प्रयुन्तो। हीर्घप्राप्तौ मोदाहरणा सौख्य व्यसोन्तत्वात्। यद्विवदंति। हल्याहेरि
तिसामर्थ्यं हेज भवते। तथाहि बङ्परेणोयदडुं तस्य पाऽभ्यासस्तस्य हीर्घो विधीयते। अगादेरत्र अगादेर्द्वितीयस्य

यं प्राप्नुवन्तु ॥ न ह्योयरेभेव शीर्जांयरागामिति ॥ अग्ना मन्ता ॥ नेति वाक्ये अग्नाहे धावतनं त्वयि सबुद्धीहितिस्वमर्थम । प्रसन्न प्य । नह्य
अगुराणायो श्यते । अग्राम । क्षारयामास । अन्ता । गतडयन्तो मत्लुयन्तः । अप्रोतालादिको भव । भोनतः । अप्लुव । स्नुहयाल्नुः । स्नुहिगढ़ी त्वा
हिना अप्लुव । अप्रापे तत्तालाहिशुअन्वेते । स्नुहयायः । क्षनयिल्नुः । स्नुहि । पापहूलवः । लोरहुन्हसीनिहधुव । लोहिति शीडदिलो
सा मा त्यगहराम ॥ एवमग्रेपि । वान्निकसोन्नि संभवमाह । क्लिन्नो पक्ष्वेति । क्लिजन्तामिति । तत्र क्लिषुचौ नदूयितवेधाहिति भावः ।
आउर्धातुकमिति । मा अशाद्धः का हर्षि । क्लिन्नमपीति भावः । लोवडीति । ऽवधाया किम । अवकान्हत । सन्यतः ॥ तपय
करतांद्रिम । पापठते । सन । पापद्विषते । वनुहन्नि । सन्लियोऽभ्यासः सन्लिमितइत्तिविज्ञानाद्वापसंगइति ॥ तन्ता ।
अधीविबन्ति । पुनीविबतीत्याहा गत्यादेः । नहि कार्यनिमित्तत्वेनाश्रीयते । अदिद्दिबतीत्यादाविज्ञापते । नन्वेवं पिवन्न
नीत्याहावनापत्तिः ॥ अभ्यासस्य सन्परत्वाभावात् । न ह्येन नाप्यव धानं न्यायेन सन्परता । अवहितेपि प्रसक्तिरिति राम ।
पुतिविबतीत्यत्रेव अवधानसंभवादिहितिवेन्मैवम । सन्नाधातुमाक्षिप्य सन्निमित्तो धातुः सन्नन्तः ही याभ्यासस्येति व्याख्यानात्
। नवो नाऽस्याभ्यासेन प्रमातत्ताभावः । तपर करतास्येव तत्र प्रमाणात्वात । किंवा अप्रकारगहणमपि तत्र मानम । अन्यथा स
नद्यये वक्तव्यात्त । एवं स्थिते जगद्धानहहानशहे । प आवारखिवन्नेभ्यः सन्नि कृतेदुत्वं भवत्येव ॥ पापठते ॥ सन्निंश्य प्राप्नुं

दे.प्रक्र.तु.
स.सि.
२९

गतौ वेति काठक्लामप्रत्वादि इदं रूपमवतइति । गेवरेण स्तेप गत्ता मितिअयं पाठः स्वामिनः । मेजेयक्षुमेव स्तेप सेवने । सेव प्लवगता विस्वाहा हेव श्ले
षृ इत्यादिकेषिति । रविस्त्वविशुद्धि । अप्राश्छस्वपः शब् अकारोच्चारणमकारा: प्रतिपादकत्र अस्येति अन्वर्कइतिभद्रभास्करः । अभिरभीहमि ॥
अकन्ता । अभः तस्मापश्यमां भिर्भि अभः । अवमस: सलोपरश्चेति या हलादिपाठादिति सलोपः । तन्नीजनिवेति । दूर्इस अर्घवात्मप्रहस्वमृहिति वनितिवी
जीम सर्वः । अभीजभिश्वाघेहिति । जधसमाजभिर्भिलाघृतर्वे घुराहो । भजार्थे परस्मैपदि द्युविकेविति । सनाद्यन्ताः । सनरवा वृक्तामवत्
क्वाङ्कः ब्लोबाधारधिकपतिजस्यङ्गीतथा । यनापईयङ्गित्वेति बहूश्मीसनाद्यवः । भूजाइयइत्यस्यानन्तरं तु सनाद्यन्ताश्चेति नस्
त्रितम् । सनाहीनोभिपन्तायाप्रत्ययतः । सनाद्यन्ताइत्यस्यानन्तरं तुभूजादयश्चेति वहितु मुचितम् । कास प्रत्ययात् ॥ अयंहसीत्येव
नोक्तम् । वृहत्पयोग्रामदछत्यात् । अथेहश्चनःशोयइकांवक्रे । पुत्रमाममन्त्र्याममासेत्यादि । अतोलोपः । आर्द्धधातुकेत्यादि । एतद्ध्वानुहानोप २९
देशोत्यादि । प्रत्याइपदेशात्रह्णानुक्ष त्यादमपते । तस्यैवं तुम्रययय ज - तो आमं क्लिपिक्लो वोवरीदिति लोपे ऽइन्तोपामावः । अत्तायत्त । न
न्वेवं वधादित्याहा यतोसो वो नस्यात् । आर्द्धधातुक इत्यस्य विषयसप्तमीत्वे पिलिटि ऽनुजीत्याहि नांवरसप्तमी रस्य वार्त्तिकस्तत्त्वी
कारात् । बधादेशस्याद्दत्तोवा वै तिसत्यम् । अत एवादिर्तो वाष्टाध्वक्तालिङि त्याहिनामपिविषयसप्तमीत्वं स्वीकृतम् । एतद्धि भाव
कर्मप्रक्रियायां स्फुटीकरिष्यते । विस्तारः श्वक्वोस्तुभेषो धः । जयादित्याहि मतमाह । क्तिलावेजायप्रत्ययइति । भाट्टिस्तु विस्तारेण्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कवेटोविट्प्रभृतिषु वर्गप्रथमस्य प्रथि… आदेशांतरं तन्मतमुपेक्ष्यतं। विट्। इन्। वेटिः। इति क्वाचाहितिरिवादेवी। विट्। इत्युपध
सन्ध्याः कः। विटः। प्रथिविकाइति। उदाहरन्तीति इति वक्ष्यमाणेन संबध्यते। इयतु रिति पक्षे नरेष्वेतेषु एते काव इति यसं यथासंख्यान्तरंगत्वा
त्सवर्णदीर्घः। ततः इयङ्। केचित्तु याणीहं गवक्षीव इति दीर्घ आदित्यायणा। नचेह समानाश्रयत्वं नास्तीति वाच्यम्। अभ्यासोत्तरस्य
कारस्य सवर्णदीर्घ यवोपूर्वतिस्थानित्यात्तयोः समानाश्रयत्वात्। अन्तरङ्गत्वाः किं तर्हि दीर्घो विधीयते। ननु रात्रैव पूर्वोर अभ्यासस्य
यङ् इन्धि भिः। तस्मिन्कर्तव्ये अव्वः वदस्मिन्निति द्विगुणयोः स्थानिवद्भावेनासमर्थोऽद्वितिप्रतिषेधाभावादिति चेन्नैवम्। असवर्णग्रह
णासामर्थ्यादेव स्थानिवत्त्वस्याप्रवृत्तेः। ननु नास्ति सामर्थ्यं इयङ्ङिति द्यूत इत्यादौ सावकाशत्वादिति चेन्नैवम्। न ह्येवमुदाहरणयो
गारंभं प्रयोजयति। अन्यथा अभ्यासस्यान्तीविति कूयात्। अकृत्सार्वधातुकेति दीर्घः। इयात्। मा भवान्भूयायाम्। मत्वतः इति विभाषे
गतम्। मजीरत्वीयान्तः प्रथमान्त इत्येके॥ मुट्॥ डान्त इत्येके। यकारादिर्डान्तश्चेत्यन्ये। क्षीरस्वामी तु छायविड्ढितोपपाठान्तुडि
तुडीति हुर्गः। तुटतोडने। तोडनं हस्तां हिंसनं वा। गडिवदने कदेशे। टवर्गीयप्रकरणादित्यायंत्याप्यम्। अत्र तांहि पुंवैतेन
तिङ् विवक्षाइति केचांचिन्मतं प्रत्याद्यथितु हनिक्षभिरूपन्यस्तः। त्रिङ् सिवाणा स्नेनेपहिषु॥ अस्मानेपदस्यहन्तांसिवे विशेषणा
न तु लिङ्लोऽसंभवात्। आत्मनेपदपरस्मैपदेति। तेषु कर्मणे। अस्यपूर्वं व्रयाठः सुगंभावः। केचित्तु पूर्वस्मिन्नहिपहेय इति पठन्ति। केप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हृदेर्हि:पाठस्यैवैयार्थ्यापत्तेराप्संज्ञौत्तयोरिपाठस्यैवोचित्यात् ॥ वडिश्रोपे ॥ अयंतुयाहावपि ॥ धृडि ॥ तालव्योष्मादि: ॥ श्वाडोड
सरयुतोहित: ॥ षाडगते ॥ नाशार्थश्चतुराहो ॥ कूडिमदे ॥ मेदनेतुरादि: ॥ श्रुतिर्हिहिहैव ॥ तुहाहो परस्मैपदी ॥ रवडिमन्थे ॥ खु
डि इत्येके ॥ खडिमर्दन इतितुराहो ॥ हेठ हाड हेड वेष्टने इतिमठाहो ॥ होड गत्तावित्येव परस्मैपदी ॥ नाड ॥ वसादिरिति
वर्गीयोवेव धातिकृतौ व्यवहार: ॥ ननुदन्त्योकोन ॥ तथाहिसतिभ्रावस्पीसाभात् ॥ शाडडस्यपोरेकत्वस्मरता छ्ला
घत इति काश्यप: ॥ अतएवमेत्रेयरक्षितप्रभृतिभिरा येत्युदाहृतम ॥ शौडगर्वे ॥ अस्योदाहिषु दूरमवन्ह्यते । तदेतद
तिभूतेटीथ्योडस्योमेनर्मम छालिइतिकल्पतरु: ॥ यौडच ॥ वसादि: ॥ कूटे ॥ अवमनेहिहत्ये ॥ किटखिटत्रासे ॥ आवो
भयोत्पादनम् ॥ किटिर्गतौपठिष्यते । इहपापठत्ववर्पमेहात ॥ केचित्विहनपठन्ति ॥ वटइत्येके ॥ जटझट । जेट
तु: । जझटजु: ॥ नटनत्तौ ॥ शोपवेशोऽयम ॥ तत्र्युदाहृतेनाधैतिसहृच्छिकनिर्देशोनावस्पनतार्थस्यवोरादिकस्य
चग्रहणात ॥ हटदीप्तौ ॥ हाटकम ॥ संतावाजेतितवुस्त ॥ याकुस्तस्थहस्तियामथि ॥ भट ॥ सट ॥ अजन्ताप्यप ॥ लु
टविलोडने ॥ अयंवहिवाहावपि ॥ आवार्थश्चतुराहो । प्रतिभातेस्तुताहोहृदितस्त्वपार्थ:परस्मैपदेष्वुडान्तोऽयमित्येके । य
चपीत: प्रभृतिपठत्यनव्यवर्गस्तृतीयान्ताइतिकौषिकफाश्यपाहयोवहन्ति । तेवासाहनन्तरंपिडिहिडीवठंति । तथापिपटकै २८

तस्मिन्शास्त्रासिद्धत्वाद्धकारस्याभावमिति चुरादित्वनिषेधात्॥ नयपूर्वत्रासिद्धीयमचित्त्व इति निषेधः श्रोन्वः॥ चित्वेहि
सः न तु चित्वनिषेधोपीति भावः॥ तोपध इति॥ नयापूर्वत्रासिद्धीयमचिर्वचने इति च॥ तस्यासिद्धत्वाभावाद्धकारद्वयसहिते
स्यचित्वे हलादिःशेषे अटिटिपत्ते अटिटिपत् हिसिध्यतीति भावः॥ अयमनादेरेवुरादिः॥ अटुषसने अयं चुरादावपि॥ स्फु
ट॥ अयं चुरादावपि॥ विशारदाणामर्थो ऽग्रे परस्मैपदिषु॥ मेदनार्थश्चुरादौ॥ वठि एकचर्यायाम्॥ एकचर्या असहायगम
नं॥ वरोणार्थः कस्य इति हङ्शेवेति सूत्रे भाष्यम्॥ अयमनिदित् सेटोऽस्याऽर्थः परस्मैपदिषु॥ मठि कठि शोके॥ मट मदे निवा
सयोः॥ कठ कछ जीवने॥ इत्यग्रे परस्मैपदिषु अनिदितौ॥ कठ शोक इति हि चुरादौ॥ हेठ विबाधायाम्॥ अयं परस्मै
पदिष्वपि केचित् पठन्ति॥ विबाधनं शाठ्यम्॥ कुडि दाहे॥ वैकल्यार्थः परस्मैपदिषु पठिष्यते॥ बाल्यार्थः कुटादिरनिदि
म ३ त्॥ दन्तुराणार्थश्चुरादौ॥ वडि विभाजने॥ ओष्ठ्यादिरत्र हि तीयो वेछन्दोऽपि अन्तस्थादि पठितः॥ मडि भूषायामित्यग्रे
परस्मैपदिषु रोमहर्षेच॥ भण्डि परिभाषणे॥ कल्याणार्थः चुरादौ॥ पिडि॥ अयं चुरादावपि॥ मुडि॥ खण्डनार्थः पर
स्मैपदिषु॥ तुडि॥ अयमनिदित् परस्मैपदिषु॥ हुडि॥ वरणार्थो हकारः॥ स्फुडि डिविकसने इत्येके पठन्ति॥ चुडि वेतर

दे०सबत्तु०
म०ति०

२६ नयथा याधेनेत्ये तद्दर्शयिहितन्तः। पन्नद्धपमपीदं माकरे स्यितमितिमूलेषुपलिचक्षम॥ रजमघे॥ अत्रकेचित्। कड्मदेति
पठन्ति। एजृ कम्पने। दीप्तौ त्वात्मनेपदीगतः। टुओस्फूर्जा॥ टितोऽथुच्। स्फूर्जथुः। ओकारो निष्ठानत्वार्थः। स्फूर्णवान्॥
आदितश्चेत्यनिडूम॥ स्फूर्जितं स्फूर्जितं यानेन॥ विभाषा भावादिकर्मणोरितिनेट्। अस्य दीर्घोपदेशेनोपधायां च्वेति दी
र्घस्यानित्यत्वज्ञापनार्थः॥ मूर्च्छितिहूर्च्छितिभवतीति केचित्॥ क्षि क्षये॥ अयं ज्वलन्तेष्वपाठ्यपि तः। क्षि निवासगत्योरि
तितुदादौ॥ क्षिष हिंसायां क्र्यादौ क्षिणु हिंसायामितितनादौ। णोपदेशत्वक्षि क्षयेर्थवेतो शूर्षयोरितिभ्वादिः। क्षिहिंसाया
मितिस्वादिश्चेति हिंसार्थवाह॥ स्तजसाजि॥ स्तजत्याति। स्वंजत्याति। ओस्तजी ओलस्जी व्रीडने इति तुदादौ। स्तजकाश्रने इति क्र्यादौ
स्तजीतिपठपुटादिद्वालुके भाषावार्थः॥ तुजि पालने भाषाघोसंयुजादौ॥ गज गजि॥ गजि मदने च॥ अयं चुरादावपि २६
शब्दार्थः॥ गर्जशब्दसवचे॥ वज वज॥ वन्वजतुः॥ व वजुः। अदेदोपधस्य इत्यनन्नृ इति निषेधादकारं विहाय तिश
ह्रस्वादित्वेदकारस्य॥ त्वे वत्वेव॥ अदिटिवते। अदिटीत्यादि सिध्यति॥ नवपरत्वात्प्रागेव ष्टुत्वम्। तस्यासिद्धत्वा
त्॥ यद्गादुः॥ पूर्वत्रासिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽभ्यासजातुर्त्तस्येति। नवान्तरंगत्वात्षुत्वस्यादेवेति वाच्यम्॥ सत्यपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तस्मिंश्चाक्ष्मासिद्धत्वादकारस्यायमितिलुक्याद्वित्वनिषेधात्॥ नयपूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्वइतिनिषेधः श्रंथः॥ द्वित्वेहि
सःनतुद्वित्वनिषेधेपीतिभावः॥ तोपधइति॥ तथापूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचनेइतिछत्वस्यासिद्धत्वाभावादकारद्वयसहित
स्यद्वित्वेहलादिशेषेअटिटिषत्तेअटिटिषीत्यादिसिध्यतीतिभावः॥ अयमनादरेचुरादिः॥ ग्रह्व सने अयंचुराद्यजपि॥ स्फु
ट॥ अयंकुटादावपि॥ विशादराणार्थोऽयं परस्मैपदिषु॥ भेदनार्थश्चुरादौ॥ बीह एकवर्ण्यायाम्॥ एकवर्ण्या असहायगम
नं॥ वरीतोरंरडकल्पइतिइङ् श्वेतिसूत्रेभाष्यम्॥ अयमनिदित्स्फोस्याऽर्थः परस्मैपदिषु॥ मठि कठि शोके॥ मठमदनिवा
सयोः॥ कठ कृच्छ्रजीवने॥ इत्यग्रेपरस्मैपदिषु अनिदितौ॥ कठ शोक इति द्विरुरादौ॥ हेठ विबाधायाम्॥ अयं परस्मै
पदिष्वपि केचित्पठन्ति॥ विमाधनं श्राद्धम्॥ कुडि दाहे॥ वेकल्पार्थः परस्मैपदिषु पठिष्यते॥ बाल्यार्थः कुटादिरनिदि
त॥ दन्तुरणार्थश्चुरादौ॥ वडि विभाजने॥ ओंतिावअत्रहि तीयोवेछनऽपिअत्रएग छपचकपठितः॥ मढि भूषायामित्यग्रे
परस्मैपदिषुरोहर्षेय॥ मण्डि परिभाषणे॥ कल्याणार्थः चुरादौ॥ पिडि॥ अयं चुरादावपि॥ मुडि॥ खण्डनार्थः पर
स्मैपदिषु॥ तुडि॥ अयमनिदित्परस्मैपदिषु॥ हुडि॥ वरणांगीकारः॥ स्फुडि विकसने इत्येके पठन्ति॥ पुनरुक्तं वेतत्

सप्तम्यान्तु यङ्नस्याद्धि इति भावः। यङ्लुक्तु त्वस्मान्न भवति। यतो लुक्यावङ्आर्द्धधातुकस्य विषयत्वापहारान्नार्द्धधातुकाभि
व्यक्तिरिति श्रीभावस्य नैव प्रसंगः एतत्तु न लुमतेति सूत्रे स्पष्टं यटेस्पष्टम्। क्षुस्म। डुकृञ् करणे। क्षुञ् हिंसायाम्। इयोग्र
हणां एवं भ्य इति भरतिर्विमन्त्र्योः। हृञ्चुतिघृङ् तरोः। इह धूस्वृ भ एवं एकाच उपदेशे इति प्रत्ययाश्रयनिषेधे प्राप्ते धूधृ
ङ्ध्वनजोस्तु भृञकिं कितीति प्रत्ययाश्रयनिषेधे प्राप्तेति यमोऽयमित्याह। आदीनां व तुरा मिति निषेध इति। नेड्वशीति
प्रक्रमात्। नञा प्रापितस्येडभावस्यायं नियमो न तु विभाषावस्यप्राप्यस्यापि। तेन सिषेविथ। सिषेव। सिषिविव। सिषि
धेत्याद्युभयं भवति। यत्तु यावानकश्चिदिड्भावः प्रतिषेधनिबन्धनो विकल्पनिबन्धनो वा स सर्वो न्याय्यत इति मन्वा
नाः सिषेविथेत्यादिरेकमेव रूपं न तु सिषुभकीत्याहुः। ननु विपरीत एव नियमोस्तु क्रादिभ्य एवेडिरानन्तरेद्धि सिषे
वेति। मैवम्। कृतेऽग्र्ये तेन मधीक्षो मन्तः परिहृतो रथपस्तु तस्तो मयोरित्यादिनिर्देशविरोधापत्तेः। स्यादेतत्। अस्तु प्रकृ
त्याश्रयस्य नियमः। प्रत्ययाश्रयस्य तु न भवति श्युग्रहणस्य वगर्वोत्पत्त्या प्राप्तनिषेधप्रापकत्वात्। न हि सूत्रप्रकृत्याश्रयः
प्राप्नोति। सज उद्गत्यात्। नापि प्रत्ययाश्रयः। थसोक्तित्वात्। एवं च बभूविवेत्यादावेशुकः कितीति निषेधो दुर्वार इति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हलवत्तु
म. ति.

वे मैवम्। वेञः स्यात्तत्र अजन्तत्वाद्वयवेति निषेधमेह्वितिस्त्रेणाप्राप्ते ह्वसिवयवेति निपातनान्महाभाष्ये धृञ्ज स्यस इटः स्त्रीकर्त्त
व्यतयाञ्जन्ग्रहणस्य धक्षविवयत्वाद्योगात्। अमाहीनां वक्ति त्वेन निषमस्य सस्यत्वात्। प्रवक्ष्यास्यत्। उपदेश इति
एतद्वै नारस्त्राद्पक्ष्यते नित्यग्रहणमनिटो विशेषणम्। धनित्यमनिड्स्यपवन्हायां तासेः संनिधानात्तत्रैवेति ज्ञा
यते तासि वक्ष्यपदिति संनिहितं वानुवर्त्तते इत्याहत्तासो नित्यमनिडिति तास्याहितिसप्रुमन्तानूतिः। यथा तासे न भवति एवं थल्य
पीत्यर्थः। नित्यमनिटः किम्। दुद्योविथ। नायं तासो नित्यमनिट्। स्वरत्याहिना विकल्पितेटत्वात्। अस्य थलि नित्यमिडिति का
शिका। एतद्भुविकल्पस्य निवन्धनं स्यात्। भावस्य क्राहिति यमेन निवृत्तिरिति यन्नेबोध्यम्। किन्तु निषेधनिबन्धनस्यैवेति
यन्नेतु नित्यग्रहणाभावे स्वरते स्यक्लीड्किल्पोन स्याहिति बोध्यम्। किंवा उक्तलक्षणमपीह नित्यग्रहणम्। तेन क्रमेरपि वन्न
मिथेति भाव्यति। नहि क्रमिस्तासेनित्यानिट्। स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते इति नवनात्परस्मैपदे सेट्त्वात्। उपदेश इ
त्यपकर्षणास्यफलं तु भारद्वाजस्त्रेस्फुटी भविष्यति। उपदेशेऽत्वतः। उपदेशे किम्। चकर्षिथ। अत्वतः किम्।।
भेत्ता। बिभेदिथ। तपरकरणं किम्। ददाथ। ददाविथ। तासे किम्। जिघ्रतीति। जग्राहिथ। नित्यानिटः किम्। अग्रं नाः। अग्रं

ञ्जितौ ॥ आनेञ्जिथ ॥ अतो भारद्वाजस्य ॥ दीर्घान्तेषु तासन्तायं निषेधः ॥ अस्त इति तपरकरणात् ॥ हृस्वान्तेषु अत्वतः तास्वदित्येव सिद्धेः
थल्ग्रहणं वधादिसेटोस्तथादिग्रहणं स्येनास्ति ॥ आत्मनेपदेष्वनतः ॥ धनस्तस्य हृस्विवर्ये निपातनाभ्यां आया मितभागम् ॥ न
वृहजाहित्युपरत्वान्नित्यत्वात् वृद्गुणोरपरत्वेव क्रतेऽनजन्तत्वाद्वेवः तास्वदित्यस्याप्रवृत्तिरिति भाष्यम् ॥ तत्रोपदेशग्रह
णाद्याकृषीरानन्तस्मान्नियमोऽयमित्याह ॥ सहन्तस्येवेति ॥ स्याडेतत् ॥ सूत्र इड्श्नु वाम पिथलिभारद्वाजनियमा
दित् ॥ नवक्राद्यितिसूत्रे त्याहीनां वनुरागग्रहणो नास्य बाधडविवतः ॥ येन नाप्राप्तिन्यायेन गमाहीं क्राद्दि नियमप्राप्तित
स्यैबाधो विस्याहित्याशंक्याह । नयेति ॥ अनन्तरस्येति ॥ नन्वेवमुपदेशोऽत्वतः इत्यस्येवाधः स्यात् ॥ अहन्तेस्य प्रसंजए त
वनास्तीति यदि हि तद्धि वस्तास्वदित्यस्येवस्यात् । तत्कथं योगद्वयप्रापितस्येत्युक्तम् ॥ आजाक्ष ॥ द्वयोरनन्तरमस्याइं
भाष्योऽयं तासेर्नित्यानिट्त्वपद्योतिनिषेधः स भारद्वाजस्य मते स्कन्दिभाष्यान्तस्येवेति व्याख्यानात् सर्वं सुस्थितिरिति ॥ एवं चेह
तास्वत्थल्यनिटो नित्यं तासौ त्वनुवर्तते इति फलितोऽर्थः ॥ यद्वा क्राद्यि सूत्रे स्तप्रभृतीनां ग्रहणमेव दृष्टद्वयस्यापि बाध
कमस्तु ॥ पुरस्तात् प्रतिबेधकाण्डकरणसामर्थ्यात् ॥ अनाभ्रितविधानविशेषेभिरामाचमनारभ्यापंक्तीतेन प्रतिबेधे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नयथा याधेत्तेत्वे तहर्षहितत्त। पन्हादयमवीहं माकरेस्थित्त मितिमूलेष्वुपलिचक्षम॥ष्वजमङ्गे॥अत्रकेचित्त। कडमेदेति
पठन्ति। एजकम्पने। हिङ्क्वो चात्मनेपदीगतः। टुओस्फूर्ज्जा॥ हितोऽथुच। स्फूर्जथुः। ओकारोनिष्ठानत्वार्थः। स्फूर्णवान्॥
ञिादितश्चेत्यनिष्ठम॥ स्फूर्त्तिस्फूर्जितं यानेन॥ विभाषाभावादिकर्मणोरितिवेट्। अस्यहीर्घे पदेशेनोपधायाश्चेति दी
र्घस्यानित्यत्वज्ञापनात्॥ मूर्च्छा तिच्छर्दि तिभवतीतिकेचित्॥ न्हिन्हवे॥ अस्यानन्तोष्टुवाठ उचितः। न्हिनिवासगत्योरि
तितुहाहे। न्हिञ हिंसायां। न्याहो न्हिलड हिंसायामितितन्नाहे। ओपदेवत्त न्हिन्हवेगेषु स्वयोगितिन्यादिः। न्हिहिंसाया
मितिस्वादिषु हिक्वराह॥ष्वजष्वञ्जि॥ष्वञ्जात। ष्वञ्जात। ओष्वजी ओलस्जी जीऽने इति तुहाहे। ष्वजप्रकाशनेइ तिकश्चाहे
ष्वजीतिपटथुताहृदलडक्भाबाऽर्थः॥ तुञ्जिपालनेभाषार्थोऽयंप्रजाहे॥ गज गञ्जि॥ गजिमदनेव॥ अयंचुरादावपि
शब्दार्थः॥ गर्जशब्दरूपवणे॥ वज वज॥ वजतुः॥ ववजुः। अदहो वधइति। नन्वाद्दितिनिषेधाद्दकारं विहायपठिश
हस्वहित्येदकारस्यव्रछत्वेवर्त्त्वेव॥ अभिहिदगते। आहिदीरस्यादिसिध्यति॥ नववरत्वा त्वाग्नेवछ त्यम। तस्मात्सिद्धत्वा
त॥ यहद्गुः॥ पूर्वान्त्रासिद्धेनास्तिविप्रतिषेधोऽभावादुत्तरस्येति। नवान्तरंगत्वात्छत्वम्स्यादेवेतिवाच्यम॥ सत्यपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्र.त.
प.ति.
२२

श्र ३

सक्रिया। स्वार्थेऽव्ययम्। अहस्तोऽप्रसि। तस्य लोपः स्यादिति। पदस्येति वर्त्तते। तत्र प्रत्यासन्नोऽहस्तोऽप्रसिद्धस्येति
निर्दिष्टानां त्र्यादीनामेकपदसंबन्धित्वे विधिरयम्॥ ननु लोपमकृत्वा स्यादित्याहे। लोपदेशात्संज्ञिति।
न दृश्यते। न ह्येव सन्न्यूनेवु स्यादिः। यत्तान् न दृष्टान् नावगितिष्ठतादिः। सनेह अस्य ष्यते। नातिरिक्त दीर्घ
निर्देशात्। नाप्यनादयादिसाहे। नहि संभवे। न कथं हे। तेन यो न तीगात्रविन्हेपे। एभ्यो
भिन्ना इत्यर्थः। इदं दृष्टं कर्मकायायाःसिति। इदं दृष्टं कर्तृकार्यं क्रियामित्यर्थः। क्रियापरिहेव
ने ६८ अस्याऽनुवृत्ते। स पञ्चितस्य ... पाठः परस्मैपदार्थः। स्वरितेत्वपाठेन कृतः क्रियाफल
स्य कर्तृगामित्वेऽपि परस्मैपदं यथा स्यात्। भुङ्ग्ध भुङ्क्ते। अथ यशो वकर्मणि पुंआदे। भुङ्क्ते भुञ्जो २३
वहति हिवादावनित्। प्रथमे मांगलिकप्रयतिहन्ताः तदनुरोधेन तत्वर्गीयान्तानपठित्वामा
तकायाः क्रमेणाह। अथेति। अस्यार्थानित्याहीति। सस्यात् हाहरस्तोऽपत्ति। भ्वादयो स्याहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रुपसर्गात्सुनोतीत्येव सिद्धे पर्य्याहि पूर्व्वयोरेतयोः सिवादीनां वाऽड्व्यायेपीति विकल्पार्थं पुनर्वचनम्
स्याद्धि बुद्धेर्यावो । अभिनिविवेष्टे स्याद्दो । अभ्यासस्य ऽपसर्गात्सुनोतीत्यनेन सिद्धमभ्यासात्परस्य
त्याद्देशप्रत्ययो रिति । तथापि प्राधेवा कांक्षत्व पार्थम् । तथा हि । अपोपदेशार्थं से । नयान्ध अभिषा तु
मिद्धुति अभिषिषेक्ष्यताधिवति । अव्यत्वान्ताभ्यासार्थं न । अर्द्दासनं गोत्रमिद्धो [illegible]तत्को । बसिप्रति वि
ठार्थं च ॥ अभिषिषिक्षति । सिषिक्ष्यरोत्सोति तयोरेवेति नियमान्निवृत्तिं तं प्रत्युपसर्गमाश्रि
त्य भवति । अभ्यासस्येति द्वितीयया कान्तु नियमार्थम् । स्याद्धि द्वे वा भ्यासस्य न सुनोत्याद्दि द्विति
त्स्कन्दं तु पूर्वे रो । अभिसुसूषति । तत्रोऽन्त नियमाद्भ्यासस्य कोरस्यत्वं नाद्वितीयस्येति तयो
रेवेति नियमा[illegible] । सोऽन्तर्कर्मीति । अभिसिषासति । इह सरोऽभावादभ्यासात्परस्यत्वं पूर्वस्य तु न
ऽन्तनियमात् ॥ [illegible]शास्त्रे [illegible] शास्त्रं शासनमिति । अन्ये तु शास्त्रविषयं त्वा न मित्याहुः । मां गत्यं मंज

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रवृत्त·
म. टि.
२२

न्हृरितीकम्। तेनविसिंतं मैत्तेइत्याहौषत्वंन। नन्वेवंऽन्तं मत्तेइत्याहौऽडुः स्यात्तम्भोः वृद्ध्येतिनप्रवर्त्ततिबे
न्न। तत्राहि स्यात्तंभोरितिप्रकारविशिष्टंरूपमुपात्तंतद्वोभयोरपिस्रोन्हृतीकमित्याविशेषाडुभयथाएवणा
त्। एतत्सूमाधवग्रंथेस्पष्टम्। ननुसहितस्तन्मयोरित्येवकुतोनसूत्रितम्। तत्राह। योगेति। अयवाद्येतिसूत्रेस
हेः संबन्धोमाभूदितिभावः। नानुवर्त्ततइति। स्तम्भेरित्यत्रर्थः। तथाचैतदर्थोविपयोगविभागइतिभावः॥
ञ्धृवाद्य॥ आस्वंदनमाश्रयतांयथायत्किमवष्टभ्यास्तो। अविदूरस्यभावः। आविदूर्यम्। ननज्पृधी
नापुरूबाहितिनिषेधेप्राप्ते अतएवनिपातनाभ्यासेप्रत्ययः। वेश्व। विश्वसातिमासम्। सभादंभुन्तेइत्यर्थः
। भोजने किम्। विपशाति। वीणा। परिनिविभ्यः। षेवृसेवने। षिञ्बन्धने। न्तान्तष्ठअजन्तश्च। विषितः २२
विषयः। प्रत्ययविशिष्टग्रहणंकिम्। विक्षिनोति। यत्तुविषिदावन्तिइतिविषयाद्-तिप्रयुंजते। तत्रवि
ग्रहेअत्यन्तात्वेप्रामादिके। षिवुतन्तुसंताने। षहमर्षणे। स्मृह। आगमः। परिष्करोतीतियथा। स्तुस्वञ्जो

उपसर्गस्थादिति। इतो नादुपसर्गादिति तु न व्याख्यातम्। निःषुणोतीति निःषेधतीत्यादावव्याप्तेः। सिद्धान्ते तु नु-
मविसर्जनीयशर्व्यवायेऽपीति षत्वं भवत्येव। दुःषुणोति दुःषेधतीत्यादि प्रौढ उदाजह्रुः। तच्चिन्त्यम्।
दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधात्। यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येवोपसर्गा इत्युक्तम्। तेनेह न। निर्ग-
तः सावकोऽस्मान्निःसावकः। धात्वन्ते तु प्रादीनां प्रयुक्तार्थविशेषकत्वेऽभिषावयति। धात्वर्थविशेषक-
त्वे तु सुनोतिं प्रत्युपसर्गत्वाभावान्न षत्वम्। अभिसावयति। एवं सनादिष्वप्यूह्यम्। स्थादिष्वभ्यासे-
न चाभ्यासस्येति प्राक्सितादिति वक्ष्यते। तत्र सौत्रक्रमग्रहणस्योपजीव्यत्वात् सौत्रक्रमेणैव षत्वप्रकरणं व्याख्ये-
यमिति हि प्रतेः। ... पूर्वमित्याह। सहेरिति। स्तम्भेः सौत्रस्येति। स्तम्भु स्तुम्भु स्कम्भु स्कुम्भु इति सूत्रे निर्दिष्टस्य
रोधनार्थस्य। न तु ष्टभि स्कभि प्रतिबन्धे इति पठ्यमानस्येति भावः। एतत्तु संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वे परि-
भाषया लभ्यते। ष्टम्भिर्धौ हि नकारनकारविशिष्टरूपमुपात्तं न तु सौत्रस्य प्रत्यन्त्यम्। उहितत्सा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वाया मिड्डिकः स्यात् ॥ निष्कायामिदानयात् ॥ यस्य विभाषेति निषेधात् ॥ अतः एव गत्यास एवं ह मं ज्यो रयिषि
षे हृ हित्व म मा र्वि मिसु न्तम । उपसर्गात्सुनो ती स्याही नोपं वा नोश्चित्त पानि ईशोयङ् लुग्निहस्वर्क्षः । ते नाभिशो
ष नीती स्याह्ये षत्वं ने त्याकरः ॥ स्याद्द्वि त्वेऽभ्यासस्य षत्वम ॥ न स्तनो स्याद्द्वित्वे तिमि यमेना पिगतार्थ मेतत् ॥
सेन षे ति राय न्तः ॥ सेन याऽभिपानि श्रभिषेलायति ॥ श्रापानि ईशोयङ् लुग्निहस्वर्थः । नवानेका कृत्वे नय
ङ् संभवः । क्रोलिसोपेतत आ वारे क्रो [illegible] यङः संभवा द्दिस्यातुः । सेधेति श्रपानि ईशोयङ् लुग्निहस्वर्थो हे ब्राह्दिक २०
निहस्वर्थश्चेतिहरदत्तः । तेन प्रति सेबेधीत्यत्राभ्यासे षत्वन्न । अतमा धवेन मतं ताररनुपन्यस्तं सिधाति निहस्वर्थए
वायं श्रपानि ईशः श्वित पाश्रपानि षेध स्तु नेह प्रवर्तते ॥ सेधतेर्गताविति निषेधस्त्रेत्ति ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेकृ षेकृ इति धातुरूपपाठेनां द्वितीयधातुपाठसामर्थ्यान्न साहित्योपपत्तेः॥ तादृशायत्तविशे
षविरहे श्रुयोगव्यवच्छेदस्य निर्दोषत्वादित्याहि हिकु॥ लाहि॥ ह्विहित्वं स्वीहितो निष्ठायामिति इड्भा
वार्थम्॥ लाहेर्निष्ठायामित्युपधाह्रस्वः॥ ग्लाह्न्तः॥ ग्लाह्नमान॥ स्याद् ग्लाह्याद्दने॥ श्रेणो
पदेशत्वात्त्वाह्निन्दह॥ पत्नावर्णहितो क्षयमिति॥ लक्षाप्यपुज्यते॥ मधुश्चुतं क्षतमिवस्य दूतामि
ति॥ मंथविलोडने॥ हिंसा क्लेशनयोरपीत्येके॥ अयं काणबीय॥ इहवाच्ये सिद्धनुबध्नइहित॥ वि
श्रथ स्वाग॥ श्वयमुहीहिति काश्यपाह्वयः॥ तद्धविहितो धाद्युक्तमितिमाधवः॥ लक्षाहि॥ अविरह्याति
काकलिखति॥ पुक्षस्योः शपनातिहैश्वान्लिखितंदुक्षितमितिक्षन्नाक्षुहारुतो ऽहित्येतु ऽहितो वति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रमतु०
र-त्रि-८-
२०

यपक्षेपिव्यपदेशभेदं न [blot] निवर्त्तितेन चेत्तस्य व्यपदेशानात्यइतिनियमस्तेत्तथाहि सन्निहितैवषष्ठकार इतिपक्षेऽव
व्यतिरेकेणार्थकः स्यान्नान्यस्तेषां [blot] व्यपदेशास्त्वेकस्यावयोगोपि व्यवच्छिद्यते। सेवत्तिर्हन्याहिर व्यक्तीतिमैत्रेयन्यासकृ
ताहि भिन्नरूपत्वात्। अतः संभवमात्राभिधानमेतदिति॥ अत्रेदं वक्तव्यम्॥ यद्यव्योगान्ययोगौ न व्यवच्छेद्यौ तर्हि
अर्थमिदं स्यात्॥ अविवेकस्य तद्रूपत्वात्॥ किञ्च विवेचनाय व्यपदेशत्वे सन्निहितो न बोधयतीत्येतत्ता यता
रिकाण्डसंगता॥ अपि च धातुपाठे येषामाहो व्यक्ता तेन पठ्यन्ते॥ साक्षात्स्वार्थस्या हीनत्वे नाममात्रेण व्यपदेशत्व
मावेष्ठते इति स्वोक्तिरपि व्याहन्येत॥ यत्तु अन्ययोगव्यवच्छेदे हि बेः स्त्यनिषेधानर्थक्यं स्यादित्युक्तम्॥ २०
तन्न॥ सत्यनिषेधप्रत्याख्यानार्थं मे त्राकरे हि तीयवकं कार इति पक्षस्य प्रक्रान्तत्वेन इष्टापत्तेः
यद्यप्ययोगव्यवच्छेदे सेवत्तिर्हन्याहिरवी। [blot] त्ति मैत्रेयाहि मत्त विरोधोद्भावनं तद्विन॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्याद्यत्र षोपदेशव्यवस्थाप्युचिता ॥ तथापि साधादि ष्ठुसादि पाठस्यैव दृश्यमानतया पाठस्य संकीर्णत्वात्तालव्यदन्त्यमु
खेन षोपदेशत्वे व्यवस्थापयति ॥ सेजिस्यादि ॥ इन्त्यश्च सुदन्त्या सौतौ ऋन्तेऽमृमदादि तपरो यस्य सः इन्त्या जन्ताः ॥ स:
स्मादि षेषान्ते एकारः षोपदेशा बोध्याः ॥ तथा च ब्रजाति निवर्तोषि धुजस्ताभिः स्योहो वर्तमानः षकारः शुद्ध एव सा
धादेस्तु संपूर्णमवर्तमानोपि षकारः प्राकृतिस्थित इत्यनुमेयमिति भावः ॥ इत्येस्यादि ष्मि ॥ ष्ठिवुष्वष्क ॥ एकारः षि म ॥
सोसत्ययते ॥ सो सन्त्यते ॥ स्वि स्वीतुरादाद्बद्दन्तो ॥ अतिव्याप्तिवारणायाह सेजिस्यादि परे स्कृजतो ॥ स्पृजतो ॥ स्मृ
तो ॥ स्त्र्याद्यादने ॥ सृजविसर्गे ॥ स्तेभाद संधातयोः ॥ एभ्योऽन्ये ॥ ङन्ताः स्वन्हतो नास्तेन हि तान षड्धातून श्वं
जय्यादिकं तयासंयुज्यन्ति ॥ षष्वेत्यादि ॥ षष्कजतो ॥ ञिष्विदागात्रप्रस्वरतो ॥ ष्वदआस्वादने ॥ षञ्जपरि
ष्वङ्गे ॥ ञिष्विदापवाये ॥ षिङ्ड् ईषद्धसने ॥ एते षोपदेशा इत्यन्वयः प्राणानुण्णादहति नोक्तम् ॥ तत्र स्वृविसत्याह
वति व्याप्तिः स्यादेव ॥ यत्तु व्याख्यातारश्चाहुः ॥ ये षोपदेशास्तदेकवचनादिं त्यं च द्वादशेति वाही नांतेषां द्ववर्गीश्रुती

सरवमात्मगुणाः ॥ महिस्तुति ॥ मोहो हर्षः ॥ महो गर्वः ॥ स्वप्नुआलस्य म ॥ महोहर्षोहिमोहो ॥ हर्षकेशनयोर्द्वटोहे ॥ मद
त्वप्रियोग इति वृत्तोहे ॥ न शासदद ॥ शसहिंसायाम ॥ दन्त्यान्तः ॥ यन्तु प्रावा भुषेति तालव्यान्तं पठितं ॥ शुशाप्युत गतावि
ति धात्ताविहं सूत्रं संबाधितं तत्र हा करविषेधा डुपेन्नुम ॥ गुरवाशोबनभावितस्येति ॥ अवयवानयवीभावः प्रका
र्षः ॥ भावितत्वस्य प्रयोजनत्वम ॥ सान्नात्यरं पराप्ताधास्तम ॥ तथा हि ॥ शशास तुः पपरतुरित्यद्भेगुरवाशाद्बन
आर क्रियते तद्वय मोऽकारः पुत्र्वावि धेस्याहो गुरवाशाद्बनओ कारः ॥ तस्य अवाद्वेशः ॥ तदवयमोऽकारः ॥ सुक
मिक इति यथा ॥ खेदस्वेदभ्यान्यनुभवेत्स्वर्षः ॥ अकर्मक इति यथा ॥ अपांहित्व प्रापनवातिधातः स्यादुःसगति ॥ १९
स्वदत्तेनुरवारीति ॥ नखदतेनरो यात इत्यर्थः ॥ धात्माद्भेबः ॥ यद्वितु धातवस्व दन्त्यादयःप ठोरनन्त हारायन्ता
खडि ॥ अपि खदत्र लिवेघेत्याहो अद्भेशप्रत्ययवीति पांचेनस्यात ॥ अतः षोपदेशान्त पठितासादेशः क्रियते
घेपानु पाचं नेष्ठंतेदन्त्यादयः पठन्ते ॥ स गताविति यथा ॥ एवं स्मिनेधातु पाठ श्रुडो. ततास्यापन्यो हि अव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनिरुद्धेनैव लेख इत्यर्थः॥ तथा च वान्तरम्॥ विहारस्तु कृद्भृति॥ भाष्यानुत्ताप्रीति॥ अनुन्नतः॥ ननु पयस्याख्याताः॥
तथा च भाष्यमप्युपलभ्यते। तथा चेयम्॥ तेन दन्ते राजते॥ शहुकुधखखो॥ तेन न मर्गिशिखे नाम इत्यादि सोऽन्यथा हा
तत्॥ तन्त्रान्तरसंवादात्॥ अनुत्तुप्रीतवन्तुमित्यादि सार्थः स्पौष्टिक व्यवहारा इति भावः॥ भारद्वाजः॥ शर्पद्धीरित्य
तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः॥ तेन भारो नशोऽक्षः किन्तु अर्धा मेधेति बोध्यम्॥ गाध॥ आस्पदं स्थापना दस्यान्तं
वा प्रतिष्ठा॥ एकत्रस्याप्यनेकासंहर्षे भोज्यंघे॥ नाध नाथ॥ उपताप रोगः॥ उपधात इत्यन्ये॥ आशिषेति
अनुदात्तत्वादेव सिद्धे निमित्तं वैस्फोहलिलितमिवेति॥ किलि लिपि टीतिब॥ यत्तु प्रावालिदद्धू ताभ्यासाद्धि हि न
स्येति व्याख्यातम्॥ तन्न॥ अभ्यासग्रहणाद्व्याधिकारात्॥ आदिग्रहणात्याग्रेनन्वर्थन्त्यायु॥ ये वतु ईस्पोहेहला
दिष्येषु समाभ्यासस्यानादेर्हस्तोद्वृत्तव्यासंभवाद्ध॥ अभ्यासस्यैकदेशस्यादेशः॥ ननु कृत्स्नस्याभ्यासस्येति व
नार्हिम्भवतीति प्रसिद्धिः॥ वक्तृत्वानुहृतिस्यादादेशे वचकर्देश स्येववृत्त्यादि प्रहन्ते॥ मांहि॥ कस्यात्यमंगलम॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽरअवतुसह
म.लि.

कः१ब६का१ता१५ता१५राः११खंरश्रीरश्रगड्ध४आ१०छ११खर्जाः८।३।

१८ डुहिरइतिस्माहिसकुनेहग्गह्यनइतिसंपुष्टपः॥गोहवन्धने॥मिहसेवने॥हहजन्मनिप्रादुर्भावे॥सिहआस्वादने॥
महप्रापने॥हान्ताः अष्टौ॥कबछजाहधनया समशाः बसहाः कमात्॥पूर्वोक्तशोकेरुमाल्याहिजरौन्ताः॥उक्त
राङ्गशोकेकाहिजरौसंख्यका अनुदात्ताः स्मृताः इत्यर्थः॥स्मृताः इतिसंग्रहः॥तथावित्‌ध्वनिशब्दानाम्‌हिं शास्य फलमा
हतुहाहाविति॥अन्यानिघनताइति॥निवर्त्तनीयास्तु त्रिविधास्त्रिहनमोवनयोः॥पहलोवे॥सेधतिबोधनीवेतिभो
वाहिको॥मनुबोधनेतनाहिकः॥पुषपुष्टौ॥पोषतिपुश्नातिश्व॥शिलषदाहे॥भौवाहिकः॥बसआच्छादनेआहा
हिकः॥एतेसद॥पुम्बन्धनेक्याहिः॥ऋनिह॥तथाअन्यनिहन्नवेसानुबन्धानि हिं त्वाइत्यर्थः॥तथाहि॥नि १८
जिरशुक्लाविस्याहिः॥ऐविजीभयचलनयोरितितुहाहिः॥शक्लतिश्वसेडेव॥यथावमाधवाहपःशाकने
रूपाणिद्रुतिश्चान्तितथापिवन्दुगोमीसपम्‌तीनांमतेनेदं बोध्यम्‌॥अतएवबोपदेवोधातुरूपेनरूपरूपंष्क
सतीसाधयेनभान्तोतिशयातोर्दूयोरपिडुकारमनुबन्धमासजत्‌॥विन्दतीति॥सामार्थः॥६ इच्छति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रमेर भाहिवेद्वै॥द्रुह पाठस्स्र अनुहान्तस्यवेस्यथमर्पः॥श्विवडपहेहे॥स्नुष्टु छेहने॥द्व पञ्जीजसंतानै॥श्चार्वडपैस्या
म्रे॥जिछ्वपश्ये॥स्क्रुजातो॥पान्तास्त्रवोह्या॥पभैमेष्णुने॥रभामभस्वे॥ङ्रामभेष्वाप्रो॥भान्तास्तूः॥जम्लग
तो॥स्नामपूहृत्वेशहू॥यमडपरमे॥स्मुक्ष्रीडाद्यामस॥मान्ताश्वत्यारः॥कुशुम्भा क्रोपृ॥हंश्रा हंश्रौमे॥हिशभ्रतिस
र्जने॥हशिपवृन्हता॥स्त्रशाम्रापश्रीने॥हिृस्त्रशाम्रहिंसायाम॥स्विशभ्र स्वीभावे॥स्विभूगतोव॥मिशपूवेश्वने
॥स्त्रशावस्यर्वने॥शान्ताः हश्रु॥स्त्रुपश्रिवेपने॥भोवाहिकतो हाहिको॥त्विवहीप्रो॥तुवतुछो॥हिवन्मपीतो॥
डवबेस्कावे॥पुवपुछो॥विःपूसंवर्तो॥विश्रूव्याप्रो॥श्रिभ्रू विभ्रोबतो॥हृहजिपुविभुमिपुदतिकूषरवषेशिषेति
वहस्यकृवयेपठितो॥भ्वाहिभ्रपिबिषिधिाहृतियासाविविमाधबाहयः॥नेतिवोपहेवाहयः॥श्रुपशोष
तो॥श्रिवभ्रासिह्रूने॥पान्ताएकोहश॥हंसूस्न्रहने॥श्राद्विकररताः पुस्कत्यन्तरम॥भ्वन्तेताहेशास्वितुस्या
न्नुपहेषोऽनुहन्तेनापिपिसिकृम॥जसनिवाले॥सान्तोहे॥हहमस्मीकरतो॥हिहेडपवये॥हुहवूपरतो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दृष्यवन्तुसह | छो २

म.त्रि. वृकोषणयोः॥भजसेवायाम्॥भंजो आमर्दने॥भुज पालनाभ्यवहारयोः॥भुज कौटिल्य इतिव॥ग्रहपाके॥टुम
[illegible]शुद्धौ॥पज हेव पूजाहे॥युजि योगे॥रुजो भंजे॥रुज रोगे॥विजिर पृथग्भावे॥षंज पदि छ्जे॥षंज सं[illegible]
९८ गे॥सृज विसर्जे॥जान्ताः पंचदश॥अद भन्तृतो॥हृदि संवेषणे॥खिद दैन्ये॥विच्छ गतिः॥खिन्दतिः॥खिनतिश्च॥छि
दिर द्वैधीकरणे॥तुद व्यथने॥नुद प्रेरणे॥पद गतौ॥भिदिर विदारणे॥मिद स्नावाम॥क्षिद विदारणे॥शद्लृ शातने॥बु
दृधि शारणादिषु॥हृधि हरवन्हणे॥कृन्दि गतिश्रुते बलायोः॥हृद द्युतिको सर्जे[illegible]॥दान्ताः पञ्चदश॥क्रुध को
पे॥क्षुध बुभुक्षायाम्॥शुध स्वजमने॥बंध बन्धने॥पुष संस्पृहाये॥रुधि मानरतो॥श्रेनो रूध कामे॥दृषि दिवा
दिश्च॥राध सं सिद्धौ॥व्यध ताडने॥शुध शौचे॥साध संसिद्धौ॥षिध संराद्धौ॥धान्ताः एकादश॥मन ज्ञाने दि
वादि॥हन हिंसागत्योः॥नान्तौ द्वौ॥आपू व्याप्तौ॥क्षिप प्रेरणे दिवादिस्तुदादिश्च॥डुवप सर्पणे॥तप संतापे
तपरेश्वर्ये॥दिवादिः॥तप दाहे इत्यपि केचित्॥जभा गवन्हे॥तृप प्रीणने॥त्रप वीडने॥दृप हर्षमोहनयोः॥ ९८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्मात्वेट इति ततो यो ग्रहणात् होय लीयई त्यावेन व्यतिरिक्त रवे त्रा हयेंक्ष इति को वित १

त्ताद् गात्स्वर त्वामावात्वीतहाहइ ॥ उभिन्नइति ॥ ड इह नैरिति ॥ अकारस्तत्पेन्हितः ॥ तवीजतूलमेव ॥ ड हल्लाः भ
धा० २ वृभत्वयः ॥ स्वहन्ताः ॥ स्वभत्वयः ॥ युमिश्रस्तामिश्रत्वोः ॥ रुश्च हे रुङ्ग तेरे वतो व ॥ न्युते ज ने ॥ शीङ् स्वप्ने ॥
मुपश्रवतो ॥ युन्स्तु तो ॥ ड नुश्राहे ॥ उन्मो शिवगति सछोः ॥ डिङ् विहायसागते ॥ श्री न्रसेवायाम ॥ घ नसंभक्तौ ॥
घस्वरतो ॥ निहतास्रनुह न्ताः ॥ इहानींहलन्तानकान्ताहि रुमेताह ॥ शुन्रूशान्तो ॥ कान्तएकः ॥ खनद्धजन्ता
न संयेग ॥ वान्ता अदिपकापास्त्रा वीनावेवर्णात हाट्यो नसन्ये वइस्याशयेनाहयवइति ॥ डु पचष पाके ॥ पचव्य
क्तीकरणो ॥ हवधिधव भाट्यो नसंती स्पास्येनाह ॥ मुवीति ॥ एवमग्नेपि वोधम ॥ मुङ्गो वने ॥ रिविर विरेके
रिवविरेजनसंपर्क्कनयोरिति वो नाहि कश्च ॥ वच परिभाषणो ॥ जुसे अविरपि ॥ जीवे पॅजाहिको विश्वाह यपि
त्येके ॥ छिदिर पथ भावे ॥ विवन्हरणो ॥ वान्ताः षट् ॥ वुक्क शीषायाम् ॥ छान्तएकः ॥ स्वजहनो ॥ निजिर सो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वयंतुसव न च अजनानामिति वाच्यम्ः न च अजनुपो योधातुः ऽआम्याम्भाव एव
म॰ वि॰ अस्याहि नेपाठस्यैव ज्ञापकत्वात् ॥२॥

तिकारकोपपदानां इस्याहेद छत्वात् ॥ अननुबन्धकस्याहि निर्दिष्टोपनसंभवात् ॥ तद्दत इति ॥ नवमतर्पीय न्हरणाधां भा
९६ नाभावः ॥ यसस्याहि नामनुहत्त पाठस्य अतत्र मानत्वात् ॥ यथेति ॥ अस्त न छाहस्तथेऽनि ट्काति कास्म हन्त यणुहस
ऽन्तो ज्याधु भू तिनासस्वबपा वानुस ततः स दृहोपेन्हितः स्त्रौ नुगमात्वात् ॥ तथाहि कर्तरि हर्तैस्या हो सर्वसर्वपहाहे शरइ
तिन्यायेन कहि स्याहिरादेशः तस्य यथा स्थानुपदे हं गहित्वा निषेधः प्रवर्तते ॥ एवं अधातुषिप्रवर्तमानः केन बाध्यताम् ॥ अह
न्तत्वण गुहासलामर्थे नेति वेन्न ॥ स्त्रकारेणापशुद्दसात्याहिति भावः ॥ हन्तः चीध्वम् ॥ दुहदृतको स्यधिकारे पिपुन
रिगाइहलां कब्जगीति हृत्यर्कम् ॥ तेनेह न ॥ पन्हीध्वम् ॥ अभूत्स्यरेचामिति ॥ छ्रिहितानामितितुरोन्तम् ॥ अधिह्यु वित्या ९६
हावजापेः स्त्रिहदुह नहा ह्त्येथत्वेधत्वे भुसि न्हीध्वम् ॥ धुन्हीध्वम् ॥ न सिं ध्व मित्य न्यापि ज्याहेश्च ॥ अङ्गात्किम
वेविवीध्वम् ॥ अर्थवत्दुहत्ताइ जसिकेथ्वहृवि हर्थवत्दुहत्तापरिभाषा न प्रवर्त्तत इति ज्ञापनार्थमिदं तेन अनिस्मन्द् ८९२
साहिसिद्धम् ॥ एधिषीध्वमिति ॥ हन्तः चीध्वमिति फलत्नेन भवति ॥ चीध्वं भन्त स्पद्धागमस्य तत्दुहत्तेन ग्रहणाहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलंवत्तृगन्नुमित्वाहेदृतिनेधः॥मित्स्वरेणासंपृत्तुहान्तत्वात॥पूर्वोक्तवचनयनुशिभित्सविविचन्होतीत्वाद्देनिषेधः॥
हित्वेधत्तनेकावत्वात॥स्वाहेतत्त॥छिप्रोपदद्यमेवत्तर्हिमास्त्विति शंकते॥एकाचःकिमिति॥ननुशिभित्सतीत्याद्दिरोस्मा
५२ दुडुकुक्षवि स्वाहेवततथाह॥सान्तोहीति॥श्रितपे स्वाहि:श्रितपायथा॥स्वतिहन्तियातिवातिद्रातिस्नातीत्यादि॥श्रपा
श्रीवन्तेतिसूत्रेभरेति॥अनुबंधेननिर्दिष्टोद्विधाहृपेणाहसंज्ञकत्वेनव॥आद्योयथा॥पुतिङ:साध्धातुके
गुणः॥हिडेपुडिति॥द्वितीयस्त्वनुदात्तङितइतिसूत्रएवनाग्लोपिशास्वृदितां तामितिसूत्रेशासेर्यङ्लुकिन
प्रवर्त्तेत्स्वरूपेणानुबंधनिर्देशात॥सूत्रेशासिग्रहणांवृत्त्याव्योयअशासइतिआदित्यचलोयइतिमतेतु इसंज्ञ
कत्वेनानुबंधनिर्देशात॥यत्तुवङ्लुगन्यपीच्छन्ति तेसूत्रेशास्तेरग्रहणेनपठन्ति॥गवोनपथा॥वेमिहीति॥वेष्वि
हीति॥हृधात्रिभ्यःश्नम॥एकाज्ग्रहणांवृत्तसूत्रेतेनवेभिद्दितावेविद्दिताअत्रेतिनिषेधोन॥एतद्दृत्ति॥ननुशित
पाथांपेत्याद्युक्तो कथमिदंज्ञापकमितिचेत॥एकदेशानुमतिनापूर्वोक्तवार्त्तिकंहितपरिभाषायाःज्ञापनसमग

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ङ्क्तिर्वेति निषेधापत्तेः॥ नैवं सन्नन्तस्य कार्यित्वात्॥ ऽदुर्युन विवतीस्यादिनस्यादिति वाच्यम्॥ सन्वद्भावेन दुनिना कार्यि
मनुभवतएककार्यित्वाभावात्॥ ऽदुर्तोर्तोहिं नुशाहूएवहिरूपं कार्यमनुभवतीति तन्न॥ अतीति बतीपत्रनुरिमशब्दः कार्य
भागिनिषेधमात्॥ अवीति किम्॥ जेघीयते देधीयते शाशयते॥ इह देधाश्रमोऽतिरीत्यादः॥ अयपि द्विर्दुत्वं यद्देशश्व
निषिध्येतेति प्रान्वे॥ वस्तुतस्तु अवीति पर्युधीयधी पशाय्य इति हि तीयाजवधिकस्यैकावः कार्यितया पश्यैति हि त्वनि
मित्तत्वाभावात्॥ अवः किम्॥ असुख्युपत्॥ इह स्याये शवडिति संप्रसारणो निषिद्धेऽभ्यासेऽजर्ती नभ्रूयेत॥ नवहित्वे स्र
ते पुनः संप्रसारणं नसंप्रसारणे इति निषेधात्॥ यघोहि हस्रजोहेशाः स्यानिवत्स्यादिति रूपातिदेशापरतया सूत्रव्याख्या
नं कार्यिकाहेप्रसिद्धं फलं वस्तुत्वमेव तथापि स्यानिवद्दूहत्वं निर्देशं नन्जुवानुवर्त्य निषेधपरतयाव्याख्यानमपिमा
ष्याद्दूषं सर्भुवेतितदेवाश्रितम्॥ एवं हि सति स्यानिवद्दिति शब्दाधिकारप्रवृत्तन्वे शेनास्ति॥ नपदान्तेति निषेधान
न्तरं पाठश्वानुग्रहीतो भवतीति दिक्॥ ऽमयान्वयीति॥ मधेपाठामृद्धौ नतात्पांप्रवधम्तद्दू स्वर्वे तत्र ऽन्ततान्वय १५

इति ४

श्राघव॥ इहत्तं त्राघस्याघाभ्रवणे न काल्लायघ्रातारोमपि त्रीयते इत्याह॥ छित्तेर्कर्त्रेऽस्ति॥ कृतेत्तु छित्ते वधाधवधमाहेश्रा:स्व
इवेत्यर्थः॥ छित्यनिमित्तेकिं॥ छिद्यति॥ नह्यत्र छित्तनिमित्तम्॥ नन्वेवं वक्तुरित्य त्यगास्याद्देय। अनुसोच्छित्वे
निमित्तत्वेऽप्यकारस्यात्तथात्वात्॥ सत्यं तु वक्रे इत्याहैश्वावकाशामिति वेत्सत्यम्॥ इह निमित्तशब्देन साक्षात्स्वसमु
दायघटकतया छित्वप्रयोजकं लक्ष्यते॥ लक्ष्यानुरोधात्॥ एतद्बुद्ध्येकैस्त्रैकेयटेऽस्मछम्॥ अत एव छ
र्णातेः सनि [illegible] वन्तेतीदृपन्हेर्निमाकोर्तीति निर्डत्वविरहेऽपि इति न मिथान्ति इति सिद्धम्॥ सन्नन्तस्य छित्वविधा
नेऽपि सन्नो छित्वप्रयोजकत्वेन तस्मिन्प्राप्नुवे गुणवाहेश्वावेछित्वेकर्त्रोऽनिषेधात्तद्धेतुः॥ तम्हावभाविमात्रेणो छि ना६
त्वनिमित्तत्वमिति॥ नन्वेवमरीरिषतीति न सिध्येत्॥ अधातोः सनि लिस्मिन् इत्यभ्यासनीति इति न तेद्देशद्दनिमि
त्तकस्य गुणस्य निषेधेऽजादेर्द्वितीयस्येति द्वित्वप्रसंगात्॥ इष्यते तु रिषशब्दस्य छित्वम्॥ सत्यम्॥ नेह इषशब्दो नि
मित्तं कार्यिवात्॥ नहि कार्यी निमित्ततयाश्रीयते॥ [illegible] तीर्णता अनुतेति [illegible]॥ अन्यथा [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे॰प्र॰टी॰

प्र॰ति॰ तपश्चात्तासंयोजयांगिधिमहाप्रसमेतवन्धुः॥ प्रभंसयांयोनहृष्टं तदारे॥ त्यादिप्रमादरुणायम्॥ नचविपरीत
ज्ञानतिप्रतिमात्रेसूत्रस्य तात्पर्यमस्तीतिवाच्यम्॥ विपर्य्यासानिप्रत्यर्थं प्रगृहीतनिसर्गं चेति वार्तिकविरोधा
१५ त्॥ क्रमेहृतनयेति॥ एवंच ग्रामप्रत्यर्थगतत्वात्संयोगादिविशेषाभिव्यक्तिरनुपयोगस्यफलम्॥ तेनानुप्र
युज्यमानयोर्भयोरात्मंतवसेनप्रकृतिकत्वात्ताभ्यांकर्मणिलिङ्॥ तथाचमाघः॥ तस्यात्तपत्रं बिभरांबभू
वेति॥ श्रीहर्षश्च॥ तपस्तुपर्णाविधिमहसांभरांबिभराविभसिबिभरांबभूविरेहृति॥ अस्यास्तभोकर्मत्वोक्त
ः॥ इत्यादिवत्पूर्वेविप्रतिषद्धे॥ तथाहि ऐश्वर्याविहरतीति हादेशोष्कतेपधामाहे इन्धामाहइतिकेचित्॥ ता १५
न्विसाहचर्याद्विधेयत्यामित्यर्थात्साहचर्याद्देवसार्धधातुकेषुपठितिहत्त्वम्॥ नतन्नत्वेयिपितेनएधामासेदुन्धा
मासेदुत्वेवरूपमिसन्धे॥ धाक्यामेहेनेति॥ अत्रवामप्रत्ययहितिमवनमेवप्रमाणम्॥ अन्यथापूर्वविहित्यनुह
त्येवासिद्धेभिन्नेतेन॥ छिर्दवनेऽवि॥ छित्वनिमित्तेऽपीति॥ छिर्दवनेशाहस्यतन्निमित्तेएन्हृणा॥ तामिन्नाअवा
सेमांघिर्दत्यायोगादितिभावः॥ यद्यपिहृत्यतेऽस्मिन्नितिछिर्दवनम्॥ अथवाछिर्दवनमस्यास्मिन्नित्यर्श

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

डुरः परस्मात्त्वं नेति केचिदिति तन्न ॥ एवं हि सिजन्तेभ्यस्त्वं स्यात् तत्राप्यकरविकृष्णमिति भावः ॥ बहुविधमवस्येकमात्विमि
ति यावत्खुः । तद्विधिममसमात्रम ॥ अन्तःशब्दस्येति ॥ अन्तश्शब्दस्य ङ विधौ ह्रस्वत्वपक्षे संज्ञायते तत्तु पूर्वसूत्रानुपपत्तेयोगा
दुपेन्हितम ॥ मिहादिपाठेन पुंस्त्वाश्च केति निपातनेन वामनात्मत्वत्याच ॥ शेषे विभाषा ॥ नेर्गदनदेति सूत्रोन्तरोपेन्द्रयाशे
बहुत्वाह ॥ गदनदेति ॥ उपदेशेत्विम ॥ प्रनिवकार प्रनिवत्वादेतत्रापि निषेधो यथा स्यात् ॥ अकान्तेष्विम । पु
नि पिनष्टि । उपदेशग्रहणात् प्रनिवकृशेऽन्तरापि निषेधः ॥ उपसन्नारामिति ॥ कृ ई ख ई ग ई ड्रीडयामेव
त्वेव काके न्नापकः ॥ यायाहिति ॥ भ्वादिसूत्रे आन्याननेभवनेइतिसूत्रे वाकरेणोक्तमिदम ॥ हितआ ॥ पूर्व
तेस्ति आहि भिराममने पहा नो विशेषणान्तेहा पवमानो जयमानः एवं तु हितस्ताङ्टेदित्येव वक्तव्यमन्तुमुचितम
॥ आमः ॥ एन्हाणा प्रतिपदेन हरपरिभाषयाने हा । अमगत्वाहि सु । आम । आममन्तुः ॥ तिङा उपपदाहत्याध्याज्ञा अप्र
यामेव वापं डुकृ । तेनामन्तस्याहिङन्तत्या न्तनिघातः ॥ ततः परस्य निघातश्च ॥ सिटः [illegible]यात्प्रत्ययसन्हेतो
नग्रहणं तत्पा प्रातिपदिकत्वमान्तस्यामपत्यासु जोन्डुक ॥ धनवान्नु ॥ कथं तर्हि तं पात्रयां प्रथममग्रे ग्रपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईमसबन्तुसद

न च परत्वात्कुशि चेतिप्रथमस्तो वरो हृः स्यादिति याचम ॥ हल्स्यात्सिद्धत्वात् हश्परत्वाभावात् ॥ [illegible]

पं० [illegible]

म॰ ति॰ निषेधात् ॥ संयोगान्तं यस्यं इति व्याख्याने तु नेह संयोगान्तलोपः ॥ किन्तु सकारस्य स्यात्पीकृत्वे कृते अतोरोरिस्वेतेन ए कृ

ए कौ कृते भविष्यति ॥ लिङ्गे यत्रिवारितो कत्वमस्य पश्चेकत्वं च हित्वन्निरित्त्वाच्छेति त्रास्तिपरत्वेई रोनातः परत्वस्य पूर्वत्व

१३ स्य च संभवात् ॥ न बाध्यस्य हि सिद्धत्वमिति भाष्यम् ॥ स्यान्यं पत्त्वात्ते पिति निमित्ती भूत इतश्चंशे तत्संभव[illegible]निमित्तलोपः

॥ विस्तरस्तु शब्दकौस्तुभे बोध्यः ॥ अयमत्रास्य इति ॥ यत्तु प्राचोक्तम् ॥ अयं सार्वधातुकस्येति तन्न ॥ हेधिवि

हत्याहुर्वर्त्तिव्याख्याः ॥ सार्वधातुकग्रहणव्यावर्त्याभावाच्च ॥ आतः ॥ सिज्ग्रहणमनुवर्त्तते ॥ सिच आकारान्त

परस्मैपदेषिति ॥ ततः परत्वपक्षस्तु नोलसिचः परत्वम् ॥ आकानितु भुत्वा ॥ एवं स्थिते फलि[illegible] तमाह ॥ सिजलुकीति ॥ पू १३

र्वसूत्रेण सिद्धे नियमोऽयमित्याह ॥ आद्न्ताद्वेति ॥ प्रागेवेति ॥ न परतः नापि व्यवहिता इति भावः ॥ अत ए

व छन्दसि परे पि व्यवहिताश्चेति सूत्रं ततम् ॥ आनिसोद्य ॥ निसोदिति से अलि सिद्धे आनिग्रहणमाजमध्यात् स्यादि

त्यत्रं ज्ञापयितुं तेन साजटंतत्तु कामसेत्याहितिसिद्धम् ॥ सोऽग्रहणं स्यच्छान्दसम् ॥ पुरुषक्षा च यौ[illegible]ये षां तानि पू[illegible]

वानि मांसानि त्यत्र तूपसर्जगहण[illegible]स ॥ इर्थ्य च दूहणा च तनभविष्यति ॥ इरः स्वय ते इति ॥ यत्तु प्राचोक्तम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५१ सवतिसं[...]सो[...]स्तूजग्रहणम्॥ तिङो विवक्षितो नस्य प्रधानात्॥ अस्तिसिचो॥ अत्र पूर्वः॥ अस्तेः सिचश्चापृक्तस्येति
व्याख्येयः॥ तद्विवरणम्॥ अस्तेर्भूरिति भूभावस्य स्थानिवद्भावेनास्तित्वात्तत्रातिप्रसंगात्॥ गातिस्थेति सिचो लुक्यपि
स्थानिवद्भावेन अगादस्थादभूदित्यादौ सर्वत्रातिप्रसंगाच्च॥ तदेतद्दूषणं न व्याख्याने॥ सिचश्च अस्तेश्चेति॥ एवं च समासा
न्तप्रसंगो नास्तीत्यपरमनुकूलम्॥ अस्तिश्च सिच्चेति प्राचां व्याख्याने तु द्वन्द्वाच्चुदषहान्तादिति टच् स्यात्॥ सिचश्चा
ल्पाच्तरत्वेन पूर्वनिपातः स्यादिति भावः॥ विप्रमानादिति॥ तेन तु प्राक्सिचः कृतम् भावादस्तेश्चेनेति भावः॥ भाष्य
कारास्त्वाहुः॥ अस्तिसिचोऽपृक्ते इति द्विसकारको निर्देश इति॥ अत्र माधवः॥ असस इति समुदायस्य धातुतयास्ति
पप्रत्ययेन स्यादिति तद्भ्रमो निर्मात्रम्॥ इत्थं हि भाष्याशयः॥ सिचि इत्वस्य विधानात्तदेकारः पृथिव्यास्तेन तु भित्तयः प्राक्
॥ अत एव अस्तिसिचोऽपृक्ते इति द्विसकारको निर्देश इत्युक्तं भाष्ये अन्यथा अस्तीति निर्देश इत्येव ब्रूयात्॥
एवं च सान्तादस्तेः सान्तात्सिच इति वार्तिको निर्बाध[...]एव द्वितीयश्च सकारो लुप्यते॥ संयोगान्तस्य पदान्तस्येति
व्या[...]ख्यानात्॥ न च तस्यासिद्धत्वाद्रुत्वं दुर्लभमिति वाच्यम्॥ संयोगान्तलोपो रोरुत्वे इति वार्तिकेनासिद्धत्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हंबतु·
प्र·ति·

रणार्थमिह ॥ आगमाद्यन्ते हिस्वाहेरुणार्थमिदं ॥ आगमैर्गुणो हि ङित्त्वफलं स्यात्ते ॥ ङित्त्वं चेह विशेषविहितेन कित्त्वेन बाध्यते
१२ ॥ सयोपधूति ॥ ह्रस्वस्य संयोगादित्वेन यास्कटः सस्य लोपः स्कटस्य पदान्त संयोगादित्वेऽपि भावः ॥ ह्रस्वन्तरोपधूति ॥ ह्रस्वइ
स्येऽयं विहिते इत्यर्थः ॥ ह्रस्वान्तलोपविधेः ॥ रैजवापन ॥ स्त्रिगोर्नडादित्यात्फक ॥ इहादि स्फेरो गुणस्य वेवस्तिगस्याइ
कः स्थानिकत्वेपि नानिषेधः ॥ ह्रस्वादिति ॥ इहस्कोरिति लोपस्यासिद्धत्वान्तरकारस्य संयोगान्त लोपः प्राप्तः पदान्त संयो
गादि लोपेनानवकाशेन बाध्यते । नेन्द्र समपि संयोगादि लोपस्य पूर्वत्रासिद्धमित्यसिद्धत्वात् । हलङ्यादि लोपस्या
हितिवन्नेयम् ॥ स्कृदपासकृतेः पतोस्ताभ्यां विधिप्रवृत्तेः पूर्वत्वयत्वेनावकाशाभावात् ॥ हलन्ता याः प्रकृतेः परत्वाभा
वाद्वेति हिक ॥ श्रिस्तुडि ॥ इकारऽडुदात्तार्थः ॥ धापाघपवादइति ॥ आहिहि शब्दान्तं गुणाद्पुनर्हानांश्च नाहीनांश्च १२
हणम् ॥ इवाविति ॥ तत्रेहित्वे प्रयोजनं अमस्ते स्वश्चान्निहिताभिसुपधातोपाभावः ॥ गावाविति ॥ गातीतिस्तिपावि
करणा ~~अहस्तामिति वस्मिनस्य~~ यद्भ्यस्यानिर्देशात् उगविकरणाद् धातोरिशोगर्ह्यते ॥ लुग्विकरणाल्लुग्विकरणा
योर्लुग्विकरणस्य ग्रहणात् मितिपौ भावयावियतिर्गहृतेन तुपाति रीत्यर्थः ॥ भुसुवोः ॥ भूत्रुप्राप्तिगर्भविभावने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पात्त्वादारस्यविधप्रविधिविभावेनहेधान्वचेतात्वर्णग्राहकास्विडन्हप्रद्दितिवर्णश्चशानात् ॥ घोतक्तावन्हे एवज्या
पान्एवंसिद्धपीतितत्वम् ॥ पार्थनंयाज्या ॥ कृविहिति ॥ सावनेष्वंतुयन्तमातोत्वाहेरि हुमिद्भन्नहृणाडिवभावेहत्य
बोवाम ॥ सप्तहतियो ॥ नकारादिकारेऽव्वारवार्थः ॥ लिङः स ॥ सेतितुप्रवक्षीकम ॥ अनन्तस्येत्येतेनविधीयते ॥ त
दाहअनन्स्यस्यस्येति ॥ सकारद्वयप्रापीति ॥ अवयवावयवस्यसमुदायंप्रतिअवयवत्वाभावात्लिङ्भनोत्याहेति
भावः ॥ आशीर्लिङीति ॥ भूयात्स्तामित्याहाविति भावः ॥ नन्वनावेविसकारहित्वेनापीहंसिडम ॥ नवसकारश्रित्वे
फलम् ॥ ऽव्वारतोविशेषस्यदीर्घत्वेत्यात ॥ किंतु ॥ सदिकृतेस्कोपितिवासकः सकारोऽप्यते ॥ भूलिपरयः संयोगः
तदादित्यात् ॥ अततम्प्रा ॥ स्फुटतरान्त्वेति ॥ एधिवीक्ष्यस्वाहाविति भावः ॥ भूतोपद ॥ सार्धधातुकेतिकिम ॥ विक्षीणे
त् ॥ सार्धधातुकानतुस्वतोहिमध्येऽपजाहन्यायेनातोलोपएवआद्धेतमध्येहित्वाहेतुपरत्वाद्दीर्घः स्यात् ॥ अत
रगत्याहेति ॥ प्रत्ययमात्रापेक्षत्वादिति भावः ॥ मात्मेयमिति ॥ एतत्तुविवृतिवेभस्येभाष्येस्पष्टम ॥ अर्धधा
तुकेति ॥ एवकारोबोध्यः ॥ किराधिषि ॥ ऽिन्येनैवगुणात्मकद्विपौतिछेवेसिद्धेकिंदवनामिज्याहित्वाहेसप्रसा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२ न्सूत्रे सकर्मकेभ्यो भावे घञादिवत् लकाराः स्युः॥ ततश्च ओदनं क्रीयते देवदत्तेनेत्यादि प्रसज्येत॥ तन्निरस्तुमिदं सूत्रम्
। नवैवमकर्मकेभ्यो भावे इत्येवास्तु। भावे सकर्मकेभ्य एवेति नियमप्रयमार्थमिति वाच्यम्॥ भावे एवेति विपरी
तनियमापत्तेः॥ तस्माद्भाव एवेति वक्तव्यमावश्यकः॥ नवैवं भावे चेत्यादेवास्तु इति वाच्यम्॥ भाव इव कर्तर्यपि
अकर्मकेभ्य एवेति नियमापत्तौ सकर्मकेभ्यः कर्तरि लकाराभावापत्तेः॥ नन्वेवमपि लश्चेत्यसूत्रकरणमिति नु
तायकार्मद्विधिबन्तीति चेत्॥ उत्तरसूत्रे तयोरित्यत्र नपरामर्शार्थं कर्मणीत्यस्यावश्यकत्तया तायकानुवृ
त्तान्के शस्य वैयर्थ्यात्॥ तस्माद्यथान्यासमेवास्तु मतमिति यम्॥ अत्र नैयायिकाः॥ सकारात्तांकृतावेव शक्तिः सि
द्धत्वात्॥ न तु कर्तरि कृतिमतः कर्तृत्वेन तत्र गौरवात्॥ प्रथमान्तपदेनैव तत्कृताभावात्॥ देवदत्तः पचती २
त्यत्राहि देवदत्तो विशेष्यः पाकोऽनिशेषणं॥ आश्रयत्वं तु संसर्ग इति॥ तन्न॥ पचन्ते देवदत्तं पश्य पचन्हे देवद तेर
त्ताय देहीत्यादौ शतृशानजादीनामपि तिवादिवत्॥ आदेशत्वादि शेषेणात्तेभ्यः कृतिमात्रबोधापत्तेः॥ नवैव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

तितव्याख्यात्तभिरन्तम् ॥ तत्सर्वमिहोपेक्षितम् ॥ योगविभागस्य निर्विजत्वात् ॥ दृशोति ॥ अनुबन्धवैलक्षण्याया
दिति भावः ॥ प्रहर्षयन्त इति ॥ यद्यपि पञ्चमलकारे रूपाणीह नमुत्वाद्यन्तेन थापि स्यरूपेणा लकारः प्रहर्षयन्ते
॥ तस्यार्थः कर्मीतिस्त्रस्य ह्रस्वादि स्त्र उत्तिवचनं मुत्वादृषितु मिति भावः ॥ वर्त्तमाने लट् ॥ वर्त्तमान इति प्रकृत्य
र्थविशेषणम् ॥ तदाह वर्त्तमाने त्वादि ॥ लट् स्यादिति ॥ तस्य वाधनु उत्तरसूत्रे स्फुटम् ॥ वर्त्तमानकालस्तु घोत्य
एव ॥ एवं च लडादिष्वपि भूतादि कालोय थायथं घोत्य एवेति निरूढः पन्थाः ॥ वस्तुतस्तु वात्वेपि नन्दिनीरीति चा५
त्रिधादिसूत्रेवन्यायमः ॥ लः कर्मणि च ॥ चात्कर्त्तरीत्यनुकृष्यते सकर्मकेभ्यविषयं चेदम् ॥ अकर्मकेभ्य कर्मणि तिसं
शस्यबाधितत्वात् ॥ उत्तरवाक्येन तत्र विशेषविधानाच्च ॥ तदेतदाह सकर्मकेभ्य इति ॥ भावे चेति ॥ चकारे
णाकर्त्तैवानुकृष्यते ॥ न कर्मासंभवात् ॥ तदाह भावे कर्त्तरि चेति ॥ यद्यपि भावकर्मणोरात्मनेपद विधानाच्छ
इति१ वात्कर्त्तरि परस्मैपद विधानाच्च तापदत्त लकाराणां भावकर्मकर्त्तारोऽर्थानुमातुं शक्यं तेन थापि मन्दस्य सि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लघुसिद्धा-
- स.ति.

तेनाचित्तमिति ब्राह्मणवेदाध्ययनकर्तृत्वेन बुद्धिस्थैरित्यर्थः ३

१

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥अथ श्रमधर्मेषु तं मङ्गलं शिष्टश्रुतिन्त्वार्थमुपनिबध्नाति॥ अथेति॥ हायनानन्तर्यमाह् भ्योऽति
तिसूत्रे भ्यो ऽथ्यस्य पलोपश्चेति वार्त्तिकान्तस्थे भ्यो ऽन्त्यत्वम्॥ अर्हन्तीयेऽयता॥ गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति सू
त्रे अर्हतोनुम्वेत्युक्तेः ताभ्यां विनेतः किं त्वगुणत्वेऽगुणवृद्धिः॥ रूपादाहतप्रशंसयोर्यपिति सूत्रे अन्येभ्योपि दृश्य
न्त इत्युक्तः गुणवचनाब्राह्मणादिस्यस्य भावमाहनुदाहृतत्वात्॥ तोष्य प्यमान इति॥ स्तोतेर्यङन्तात्कर्मणि शानच्
॥ अभिशब्देनापानतो विरोधं द्योतयति॥ वस्तुतस्तु न विरोधः॥ स्तुतिप्रवृत्तेर्जडीभूतानामनन्तकल्याणगुणानां
भूतिस्थितेपि विनयहाद्दिवमवहारीकृतत्वात्॥ तद्भावस्य परमार्थिकत्वात्॥ एतदेवोत्तरशिमसंशयो निरूढमेव
॥१॥ पूर्वोऽर्द्धमिति॥ हलन्तेषु किन्नाहेत्युत्पादनप्रासंगिकमिति भावः॥ अथेति॥ इत्यपिसूत्रस्थत्वात्॥ स्त्रियामिति भ
गिनुगत इत्यादिप्रसंगिकं वोध्यम्॥ प्रधानत्वेन तु रतीयाध्यायस्थे एवेहोक्तन्त इति भावः॥ इह प्रवाधातोः अ
रतीयाध्यायान्तेऽवगमानाः प्रत्ययाधातोर्वैयाइत्युक्तम्॥ यङ्विधौ धातुग्रहणं योजविभागे न व्यावर्त्य इ

१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षषष्ठ्यन्तत्र्यं प्रव॥ ननु स्याकेनेति कत्रे रेफप्रश्लेषे तारे फा नत्स्यादि षद्‌सं ज्ञायि धेवादिं चतुर्दश
हतो न भित्त इत्यत्र रेफान्तत्वेन षद्‌त्वेपि सन्निपातपरिभाषया न षट्‌‍त्व इति चेत्‌ स्वत एवात्र
ऽन्तित्पत्र नलोपः स्यात्‌ इति चेन्न॥ ननु र्थ्यात्‌ इत्यादौ नुगापत्तेः तत्प्राप्ति विधायके ठोने त्यादि नुगाप
तो ४ तत्प्राप्ति विधायके ठोने त्यादिपत्ते तद्धि परित गौरवम्॥ नचैवं मापि षद्‌त्रिवतुर्ष्वो हलादि त्व
त्र चतुर इत्यत्र हलात्‌ परत्वान्नलोपवारणाय भित्तिर्वाच्यम्॥ चतस्त्रणामित्यादौ षद्‌संज्ञापत्ते ४
श्च नरे रेफान्तत्वात्‌ श्रान्त्यादि त्वेन स्यान्नेव भावम्भावात्‌। न चतत्रचेत्‌ स्त्री पुंसतानिपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

…ऋग्वेद१ यजुर्वेद२ सामवेद३ अथर्वणा४

…करणशास्त्र १

…ापशास्त्र २

…िनर्त शास्त्र ३

…ोतिषशास्त्र ४

…मीमांसा शास्त्र ५

…सांख्य शास्त्र ६

…ब्रह्मपुराण १

…पद्मपुराण २

…विष्णु पुराण ३

शिवपुराण ४

भागवतपुराण ५

नारदपुराण ६

मार्कण्डेयपुराण ७

अग्निपुराण ८

भविष्यपुराण ९

ब्रह्मवैवर्तपुराण १०

लिङ्गपुराण ११

वाराहपुराण १२

स्कन्दपुराण १३

कूर्मपुराण १५ वामनपुराण १४

मत्स्यपुराण १६

गरुडपुराण १७

ब्रह्माण्डपुराण १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पा०भा०
६३

वानमोऽदमचीर्त्यजाधिति न्याऽवृद्धिः एषा हि तिपेन्ना॥ शिश्विजन हस्य मचनीयन्तस्यात्वे
ऽविम मोऽपन्तेषेणावृद्धि निषेधात्॥ न सेस्मिन्यन्ते शिशिश्विवसेहरणमु यपुज्यते॥
श्रोनपोऽश्व पोदित्यत्रा नरङ्त्वा गुणपादेशपोऽन्तेयो पीन्ता ना नेत्ये वृतिषे
धसिद्धेः॥ नन्वेवमचोवि मे वेरषितितीये निषेध एव स्यात्॥ ३ अनुविकल्पः॥ नेव
शेषः। अतोऽत्रो न स्येत्यत्र वकारप्रश्ले षेणायानि त्या वृद्धिः प्राप्ता सेवे हलन्तविमयो
नित्यने ननिषि[illegible]ध्यते॥ ननु अतो हल्यादे हस्येषा विम धे ऽयवाहाऽ पूर्वान्निषेधा
न्वाधे नैतो न शा नित्याव्यापात्॥ न वे वेत्जा गतौ इपित पाप्र हेतः॥ तत्र वो ध सामा ६३
न्ये चिन्ता माषित्र त्यस्तविध्ययेन प्रसर्वोवा ध्यते इति सीकारे तन्॥ यष्ठ॥ अयवादे
निषिद्धे ऽस्य सर्गोविव प्रवर्तत इति जागतौ गाभ्वचलीवंभवतोऽपि प्रवर्तत इति भाव

ऋगवेद १ यजुर्वेद २ सामवेद ३ अथर्ववेद ४

व्याकरण शास्त्र १
न्याय शास्त्र २
वेदान्त शास्त्र ३
ज्योतिष शास्त्र ४
मीमांसा शास्त्र ५
सांख्य शास्त्र ६
ब्रह्मपुराण १
पद्मपुराण २
विष्णुपुराण ३
शिवपुराण ४
भागवतपुराण ५
नारदपुराण ६
मार्कण्डेयपुराण ७
अग्निपुराण ८
भविष्यपुराण ९
ब्रह्मवैवर्तपुराण १०
लिङ्गपुराण ११
वाराहपुराण १२
स्कन्दपुराण १३
कूर्मपुराण १५ वामनपुराण १४
मत्स्यपुराण १६
गरुडपुराण १७
ब्रह्माण्डपुराण १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग॰भ॰
६३

वानशोऽध्यवसीयते त्यत्राचिति त्याद्वृद्धिः स्यादिति चेन्न॥ लिङ्गविशिष्टग्रहणमयनीयज्ञस्याने
ऽशिमशोऽपन्येषेण वृद्धिनिषेधात्॥ नसेस्मिन्नध्यन्ते॥ शिवसेहणमु पदुज्यते॥
श्वोऽनशीऽध्यवसीयते त्यत्रानेरकुं त्या गुडगम्यादेशयोः कृतयो यीनतानाने त्ये वृद्धि
धानि डेः॥ नत्वेवमपवीति मे गरपिनिसे निषेध एव स्यात्॥ इन्यतु गिकत्यः॥ ने ब
नेषः। श्वतोऽन्तोन्नस्य स्यस्य चवकारप्रश्लेषेणापाति त्या वृद्धिः प्राप्ता सेवेहन्यादिमयो
निन्यते नासिद्धि धने॥ नन्वश्वतोहत्यादे हृस्येषामिम खेऽयकाहाऽपूर्वानिविधा ६३
न्वाधनेनोनगानेति न्यापार॥ नवेवेऽञागमेति पित पाप्रकृतः॥ तत्र वा धनसागा
त्रे विनता प्रानिषि त्यसविमधेप्रप्रसर्वेणा धत्ते इति स्रीकार्हम्॥ यष्ठ॥ श्रपवादे
निषिद्धेऽसर्गोत्सर्वप्रवर्तते इति ज्ञानान्तो सम्प्रयति वंभगनेग प्रवर्तते इतिशाध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गोवरद्धिसं...गानः।। स्वादेश ना।। अन्तरडुं वत्नोपद्दति तावदचड़ परस्मिन्निति सूत्रस्था
पविष्यते।। तदविशेषात्तिवप्यस्तु।। नचैवमचेदीर्घित्वातिंगतास्स्यादित्याचरमू।। तस्य
ध्वच्छिसंभवेनेकाप्तेः नहीहलीर्घत्वं विधातुं ग्रहणमस्तिपेनेकारस्य ध्विनीत्यप्रे
त।। नचैवमस्तोदीर्घित्या हयंतरडु ग्रहणेऽस्तोकृते श्रातो नेति ध्याख्यानपक्षेऽसंभवः।।
धडुत्तग्यग्रहणा। इतिग्जन्तानां नेतिपक्षे लयेदीर्घित्वा हयपि होत एवेति आव्यम्।। श्रो
तोधातोरेय धातोर्ना... नामधातोरिति लंतीयान्ताश्रपतोन सर्व समाधानान्तु।। अका
दीर्घित्या हेतुहलन्तात्सर्वत्राक्ष्छिद्रस्तु। अतस्तितिहस्याह्रोचं तरंगलक्ष्य गुणोस्तुतेतहलन्ता
लन्तात्पाठ डौ नेशीतिप्रतिषिद्धापायतो हलादेरितितिक स्थिवधितात्तोस्याणान्तस्य
तिविसवृद्धिः।। श्रवीह्रिला हयप्यन्तरडुं लागडे रणलादेशयोः कृतयोरतोत्साणान्तस्य
स्पत्रलोपाख्यो रितिलोपस्त वकारस्यापि ...नान्तिस्यात ह्रिर्भाविष्य ति। भ्राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यादेः द्विविधा पिबतिर्निर्दिश्यते इति सर्वं सुस्थम्॥ तस्मान्निषेधप्रि ध्येपेमि ग्लेम्ल
णां तासं पाह् पितु सङ्ग्रमेति स्थितम्॥ स्यादेतत्॥ कृतः कृतेन वा न च्छिन्नः छि न्नगतिन्त्यादिः
प्रौ०म० निषेधप्रसिद्धये गुणरगनहणमस्तु वाऽग्रहणं तु व्यर्थम्॥ न च सच्छ स च्छ वा नित्यादेर्निषे
६२ धसिद्धिः स्तस्थलम्॥ योगविभागेन सिद्धत्वात्॥ नयाहि॥ सजेर्वृद्धिः स्यस्मान न्तरं सजादेः
कृतिवेत्यवेत्य वंहुपं व च न म व पप कर्तव्यम्॥ सजन्ति माजेन्तोत्यादि स्त्रिधयं पर्येवंछिन्ते
ऽजादेः कृ नोत्तियोगाविभज्यते॥ तिपर्यवेक्ष्य॥ क्ङिचेस्स्वति यजादावेवेति॥ तेन स्ङ ६२
छ गानित्यादि सिद्धम्॥ ततोऽजादावपि विकल्पेनेत्यतत्र्थ रोति योग इति॥ तस्माद्वृद्धिसहे
स्यकृतं द्रूपपादमिति॥ अत्राहुः॥ गुणस्तु जो धवि धनते॥ इतिकठादि कुपयते॥ नाभ्याम
भुङि आनुगी दधुगी दितिष्यते॥ तत्र सिचि वृद्धेः ङित्वान्निषेधापेक्षणं तासंपा
हयितुमिहवृद्धिग्रहणमिति॥ नानेहान्तर्भ तसि ज्मा छा यन्तत्वादनार्गे उवडि केते
हतेन्त्वान्नेदतितिनिषेधसिद्ध इतिचेन्न॥ सिचन्तरङ्गं नास्तीति सिद्धान्तात्वद्वङः धा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मिति व्याख्यानादिति कैयटादयः॥ नवन्नेवं कवेः अरुणायीत्॥ विधेः अविधावीत्
"अवितारीत्॥ अनारकमपि गुणान्सिद्धिरिच्छिधीयते इतिवत् तन्माध्यमेऽपि विद्धयते। सवन॥ पचति
रेधस्से पार्श्वनिपः इत्यागहस्तर्हि स्वियंवर्ती नीपमम्॥ धातोरितिअत्रोत इत्यनुवर्तते तत्र धात्वव
मेरेनसंबध्येमानं निपमार्थसेपद्यते॥ अ इनास्यधातोश्चेदिच्छतर्हि धातोरेव धातो
र्नतुभामधातोरिति। पद्मा· नेतीसत्रनेतियोगविभज्यमपानूकेर्चु त्वासंवं धातुच्छ त्वाया
गोतइत्यनुवर्त्य अोक्ताएनास्यच्छिल्लिघि धयते अथवा यकुलं छन्दसि इत्यतो बहुलमित्य
नुवर्त्य सिविच्छिल्मिमधाताधि गनास्यभयति नत्योरनास्येतिकथंचित्समा
धेयम्॥ व्यञ्जनेष्वत्र अनारतमपरिभाषायेनेधातुनासिकपरत्व स्तिवेत्यिाति
प्रसंगउच्छतएव॥ अमुपेत्वापिधूमः। नाप्राप्तौ सिविच्छयारम्भमाहेत्यनात्यन्तया॥
च्छिधीधिकाभवि ब्यति नेगाति निषेधस्तुहत्यनास्यपादतोच्छिरितिजाहत्यनास्य
तिधातस्याः सर्वस्वाः नतुसत्रविशीघ्रप्रापितत्ये प्राग्यहः॥ तेन कौचीरमोघारि

नौयापरिभाषाप्रत्याख्यानपक्षेत्वंगान्तिप्रप्रत्ययेनाश्रितेऽपि भवतेपेननाथवधा
नस्यायास्त्व सिद्धस्य स्थानेद्रस्यारूपम्॥सिविकल्पावधिविधेयापनास्त्री स्यतिभाषायाः
पा०भ० ऽपपोगः स्यावर्त्य भावात्॥नचाचिकीर्षितिरित्यकारोऽस्यावर्थः॥हापलोपाधिपइपात्
६१ गुणवृद्धिदीर्घत्वः पूर्वविप्रतिषिद्धमितिवचनात्लोपेनैव सिद्धत्वात्॥अनत्यापिचिको
र्षकइतिनस्यात्॥चिकीर्षकइतिप्रप्रत्यये॥आकारस्यन्तुनास्तिविशेषः॥सगिरा ६१
मांवाधश्रेस्तुनकम्॥एजंतमपिनसंभवति॥आत्वविधानात्॥उपगोरुपमित्याहोहलो
पप्पासिद्धत्वात्रैनोऽहोशब्दानामाचार्यैकिविज्ञानांसत्त्वासत्त्वाभासक्षौनेकाभिविधि
केषः॥गोशब्दालडिव्यग्वोदित्यत्रनातिप्रसंगः॥अतइजातेरित्यत्रोऽनुवर्तनेन धातुग्रम
हणेनसि.जांन्तिप्रत्यये धातोविशेषणेसतिधातुरेवयेधात्वर्थं कर्त्तविस्यातिप्रसक्के

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पस्यासिद्धत्वस्य हलमोर्हलोप इति नपरकरणेनानित्यताज्ञापनात्ता भाष्यकृता प्रत्याख्याता।
नाच्च॥ पर्णग्रादिः पर्णादिः ततः परस्मिन्निमित्ते॥ न पाचान्त्रिप्रत्ययो द्वयोर्वेरण आदीर्घ का
रद्कारौ ततः परस्य रप्राद्स्य लोपः॥ तौ प्यामेव वपूर्वस्य कारस्य उकारस्य च गुणाडूमर्थः॥ नि
रिस्वं गुणासर्वैः किं विशेषान्तः मजेर्वृद्ध्यवदुत्स्यैकोबनो॥ मजेर्वृद्धिरचः तेनो जिणन्ति॥
ग्रेवङ्यत्वेदा॥ न चैवमसमादेङ्गत्यज्ञातोपिवङि स्यादिति गोच्यम्॥ लारेऽशेषुङले नेङडितिप न्तोप
प लोपङ्गे सत्यामप्राप्ते॥ वृद्धेते पुन वङि ने भवति॥ मृजेत्पवङस्याचरितालोरनाप पर्णता
सिद्धवस्य घप्रत्याख्यानाय द्वङिति हिकारकनिर्देश मा भित्य उपदेशेऽश्राड्पातकेत्त्या।
नयोरन्यतरदनुवर्त्यवालाव स्थायामेवाट क्रिपतेः॥ एरनेकाच इति विभज्य यङ्लोपलिम
नुवर्त्य अनेकाच एवेलर्हि इणस्येवेति नियममा भित्य अधेयानामित्याशेषणावाप्यते॥ त
सत्लाव स्थायां यघपि वङ्गिर्भवति लकारस्या ङितेन मम इत्यादावि वक्तन्तिछेधात्॥ तस्न
श्रुत्वान्तरङ्ताद्डाममएवत प्राप्नलगाधेन्त्यमदेस्यैति पदि भाषामाभित्याटोवङ्गिर्निर्वर्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यात्॥ स्थूली करिष्यते वेदश्चैव शब्दभाष्यकृता एवं चेऽनिमित्ते प्रत्यये इत्युच्यमाने
यिहापपद इति मात्रपतिद्वन्त्वादिति धलत्वे॥ गोत्रचरणात् प्रत्ययविधिरूपनेपायना
ता॥ वस्त्रागुणवाधेऽपि पारयतीनैयायारा॥ न चेह फलोपधानं विवक्षितं॥
प्र०भ० ५५ -ज्ञातवृत्तिवशवेशागो वमद्रलोरभ्युपगमात्॥ अन्यथा घज्युच्चारण प्रसक्तानं
ज्ञाति तिष्ठन्तरं मे वोन्तोमा॥ तेस्मादानं भवत्येव॥ गुणाहले कोरोपदेशस्य ५५
मध्यधापवृत्ति स्थितम्॥ अजन्तानां गुणस्यादिति परम वक्ष्यते
॥तत्र वहिर्ईहितेन्यञ्च हकारस्य कस्य त्वादकार एत्यतो॥ उभिन्नस्यभकार
रस्यो श्च त्वादेकारश्च तत्र भवत्रता उनवितेति स्यात् ईकारस्य पतिकृते
-प्रकारस्येत स्तागुणस्स्यात्॥ न च लोपः॥ -ज्ञाईधातु कोपदेशे घ
कारान्ते स्य लोप इति आरम्भोनत्वात्॥ उभे श्वानुस्वार परसवर्णो पो गे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तन्नेवमादेङ्दृत्येव ब्रूयात्॥ न पाचेज्ञग्रहणं निरवकाशमेवेति चेन्न॥ उत्तरार्थत्वात्॥
मीनातिमिनोतीत्यत्र ल्येवेड्युत्पन्ने वस्याकौनान्तानामेजान्तङ्प्रकृतत्वङ्पजनात्मो
मयीकारान्ता इति पुसंज्ञासूत्रे वार्तिककारस्फुटीकरिष्यति॥ अचाङ् ४॥ अत्र तन्त्रहण
घेनैव संभवे उभयबाधकत्वेनैतावदुत्याप्यम॥ अत्र तत्रयत्नेऽपि विशेषो नावधा
र्येत तर्हि विनिगमनाविरहात्स्यादेवोभयबाध ४ अलिवेह विनिगमनकम॥ न च्या
तिसूत्रे ध्यायतेङ्कृतात्वं बाध्यति ईशेनात्वा बाधनोपत्तार॥ किञ्च ज्ञग्रहणसामर्थ्या
दृष्टान्तेभवति॥ यदुक्तमुत्तरार्थमितितन्न॥ मीनातीनिसूत्रे णिहिलेचः स्यात्ते आ
त्वं विधीयते॥ किञ्च जिमितेप्रत्यये विगन्द्वि ते उपदेश एवेच्छापामेवात्वमा
त्रस्यात्वं विधीयते॥ अन्यथा दायदूत्यादेरेभावे पजं बाधित्वैरच्छयात्॥ ईषद्दव
दानं ४ सुखदान दूत्यादावपि पुत्वं न स्यात् अवदायदूति दाव्याधेति णोते॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पृ.भ.

५६ श्रीः

अनादन्तत्वेन सन्निहितत्वं संभवादिति भाव्यम् ॥ ज्योप्योक्ष्णेरितिवत्सोपेक्षते साधितो स्युस्तमत्वात् ॥
संनिपातपरिभाषात्वनित्येति कृत्नु व्यहतोऽशापधिबध्यते ॥ तेनैव लसन्निपातेन कृतोपलोपो
यत्सन्निपात तद्विघातकमपादं प्रवर्तितविधस्त्वेव अलित्स्वत्वाश्रयतो नैव हि हानिः गोरइत्सा
नाथ हातैवः अन्वयेनैकप्रतवोऽप्रतितं वाहत्प जीव्य त्वाइत्योवोन स्यात् अस्तु वा सन्निपातप
रिभाषाश्रयणात् इत्यादिकमितादि न सिध्येदित्यपि यातो यद्देशे होधानारम्भ ॥ सर्वथापि
संधानस्यास्याप्युपदेशसामर्थ्यादित्तोऽन । आपाद्य वस्तुभवं सर्वेति सिद्धम् ॥ इत्यादि तत् ॥
आदेच इत्यात्वमपि तदिंग्या ध्यातम् ॥ न ह्येजुपदेशः आत्वस्य निमित्तं एजुपदेशे वित्तस्य ५६
गुकटत्वात् ॥ शिति गुरो नाक्षरस्या त्वेनैचोऽपहारे प्राप्नुवे रजुपदेशसापेक्षपिनयता त्य
परोमिथोकतरद्गुणं कतरन्ने सवत्र विनिगमनाविरहे तोऽमयवाध ध्रुवो स्यात् ॥ न वैव
मात्स्यधिजेः कोऽवकाशः इति वाच्यम् । येपाने शोतनुकारतो इत्यादेरका स्यात् स्वछला सात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१४

कनसायो: गस्यर्थाद फकर्मिकाद्वे· फन्तनिन्तः। भ्यथकार्यद्यो: ऽषदु
सृधुखलपु। तव्या भीपो· स्वनाधपुंसफात् २ गत: सहसांत ख्यलट् स्त्री
रावस्य के। सद्भुपधा कचपू: स्त्रिपं भावोन्तिः षि म्हि हमङ्। ग्रजोहस
तं· प्रत्यया न्ता त्वजो: फगौ थिति· हस्वस्य पितिकृति नफ· शितिवन्तर्वा
वर्त· ए हा तो पिङ प्रसपः स्वनाधतं दिहे लो वा ही ध्रुस्व· सढिं वहो गोह
वरास्य· पचो नलो फो· नानो मूसेह श्रां· यजां पयनारां धुत:। संपूसा
नरपं फि ति· ग्रहां फि मिचरा वाही पूर्वस्य हेद ब्लिस्व नतो वा· क्यासिह
संस्य नौ ह्व· त्रां ला धा वालि पा सन्ते· ज्यो ला थो द्विनः इद्वा थेषु· स्त्रम
पूर्वकाले त्का· समासे क्लिप· पोन· पुनो न मा। हिव· तज्जय म: ६ ना
हा हु ने टेश्पुत:। विकार्येव· लो फाद्धे षस्य सिद्धिः ॥ इति कृतपादः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशप्र
क्रमः ॥
॥ १३ ॥

२५

तिसंस्तात्ख परस्यस्य पड्ठ भवति ० ग्मे स्नुपे ० गमिष्यति ० लिङ्गुबोर्ङः ०
लितो धातोः पुषादिस्यङ् प्रत्ययः परस्मैपदेषु वाङ् ० अगमत ० म्रुचु म्लुचु
गतौ ० म्रुचादिभ्यो वाङः ० अम्रुचत ० अम्रोचीत ० अम्लुचत ० अम्लो
चीत ० ग्रुचु ग्लुचु चौर्ये ० अग्रुचत ० अग्रोचीत ० ग्लुंचु गतौ ० अग्लुच
त ० अग्लुंचीत ० ञीफला विशरणे ० तृफलभजत्रपां च फलितिशा दे
सेटि थपि चैत्वपूर्वलोपौ ० फेलतुः ० फेलिथ ० अंतस्थसलुपसनी पाका
रस्य सोभिसंज्ञहुः ० अफालीत ० फलनिष्पत्तौ ० फेलतुः ० अफालीत ०
चर गति भक्षणयोः ० चचार ० अचारीत ० जिजये ० संपरोहालोडाःजेगि ०

॥ १३ ॥

अताप्सीत् ० जप जल्प अत्तापो वाचि ० जेपिथ ० क्रमु पादविक्षेपे ० क्राम्यति ०
शाम्यम् ० क्रमः ० क्रमु ० अमि ० चुटिलः ० चोपोलाप वियौक्षु ० पतनेऽपि ० क्रमः पेही क्षे
पि विषये ० क्राम्यति ० कामति ० स्तु क्रमो रात्रिभेदं ० यम उपरमे ० गमी च क्रमीत् ० २
चे ० गमय म इषु ताडने ऽपि विषये ० पचति ० पेमि पपचु ० रमि अमा यमित
तां तकसेरिर वे ० अमंसीत् ० अर्वंसिष्ठ ० ताम पहवत्ये याके च ० जेमिथ ॥
जेनेथ ० अजंसीत् ० ईर्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्थी ० ईर्ष्यति ० ऐर्ष्यीत् ० ऐर्ष्यीत् ०
गम्लृ गतौ ० गच्छति ० गमांसरे ० गमहन जनखन घसामुपधायालो २
पः स्वरेपिकृतिजतु ङः ० जग्मतुः ० जगमिथ ० जगंथ ० हन्तः स्यपः ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्नेस्मगस्मयस्य बहुत्वे सति द्विष्यन्तृषिविषये लुग्भवति ।। गार्ग्यः ।। अत्रयः ।। विदेहाः ।। दे
वतेदमर्थे ।। देवतार्थ इदमर्थे वोक्ताः प्रत्यया भवन्ति ।। इन्द्रो देवतायस्येति ऐन्द्रं हविः
सौम्यम् ।। देवदत्तार्थमिदं देवदत्तम् । वस्त्रम् ।। क्वचित् पूर्वपदोत्तरपदयोर्वृद्धिर्भव
ति ।। आग्निमारुतं कर्म ।। सौहार्दम् ।। सौभाग्यम् ।। अत्र भावे ऽणावक्तव्यः ।। ऐन्ता
ना ।। उक्ताः प्रत्यया विषयान्तरेणैतौ वा भवन्ति ।। अजो गौर्यस्यासौ अजगुः शिवः
तस्येदं धनु राजगवं आजगवं वा ।। कुमुदस्यांगं व ऽवर्गोयस्येति कुमुदगं विः ।।
तस्यापत्यं स्त्रीवत् कौमुदगं ध्यायां ।। आवृतः स्त्रियामिमाप ।। श्वशुरस्यापत्यं श्वा
शुर्योग्रामः ।। विश्वान्तरस्यैवं वैश्वम् ।। गौरिदं गव्यम् ।। कुलाय हितं कुल्यम् ।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राणा॥मातृशब्दस्यऋकारस्यउर्भवति॥क्वचित्कसानांतमादृष्टव्याः॥यस्मांमातृणांअ
पत्यंभागिनेयस्तुरः॥अतंत्रनृषेः॥आकारान्तोम्लोऽन्तोषशब्दादपत्येऽर्थेइत्रप्रत्ययोभव
ति॥यस्यलोपः॥देवदत्तिः॥श्रेवीरिः॥दासरथिः॥रायायनलोपनणीयाः॥गर्गनडा
दि.स्त्रीपितृष्वस्रादेश्च॥गर्गादेर्नडादेरायोदः स्त्रीलिंगात्पितृष्वस्रादेश्चणेयआयन
तातपेयणलीयइत्येतेप्रत्ययाभवन्त्यपत्येऽर्थे॥गार्ग्यः॥वात्स्यः॥नाडायनः॥
चाडायनः॥आमुष्यायनः॥आत्रेयः॥कापेयः॥गांगेयः॥मौहेयः॥पितृष्वसु
रपत्यंभवतीतिविग्रहे॥मातृपितृभ्यांस्वसुःसस्यषः॥पैतृष्वस्रीयः॥मा
तृष्वस्रीयः॥क्वचित्स्त्रीलिंगाद्वाभीमः॥उवहुलंकचित्॥अपत्येऽर्थेउम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मुद्गर्षिः ॥ हंसस्य गमनमिव गमनं यस्याः सा हंसगमना ॥ दिक्संख्ये संज्ञायाम् ॥ दिग्वाचि
संख्यावाचिनश्च संज्ञायामेव समस्यते ॥ अविग्रहो नित्यसमासः ॥ अस्वपदविग्रहो वा ॥
दान्दिशाग्निः ॥ सप्तग्रामाः ॥ इति समासप्रक्रिया ॥ अथ तद्धिता निरूप्यन्ते ॥ अपत्ये ण ॥
नाम्नोऽपत्येऽर्थे ण प्रत्ययो भवति ॥ उपगोरपत्यमिति वाक्ये ॥ उपगो ङस् ण इति स्थिते
५० समासप्रत्यययोरिति षष्ठीलोपः ॥ णकारो वृद्ध्यर्थः ॥ आदिस्वरस्य ञ्णिति वृद्धिः ॥
स्वराणां मध्ये य आदिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति ञिति णिति च तद्धिते परतः ॥ उकारस्यौ
कारो वृद्धिः ॥ इकारस्यैकारो वृद्धिः ॥ अकारस्याकारो वृद्धिः ॥ वोऽव् स्वरे ॥ उकार
स्य ओकारस्य अव् भवति यकारे स्वरे च परे ॥ औपगवः ॥ वासिष्ठः ॥ गौतमः ॥ आउ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्तेरलुग्भवति॥ वनेध्वान्तः॥ स्तोकान्मुक्तः॥ अप्सुयोनिः रस्येमप्सुयोनिः॥ उरसिलोमा॥
हृदिस्पृक्॥ कंठेकालः॥ वाचोयुक्तिः॥ दिशोदंडः॥ पश्यतोहरः॥ इत्यादि॥ समासेसतिसमा
नाधिकरणे शाकपार्थिवादीनांमध्यमपदलोपोवक्तव्यः॥ शाकप्रियःपार्थिवः शाकपार्थिवः॥
देवपूजकोब्राह्मणः देवब्राह्मणः॥ आदेशश्च द्वंद्वे। द्वंद्वे समासेऋकारान्तादिपदस्यलोपोभवति।
माताचपिताचपितरौ॥ श्वश्रूश्चश्वशुरश्चश्वशुरौ॥ दुहिताचपुत्रश्चपुत्रौ॥ ऋतोद्वं
द्वे॥ द्वंद्वेसतिपूर्वपदस्याकारादेशोभवति॥ मातापितरौ॥ द्वंद्वेसर्वादिलंका॥ वर्णाश्च
मेतरे वर्णाश्रमेतराः॥ वेअधिकरणेबहुव्रीहौमध्यमपदलोपोवक्तव्यः॥ उपमानो
द्वे॥ उपमानात्मरस्यगंधशब्दस्येकारादेशोभवति॥ कुमुदस्यगंधइवगंधोयस्यसकु

धरा भूवो·

२

वर्त्तते तेन धातुसंज्ञा जायते ये समवायसम्बन्धेन क्रियावाचकत्वं नास्ति ततो धातुसंज्ञाऽभावात् पुनः क्रियावच
न ग्रहणं किमर्थं तन्नोच्यते ये समवाय सम्बन्धेन क्रियार्थत्वं नित्यं वर्त्तते एव तत्र धातुसंज्ञा स्यादेवातः
क्रियावचनग्रहणं समवायसम्बन्धार्थम् ननु भ्वादिग्रहणं किमर्थं क्रियावचनो धातु ग्रहणं संज्ञाए तावन्वेद धार्थ
स्वीकर्त्तव्यं हि ततो यते तेन रहि हिरुक् पृथक् धज ति वधक मिति लेइ समवायानां धातुसंज्ञा प्रसिद्ध्यति तत
न्निवारणार्थं भ्वादिः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

भूश्च भूश्च भूवौ भ्वादिश्च भ्वादिश्च भ्वादी भूवौ भ्वादीयस्य स भ्वादिः एवं भ्वादिशब्द भ्वादयः वकौ द्वितीयस्साहचर्यात् वकारो
भवति तेन भूप्रभृतयो भूशब्दधातुग्रहणं नन्वत्र शब्दस्य किं नाम तस्मिन्नेवं सति तन्मूलो धर्मो वर्त्तते शब्दस्य तत्र
वात्र क्रियावाचकत्वेन साहचर्यं गृह्यते भ्वाह क्रियावचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः धातोरित्यधिकारसूत्रे व्याख्यातोऽस्तीति संबंधः ननु कि
यावचनग्रहणं किमर्थं भ्वादयो धातुसंज्ञास्युः अप्रयुक्तयोर्भवतु तयोर्व्यवतेर्भ्वादिर्धातुनामर्थे वा वा इत्येवं हीनां वाकोवर्त्त
ते तत्तत्तो वा धातुसंज्ञा वा स्यादिह स्वादिस्यात् नन्वस्याप्युपसर्गास्वाडादीनां बाधा भविष्यति मतः करणेभावाद्धातुसंज्ञा न
भविष्यति इति वाच्यम् वत्सच्छस्वत्स्वसेत्युपतादिस्त्रियाम् इत्यादि वाशब्दो जायते ततः शक्तिभ्वातो धातोरित्यसो वः स्या
तोन धातुसंज्ञाया स्याद् धातुसंज्ञा भविष्यति तत्र द्विवारं साक्षं क्रियावचनग्रहणं कर्त्तव्यम् नन्वस्यन्तराणां प्रतिपदोक्तोः
प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणं नन्तु सन्नत्र लाकस्यति परिभाषया पाठ पाश्चात्यादिस्यादि नवगतौ रिडिलानां धातूनां धातोरित्यासो
पस्थान्नर्थं दृशानां सन्तरां वन्दिपानां नामकारा वाशब्दो नाभिति वाच्यम् पशूव इति भाष्यप्रयोगेन आतो लोप इति सूत्रे
साकारलोपे कर्त्तव्ये सन्तरां प्रतिपदोक्तो यदि भावोऽपि गृह्यते स्यात् तथा चेस्य स्वार्थे धातुसंज्ञायां पारायां पक्षिका ग्रहणे
कर्त्तव्यम् तन्नोच्यते अन्वर्थधातुत्वं पाशब्दादीनां आतो धातोरित्याकारलोपस्सुन स्यात् आतोनोप इति वार्त्तिके यास्तत
स्यार्थे आदन्ते स्याकारस्य आतो धातोरिति सूत्रेणा लोपो न स्यात् प्रयवकारस्य लोप धारणे न धातुसंज्ञा
पाभिव्यक्तं स्याद्धातुसंज्ञा स्येवानीकं क्रियावचनग्रहणं नच वेस्य यावस्ताक्रियावचनं ग्रहणं भावे धा
तुर्यं स्यात् तथाहि धातुत्वे सति स्वदासु सर्वेषाभिति प्रयोगे रितिवाच्यम् वेवीजवगराक्षा नपार्थलिंगावाचकत्वं
वर्त्तते एवमन्येन सूत्रेणा धातुसंज्ञा जैनरेणा भीष्मदृशानां तथा च धीतं च वा धातोर्गतिगन्धनार्था विधावकार्यं ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रेखे नमः ।

ननु वषट्पिशगध्वमित्यादौ भत्वात्स्तोपः
शार्करव स्वहस्यिसध्वैर्भामितिध्यायस्तोप
न प्राप्नोति पाविगध्वं ते कुतो नेत्पत श्रो
हाविन्तेहृत्यत्रेति । नचैसूत्रेक्तस्याभावो
ध्वादौ भत्येन व्यारस्यात् । नच गाम्भिष्ठुति ग
ध्वतीत्यादौ फलमक्त तत्त्वापि नः ष्टोइति नि
यमेन नान्तस्यैव पदस्य वृत्तिपादेनेतरे बां
भत्ययोधनादिति वाच्यम् । यान्तेइय स्वर
वार्त्तिकेन भूवमातावकारान्ताद्दशद्दस्वयो
संपादनकस्यस्यात् । ननु शिस्तवे इत्यादौतस्य
सोवइतिकुर्नि वारसीगध्वतीक्ष्याकारांतस्य
वारितार्थ्यादिति चेन्न । गविचपुनाः इत्यादे
निर्देशाद्वाररात् । ननु यान्तस्यवहृता मेव
भाष्ये प्रत्याख्यातमि० ननु चेवजेवंमित्या
दोवान्तादेशावत्तिः । वोनविभागत् । हिस
ध्वजव्याघित्वेकोवोगः पूर्वस्ताप्राप्ते नि
यमार्थः । एवस्त्रैव यान्तादेशतर्हि न्तज्यो
रेवतत्समत्वापर्वें । न्हिजपोश्श क्यौर्थय
यतेनाह्मीचपर्वें न्हेयं पावमित्यादौ नहोवः
नचान्हि न्यो रिति सजातिवावेत्तोद
कारांशे तिव मैकारांशे न्तिवमाव द्याव
म्भ्रुवतीरैवति स्तुत्रयान्तावत्तिः । यायिष्ठ
न्दसदृतिभाष्योक्तेः । छन्दसि द[illegible] छान्दो
धाप्पित्यतेत रुपान्तारतनापारनीतं० वाह
प्रत्यये रै शतच्छान्दसि वर्ततेतिकैयटः ॥
एतत्सर्वे स्यानेऽन्तरतमसूत्रेभाष्ये
स्पष्टमितिचेत् । एवं तर्हि वार्त्तिक एवप्र
श्लेषोचितइत्यभिप्रेत्याह । छकाराद्यतिः प्र
न्वेत्तु छन्दस्यान्तसेवः सत्यापि गा
पत्तेः भावतएवरघुनाथशर्मादिमहायपर्य
संज्ञामितिलिखत्यत्राभावः । ननु सर्वधीतिसि
नीसूत्रेसर्वनामानि त्यत्रतात्पर्यप्राप्ततिइ
त्यासंचनिपातनात्ताभावः इत्यत्ताच
यमतेवृद्धीत्तारपदयोर्नि हिरन्तला वत्तिः
विरुद्धशव्देत्ये नैवतद्धीत्तीति चेन्न श्री
धुनिकपितिप्रयोगस्यसेश्मसंत्रानुगत
त्वेवमितिप्रयोगऽसीतोनेत्रशास्त्राविरो
धस्यस्त्रौ[illegible]सर्वनामानीत्याधुनिको
क्तिनिवागः । अतएवमहत्यासं ज्ञावाः के
रोत्पत्त्यवोजनन मित्यभिप्रेत्याह ॥१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

भूस्व भूस्व भूवो ग्वादिश्च ग्वादिश्च ग्वाहि पुवौ ग्वादीयस्य सम्यादेः एवं ग्वादिशब्द ग्वादिवाक्को द्वितीयवस्सादृश्यवाचको
भवति ते भूप्रभृतयो भूश दृशाधातु ग्रहणं नन्वेवं शादृश्यं किं नाम तद्भिन्नत्वे सति तद्गतो भूयो धर्मवत्त्वं शादृश्यं तत्
चात्र क्रियावाचकत्वेन सादृश्यं मतं आह क्रियावचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः धातोरित्यधिकारसूत्राव्धेतेरितिव्याख्यानं नन्वेकि
यावचनग्रहणं किमर्थं भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः भुवमपि योग भवतु तत्रैवोच्यते भ्वादिर्धातुर्नाम तद्वा वा इत्येवैहि नां वाकोवर्त
ते ततस्तेषां धातुसंज्ञा वास्य डाहिडत्वाति स्यात् नन्वस्याः पुस्तकाः सडाहीनां वाधा भविष्यति ततः कस्माभावाद्धातुसंज्ञान
भविष्यति इति वाच्यम् यत्सर्वस्य स्वरूपापत्ते ग्वाजतास्त्रिवांइत्यादि पाशब्दो जायते ततः शसि ग्वातो धातोरिति सालोपः स्या
तोऽनधातुसंज्ञायाः सास्या धातुसंज्ञा भविष्यति तं त्रिधारणार्थं क्रियावचनग्रहणं कर्तव्यम् नं कसमन्तरां इति वहेनं को:
प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणं ननु सन्नरीकस्येति वत्त्र भावपायाम्प्रवतो इत्यादि नवगतौ रिद्धिसानां धातूनां मातोरिसासो
पस्या न्नवे दृशानां सन्नरीयां वन्ति यानां नामकाराणां शब्दानामिति वाच्यम् पशूय इति भासृप्रयोगेन ग्वातोऽलोप इति सूत्रे
सौकारस्योपलक्षणं पं सन्नरीं प्रतिपदोक्तं परि भाषया ग्रहणं स्यातं तथा चेसं शब्दे धातुसंज्ञा पं वारणाय क्रियाग्रहणे
कर्तव्यम् तन्नोच्यते अवनुधातुत्वं पाशब्दादीनां ग्वातो धातोरिसाकारलोपस्तु न स्यात् ग्वातो लोप इति वार्तिके योग्यत
स्यार्थः ग्वाप्रभिन्नस्याकारस्य ग्वातो धातोरिति सूत्रे सालोपोऽनस्यापप्रत्ययवकारस्यै ... सलोप धारणेन धातुसंज्ञा
वाभिव्यक्तत्वादधातुसंज्ञा यो मा ... स्यैवानीकमर्थं क्रियावचनग्रहणं नन्वेवं सवापत्या क्रियावचनग्रहणाभावे धा
तुत्वं स्यात् तथा च धातुत्वे सति स्तुञ्च स्वस्वेदीति प्रयोगे पिन्नीरितिवाच्यम् वेषां न वगरावान्यार्थानि पापं कर्तव्यं
वर्तते एवावेन सूत्रेणा धातुसंज्ञा जैतरेषां मीदृशानां तथा च वीतं च वा धातोर्मतिगन्धेरनार्थानिवाद्वर्त्यं ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरये नमः

ननु वधाधिगत्य मित्याद्यैभत्वा स्त्रोपः
शार्करव स्वहासिसधे बामितिधायस्योपो
न प्राप्नोत त्याधिगत्यु तोकृतो नेस्वत श्रा
हायान्तेष्वसत्रे ति · नचैसूत्रे कस्या भावो ग
त्वादेभस्येन धारणात् · नच गामिछति ग
च्छतीत्याद्यै फलम् · तं चाविनः फलेइ तिनि
वर्तेन नान्तस्यैव पदस्य प्रतिपादनेत रेचो
भत्व जोधनादि ति वाच्यम् · पान्ते इत स्व
वार्त्तिकेन भूवमा सावकारो नाहेशइत्यर्थ
संपादन कस्यचस्यात् · ननु विसर्गे इत्याद्यैतस्य
सोवइति इन्निर्धारणं गच्छतीव ध्वारणस्य ·
वारितार्थ्यीदिति चेन्न · गविचपुनर्त इत्या
निर्देशाद्धाररणात् · ननु धान्तग्रहणा नेव
भाव्य प्रत्याख्यातम् ० ननु चेपजे पमित्या
द्यैवान्ताहेशापत्तिः । वो गवि भागा तु · इ
च्छ जव्याधित्वेकोवागः पूर्वे राप्राप्ते नि
वमार्थः ॥ एवश्चेत वान्ताहेशत हिं न्तजपो
रेव ततसच्चार्थे · न्तिजपोश्शक्यार्थ ए
वतेनाही घर्थेन्हेव पावमित्याद्यै नहोवः
· नच न्हिजपो रिति सजाति पावेन्तोहे
कारांशे त्विवमैकारांशे त्विवभाव द्धाव
च्छतीरैवति सूत्र पान्तापत्तिः । तथि
दस इति भाष्यो क्तेः । छन्दसि इ … न्
धाधियेत रूपान्तारतनापादनीतु · वाहे
प्रत्यये रैशकरश्छन्दसि वर्त्तते तिकैयटः ॥
एतत्सर्वं स्थाने ऽन्तरतम्यसूत्रे भाष्ये
स्पष्टमितिचेत् · एवन्तर्हि वार्त्तिक एवप
श्लेषो वित इत्यभिप्रेत्याह · छकारादिति · श्र
न्यथा छन्दस त्यान्तरेणवः संज्ञा प्राप्तं गा
पत्तेः · अत एव रघुनाथशर्माहि पूर्वपद
संज्ञामिति निवरात्याभावः · ननु सर्वधाति
नीसूत्रे सर्वनामानि त्यत्र तात्पर्यं श्राभ्रोति इ
त्यासंवत्तिनिवातरात्याभावः इत्युक्तौ तत्रैव
प्रमते पूर्वीत्तर पदयोर्निर्देश्चत्वापत्तिः
सेरन्तरशकेत्य … नैवत इव्याहेति चैन्न · श्री
धुनिके पि निपोगासपरस्येशपोस्त्रोन्नुगत
स्यैव विनिपोगऽध्वीतो नतु शास्त्राविरो
धस्यैत्यो … सर्वनामानीतित्याद्धनिकौ
विनियोगः श्रूलं सवमहत्यासंज्ञावाः कै
हतो सत्त्वप्रवोजनमिति पामि प्रेत्याह ॥१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशायनमः। ये धर्मध्वंसि पूर्विधातायकृतं मंगलं शिष्यशिक्षार्थं निबध्नाति। श्रौत्रेत्यादिना॥ श्रोत्रियस्य भावः
श्रौत्रं हायनान्तयुवादिभ्योऽणिति सूत्रे श्रोत्रियस्य यलोपश्चेति वार्तिकात् घलोपेऽण् प्रत्यये च यस्येति चेतीकारलोपः।
अर्हतो भाव आर्हन्ती। गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति सूत्रेऽर्हतो नुम्चेति नुमागमश्च। षित्वात् ङीषि हलस्तद्धितस्येति यलो
पः। ताभ्यां वित्तैः श्रौत्रार्हन्तीधरैः। तेन विना इति शेषः। श्रोत्रियत्वयोग्यताभ्यां कृतिरस्य श्रीः। किं च गुणैर्गरीयोभिः
प्रशस्तगुणयुक्तैरिति यावत्। रूपाद्आहतप्रशंसयोरिति सूत्रे अन्येभ्योऽपि दृश्यते इत्युक्तेः गुणत्वात् ब्राह्मणादिः स्वभावष्याद्गुरु
रु तेभ्यो गुरुः। अर्हद्दैवमिति। अर्हम्प्रहणि। प्रशस्य हर्मित्यर्थः। अर्हतेस्तुरेत्यादिना निपातनात् साधुः। लोके पूज्यमान इति। स्तोते
र्यंगं तावकमेशितारं नवं। सार्वधातुके यगिति धातोर्यक्। अध्वाने मृगिति मुक्। अपि शब्दे न विरोधं द्योतयति। स्तुतिप्र
योजकीभूतानामनन्तफल्याणानां श्रुतिस्मृतिसिद्धत्वेऽपि विपरीतविषयत्वाद्यवहारिकत्वात् ईभावस्य पारमार्थिकत्वा
देतद्बोधस्य तेरभिमांसापांस्वक्षमेव। विभुर्व्यापकः परमेश्वरः। अत्र विजयते ऽविज्ञपतेत्तरामुत्सर्वोत्कर्षेण वर्तत इति
लितोऽर्थः। विपराभ्यां जेरिति तङ्। तत्रस्मात् द्विवचनेन विभज्येत्यादिना तरपि किमेत्तिङव्ययघादामित्याम। नन्विहत ....

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरये नमः

कृत्वेभ्यन्ते॰ सखेनवाशब्दाम्पो ३

नयेति॰ इतिसौत्रेऽर्थवदर्थकस्यशब्दस्य पदार्थकात्यमतेः
इहतु स्वंरूपमितिपरिभाषयास्या एव पदार्थकस्यार्थपदार्थ
प्रत्ययेसंयच्छते व्याख्यानात्॰ तेननयाशब्दयोरर्थोपि
स्थितौ स्वंरूपमित्यस्य प्रत्यास्त्रेत्यितिशब्दोऽर्थेऽर्थे
कार्यस्यासंभवात्॰ तयोरेवसंज्ञेयत्वेनु विभावाश्चेरित्या
दौ नयाशब्दयोर्ग्रहणे स्यात्॥ म॰१ भाष्येतु ग्रहणेकार्य
स्यार्थेपि ऽपस्थितता सूत्रे इत्याहे तज्जन्यबोधे प्रकार
तयाभासमानस्वराजनशब्दस्यैव ग्रहणंमधिकृत्य
तिव्यर्थसूत्रम्॰१ सवित्रिः॰ सुपितिसुपः॰ एकोरासुस्याहारे
व्याख्यानात्॰ यद्यपिप्रत्ययग्रहणेतदन्तग्रहणमिस्तु नोः
शब्दस्यपिशेषमाहयतेइत्नो ग्रहणंसिद्धं॰ यत्नुप्रत्ययेन
त्ययप्रकृत्यवयवेकसत्त्वायस्या न्होपातहिंशेषगात्येनत
प्रहणेनव्यभिचारेणान्हेपासंभवात्॰ आन्हिप्रत्ययशब्दे
ऽनन्येपाख्ये॰ तथाहि॰ संज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणाभावेसो
पनार्थमन्तग्रहणम्॰ तेनघपंसोतरपतमपयोरेवनतद्न्त
स्य तेनगोतिश्रा त्यितरेस्यत्रेनहुत्वः तन्निषेधसामर्थ्या
देयप्रदेशोव्यपिनतदन्तविधिः॰ नवेसाधितेपिव्यर्थः पद
प्रदेशोप्रत्ययग्रहणेतदन्तग्रहणेनेवसिद्धेरितिवाच्यम्॰ प
स्येयाभावात्॰ यस्मात्प्रत्ययविधिरित्यारघ्युवतेः पदस्य
हायस्येनपदत्वम्॰ इत्यानिस्याहेयस्मात्प्रत्ययविधिस्तद
हितेहितोनोत्वंव्यपदेशिवद्भावेनबोध्यम्॰ तेनोशास्त्री
पस्याप्येकोवयोहरितेइत्यात्॰ विशिष्टमिश्च व्यवहारनि
मित्तकार्यार्थिस्यसहायेपि केर्नीति तेदर्थान्॰ प्र
नरवेपन्मात्रमित्याहेयत्वान्नाख्यार्थे इतिमात्रावधि
हेः॰ हीभुइत्याहेसो [illegible] नेयंहयंहयेसर्वेषांमिति
निर्देशोसहायेतदप्रत्ययः॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यस्मात्प्रत्ययविहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्.१ प्रत्ययग्रहणे [illegible] (स विहितः) यस्मात् स तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्.१ एकस्य ह्रस्वस्पर्श
अर्धे यावं शिघ्र आधारयोधकात्यं प्रकीयसे न्न्रात्यम्.१ धर्मार्थं यस्य विन्ते हावरं तस्य विरिहतो.प्रन्होल नादि एकस्यह्रस्व
नं यरम १ वरङ्गशास्त्रीयसमुदायमध्ये अन्तरङ्गतानि [illegible] तानि अङ्गानि यस्य तदङ्गं हरङ्गम्.१ अन्तरङ्ग शास्त्रीयसमुदायमध्ये
बहिर्भूतानि [illegible] अङ्गानि [illegible] निमित्तानि यानि इयं बहिरङ्गम्.२ यहानापहाधोः एकादेशोऽसिद्धो वाच्यः १ ५ पग.यानामेको
पस्थितिनियामिकासमुदायशक्तिः [illegible] एकार्थीभावः १ नञियमुक्तमन्यसदृशाधिकरणे तथाह्यर्थगतिः १ लिङ्गभावादिस्तो पयवेनार्थकियर.१
अइउण्.एषां क्रमबोधकाद्येष्वाहिरन्येनेत्यनेनैकवाक्यतया व्यक्तिपरिच्छेदकत्वेन सस्त्रा सत्यम्.१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १

यान्तोपि प्रत्यये · योति विशेषणं तु प्रत्यय इति विशेष्यम् । तदा । चेन्न विधिरिति प्राप्तः तदा अस्या यकारापत्तिरूपो बाधः क्रियते ॥
तदा यादे अयमर्थः तदेव न ह्यस्मिन् याति किं न कार्यम् । यदाऽयमर्थो न स्यात् · अयमर्थस्तु स्यादेव कुतः यान्त इत्यस्य असंभवा
त् । तदाऽयमर्थः तदा यान्त इत्यस्य संभव एव जायते · कुत्र · गव्य इति तत्र तदा गव्यं नाम्नि त्वस्य सिद्धिर्न स्यात् । यान्तत्वाभावात्
तदा यस्मिन्विधिरिति अनेन याति किं न यादे अयमर्थः तदापि किम् · गोभ्यां · प्रत्यये किं · गोयानम् · तदा दुर्घटं नास्ति तदा च
यं न्यासः कर्तव्यः यान्तोऽप्यस्य · वकारादेशे परे ओदौतोरवावः स्ववान्तादेशः स्यात् । तदा गोयानमित्यत्र दुर्घटं नास्ति पुनः प्रत्य
य किं · तदा गव्य अपि इत्यस्य सिद्धिर्न स्यात् · तदा यस्मिन्विधिस्तदादावल्ग्रहणे गोशब्दस्य · संज्ञाभावात् · अतः प्रत्ययग्रहणम् पुनः
प्रत्ययः किं यदि सर्वत्र वकारादेशे परे यान्तादेशः तदा गोर्युतौ · अच्परिमाणे ॥ इत्यादौ वार्तिके किं तदा गोयानं दुर्घटं नास्ति
पुनः प्रत्यय किं तदा नियमः आरोपात् प्रत्ययग्रहणात् कोऽसौ नियमः तस्य गोर्युतावेव · अच्परिमाणे एव । पुनः प्रत्ययग्रहणं
किं । प्रत्ययग्रहणं नियमार्थं । तदा एवं गोशब्दस्य निषेधः यदि यकारादेशे गोशब्दस्य वान्तादेशः स्यात् । तन्निषेध
सिपुतावेव ॥ अध्वपरिमाणे च · तदा गव्यं नाम इत्यस्य सिद्धिर्न भविष्यति । एतदर्थं प्रत्ययग्रहणं कर्तव्यम् ॥ गव्य
याप्यस्मिन्नत्र वकारस्य लोपः कृतो नं · केन लोपः शाकल्यस्य इति सर्वे यामित्यनेन वकारस्य लोपः प्राप्तः तदा यान्तो
विप्रत्यये इत्यस्मिन् सूत्रे वकारस्य प्रश्लेषः कर्तव्यः अतः आह वको तदा सू यथा न प्रश्लेषो न कार्यः तदा गव्यूतिरत्र
लोपः स्यात् ॥ तदा यो न कृतः असंज्ञायां च संज्ञायां बाधः क्रियते ॥ तदा य लोपो न पुनः सूत्रे प्रश्लेषेण पठितं व्यति
नाध्वति । इत्यत्र लोपः स्यात् इत्यत्र अन्यथैव यदि एतौ भविष्यति ॥ केचित्तु नःको · इत्यनेन अपदसंज्ञाभावात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्यये ... प्रत्ययग्रहणे ... यस्मात् ... तदादि ... तदन्तस्य ग्रहणं ...

यल्लोपो न पुनः प्रश्लेषे न नवप्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं तदा पदत्वमापाति। तदा लोपः नचकुतः संज्ञापत्तः अंगापत्तेः तदावलो
पोन गच्छतीत्यत्र इदं वचनं किं विशे मोत्पत्तिः समः क्षौ नाम त्वात् संज्ञायामिति सूत्रप्रामाण्यात् किमनुमान्तु शक्यते इदं
वचनमनित्यो भवति॥ अतः लोपस्स्यात् करोति पः पदात् धुनिकी संज्ञापते तदानि पः पदाचिरं तामं संज्ञापते तदा तु नित्यो भवति॥
गच्छतीह चिरं तारा तदा यलोपः प्राप्ते तत्र किं विगं पदात् आधुनिकी चेत्तदा एकं बीजं दातुं शक्यते सर्वाणि सर्व नामानि इद
पूर्वपदात् संज्ञायामगः इत्यनेन णत्वप्राप्तः तदाभाष्यकारोक्ता एव नोक्तं मत्वरात्या भाव निपातः रघुनाथ इस नविरतो
संज्ञा अतः णात्वंन भाष्यप्रत्याख्यातम् १॥

हे व्यवत्र १ हे०

श्रीगणेशाय नमः पूर्वत्रासिद्धम्‌ यद्यपं स्यात्‌ त्रैपादिक
स्यात्‌ तर्हि त्रिपादि पूर्वप्रत्यक्षिद्धेस्येव लभ्येत्‌ त्रैपादिकत्तु पूर्व
तिपरं नासिद्धं स्यात्‌ तथा च प्रशान्‌ इत्यत्र मो नो धातोरिति न
सिद्धत्वान्नलोपः स्यात्‌ नत्वयं विधेस्सामर्थ्ये चरितार्थत्वात्‌ तथा
न हि नित्यत्र संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपः स्यान्नु विधेश्चरितार्थ
उद्दे चरितार्थत्वात्‌ अत आह अधिकारोयमिति नासिद्धं स्या
हि तितत्तस्यैव गोधु स्थानित्वाहो घायजरत्वान्नासिके शुभ च भावो
न स्यात्‌ नन्वा तिदेशान्तरवदस्यापि त्रिपाद्यां प्रवृत्तौ न हि बः स
पादस्य प्राप्याप्योमपि पूर्वं प्रतिपूरासिद्धत्वाय तेः मध्ये पाठस्य
विप्रतिषेधस्य त्रस्य सामर्थ्याश्रयतो तु विनिगमनाविरह
त्रिपाद्यामप्यप्रवृत्त्यापातितिवितिभावः १ नव पूर्वत्रैनेत्येवम
तत्र मनुष्यति वाद्य म पूर्वशास्त्रस्यासौ निषेध इत्यर्थे नलोपस्सुपिति
प्रसङ्गे तेः तद्विनिषमाधि म त्वे इत्या राजनेश्व इत्यस्यां दशायां
केस्यापि पूर्वशास्त्रस्याप्राप्त्वे तन्निषेधाप्रवृत्तौ नलोपे जाते भुनो
यनो मिति न्यायेनैतत्‌ प्रवृत्तौ राजाश्वेतिदीर्घ सि ... प्राप्ति
यमाभुपयोगात्‌ राजन्वामित्यादावपि दीर्घापत्तेश्च पूर्वशास्त्र
विषयसंभावनायामित्यर्थे राजन्वामित्यादौ नलोपे सुपितिदीर्घ
विषयप्रसंभावने यात्‌ सर्वथा नलोपानापत्तेरितिदिक्‌ १

केन्द्रदेसा

यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेऽङ्गम् । ... ग्रहणम् १ प्रत्ययग्रहणे [illegible] यस्मात् स विहितः तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् ० १

यलोपो न । पुनः प्रश्ने छे । न । नवप्रत्ययलोपे वेप्रत्ययलक्षणं तदा पदसंज्ञा प्राप्नोति । तदा लोपः न च कुतः संज्ञायाः प्रत्ययलक्षणं ज्ञापयति । तदा यलो
पोन गच्छतीति सत्र इदं वचनं किं विशं मोऽल् जिः सभः छो । नलोपमुत्वा संज्ञायामिति सूत्रं प्रामाण्यात् किमनुमा तु श्रूयते इदं
वचनमनित्यो भवति ॥ अतः लोपस्स्यात् । क्वानित्यः पदः धुनिकौ संज्ञायते तदा नित्यः पदाचिरंतासंलोपते तदा तु नित्यो भवति ॥
गच्छतीह चिरंतारा तदा यलोपः प्राप्ते तत्र किं चित् गां पदाधुनिकौ चेत्तदा एकं बीजं दातुं शक्यते । सर्वाणि सर्वनामानि इद
पूर्वपदसंज्ञायां मगदूतनेनराल प्राप्तः तदाभावकातो रवो नो मत्र रात्या भावनिपातः रघुनाथद्रसन्नविरन्तरो
संज्ञा अतः पालंनभाव्यप्रसाख्यातम् १ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्व्यवतृ १६

श्रीगणेशाय नमः पूर्वत्रासिद्धम्· यद्ययंस्यात्तत्रैपिथि
स्यात्तर्हि त्रिपाद्यां पूर्वं प्रत्यक्षसिद्धेस्यैव लभ्येत त्रैपादिकन्तु पू
तिपरं नासिद्धं स्यात्· तथा च प्रशान् इत्यत्र मो नो धातोरिति नो
सिद्धत्वान्नलोपः स्यात्· नत्वयं विधेस्त्र च द्वौ चरितार्थत्वात्तथा
न द्वौ नित्यत्रसंयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपः स्यान्नु किं च धौतुयं
उ· द्वौ चरितार्थत्वात् अत आह· अधिकारोयमस्तीति· नासिद्धं स्या
हि तितत्रश्चे· गोधुक्स्थानित्वाहोघत्वजश्त्वान्नासिके भुमबमोबो
नस्यात्· वनवाति हे शान्तत्वहस्यापि त्रिपाद्यां पूर्वं तौ न हो बः स
पाहस प्राध्याप्योमपि पूर्वं प्रतिपूरासिद्धत्वाय तेः मध्ये पाठस्य
विप्रतिषेधस्य तत्र स्यापसामर्थ्यात्रं यतो तु विनिगमनाविर
हात् त्रिपाद्यामप्यप्रवृत्त्यापत्तिरिति भावः १ नच पूर्वत्रैनेत्येवस
त्रैमत्क्रियतां यावसम्· पूर्वशास्त्रस्य प्रतिषेध इत्यर्थे नलोपः सुप्विति
सुत्रां प्रसङ्गतेः तद्विधेयमार्थमि· चे हे त्या राजेनेश्च इत्यस्याहशाया
के स्यापि पूर्वं शास्त्रस्य प्राप्त्या तन्निषेधात्प्रवृत्तौ न लोपे जाते ऽनो
य नो भीति त्यापने तरप्रवृत्तौ राजाश्चेति रीधिसि [illegible] स्थानि
यमाद्युपयोगात्· राजभ्यामित्यादावपि हि द्विविधे नेश्चे· पूर्वशास्त्रे
विषयसंभावनायामित्यर्थे राजभ्यामित्यादौ नलोपस्तु सिद्धिः
विषयसम्भावनया सर्वथा नलोपानापत्तेरिति हृदि· १

कंहेसी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...नमः

गच्छतेनमः ॥ मनुष्यमात्रं प्रमतं सुप्तं बालं जडं स्त्रियं । प्रपन्नं विरथं भीतं न रिपुं हन्ति धर्मवित् ॥१॥ यथा पदं दुर्विगाहा नंस्या मा
न्निपापरतां तथा । १ बाह्य वृत्त यन्ये तं अयं धोना न्योस्ति हैहिकः २ नित्यो नैमित्तिकः ॥ वैपस्तथा प्रोक्तास्ति कोऽल्पः

[illegible]

त्र सहरिस्पेयतु नो नत्कं । खरीह कारय हतापतीह हरि हसतिल्याहो विसभीपते ॥१ यन्यो न्याश्चयानिकाध्यीतामाहोनन्
तं नन्नो नाधिव ध्याने तरन्त्रा तापभयति । नोशकदं यहति शकदं नायं वहति तद्वस्तु तीवमास्त नसंजरनं
कंदं वहति स्यस्ते शकदं नावं वहति तत्राधि आव त्यानिवीह ॥२ [illegible]
पंचगारं उ [illegible] कामं [illegible]
मर्त्ये [illegible]

[illegible] घृतलब्ध पसताबुन [illegible]
[illegible] तस्य पूज्यमानस्य [illegible]
त्रैवहन्लितातगत्संततघृतं वैव [illegible] लं विधिं पतेरा [illegible] वहस्त मातृपकरेतल न्तं पुर
न्लितांत इत्वं किंचि वंतु स्वांतगत्संह धिरात पमा ॥३॥ [illegible] मात्रं वत्पजेलसर्ट्तु
मनिघृत [illegible] पितरो भरमोग्या संसत्वांतु देवहताय ॥ राम । राम । राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेन मात्रे स्त्रिलिङ्गानुधावनं कृतं तस्य की दृशोऽभिप्रायः तस्यावं …शयः पृच्छारम्भोऽइत्यासमन्त्रे इत्याशयं …
…शब्दस्य नहीसंज्ञायते मात्रे इत्याऽऽपद्यते तत्रोच्यते एकान्तमानां नहीसंज्ञानभावतेन कृतस्येति सापकोतं एवञ्च
…नीनां नहीसंज्ञा स्यात् तत्रोच्यते भावनानां नहीसंज्ञानवतेन कृतः हस्वनं धापदृतिसन्त्रे भाव यह रातात्
… तत्रोच्यते संधानतानां स्त्रीलिङ्गानानां नहीसंज्ञास्यात् नहीसंज्ञा वाको लोपः तथा च संधेभ्योऽस्याथहस्वादु यत्नेन
हस्वापत्तेः एवंच संधातानां नहीसंज्ञानप्रविष्टा ह्निोनीयः इत्यत्र नावः इति तानि शानत समाधानं तु स्त्रवेनि
…स्त्रवशस्तनैवरं नभवतीति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नमः

ऽयं तेन म॥ामतं प्रणम्य मुनिं तं सुष्ठुया लं जडासिद्धयं · प्रपन्नं विरथं भीतं नरिपुं हन्ति धर्मवित् ॥१॥ वपनं द्विजं सांगानं स्यानां
न्निर्षपापस्तां तथा · एवमुक्तस्तु वन्धुः नाव धोनान्योस्ति हैहिकः २ निस्तेनेमितिषत्र्यं वैयत थाप्रोक्ताति कोलपं:
त्र्यात्यंतिके ॥ ब्रह्म कल्पितेनं कालेस्य गातं ॥६॥ इति १ ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं लैङ्गं सगारुडं · नारदीयं भागवं
तमाग्नेयं स्कंदसंज्ञितम् · भविष्यं ब्रह्मवैवर्त्तं मार्कंडेयं सवामनं · वाराहं मात्स्यकौर्मे च ब्रह्माण्डाख्यमिति
त्रिवृत् ·१ त्रिसाहितिकं पवित्रं नसौ नोहि शान्तिमिन्द्राग्नेवाश्विपाः परि मतः परितोषशुभान् · ह वाग्रुहाऽविमाजितोऽय
तिनोपवस्त्रीन्के समाम्नजनि कथयोध नतु महापान् ·१ गोपीवल्लुपीयरक्षेजुप जानुगार्थिनं दुर्भर होलि·
कायाव त्सस्य पूजा शिवरात्रि रेतावरा [illegible] विघ्नं तिन्ट पेसता वुरु॥२॥ वामेतु मस्यणां वेष्टा तथा
त्रैवह लितोतमात्स्य तत घृतं वैव सन्दि ल सविधि पते २॥ मधु वहस्त मात्पवकरोतय न्तं प्र:
ल्लिसांत इन्ताकिं विबेतुस्त्वांत मात्स्य हरिधिरा मवम ॥३॥ गराडुकमेन्य मात्रं वत्पजेस ईतु ।
मभिषाल्यानु पितरोभ मोग्या छंसन्तु देवहताम्॥ राम· राम· राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ दन्तजन्ममरणाशौचनिर्णयः। आदन्तजननात्सद्यः आचूडान्नैशिकी स्मृता। त्रिरात्रमा
व्रतादेशात् दशरात्रमतः परम्॥ मुहूर्तमिति तावान्सः पञ्चवर्षं पश्चाद्गणति पितुः शुद्धिः दशाहेन स
घः सोदरस्तु गोत्रिणः त्रिरात्रं गर्भमध्ये विपत्तिश्च भ्रष्टते पोषितो प्रजः पावन्मासस्थिते गर्भे स्त्रि
यस्ता यमुक्तं सूतके॥ सद्यः शौच समुत्पन्ने पुत्रजन्मप्रभवेत् सचैलं शुध्यते तातः नःसूता
शुध्यते सद्यः ४। गृहस्थस्य घृतं शुद्धिर्घृतास्नानेन गुरोः मृतके मृतकं हन्या सूतके सूत
कं तथा प्रागूर्ध्वं भागाद्वयं पावत्सूतकं स्यात्तु सूतके। पतिते च पतिते वा घासस्तु तको
कं [illegible] स्थिते ६। पितृमरणे पूर्णाशौचं भिन्नाशौचं पौ। आजन्मनो मरणे हि व्याख्यं [illegible]
रात्रौ च प्रसूतिकोमरणे दशाहं अत्रेताशुद्धिरिति॥ ७। अथ ग्रहतां कि विचित्। न चत भावे ईदृदेरितिथ [illegible] नावा
सपिण्डीकरणं इति॥ तथा च पक्षे त्याज्ये जस्यात॥ एकादशाद्यवधि हि वमसा येन सपिण्डी कार्या गो ती त्वाहारिति सिद्धार्थमात्रा यस्पक
पिण्डा आम॥ ईदृते सपिण्डी गच्छम आदिसः एवं द्विवर्ष मी सेवसि द्वादशहृते न्या सकारी तानि तस्मक राणा वेन्द्यपापौ मा सर्वोधनात॥
उपात्ते सर्वस्य भवा पूर्वं संज्ञाति धावितितरे तन्महता नित्रे वा प्रवक्ताईदृते सपिण्डनाभि त्यर्थे ने द्वसिद्धिरिति प्रश्नः पक्षी स्वाहेर नाधिपेवा
भवेयेतिपरे॥ पञ्चासाति॥ मार्ग ग्रहता साम पूर्वी सपिण्डीपर्यमात्रे पर्यय सन्तमित्यर्थेनान्नते संस्कार्ये पा वेविच्छेतेन दोषः। सं
स्तापामिति समासे जहत्स्वार्थीवां ज तोपूर्वपदस्यानर्थक्यो पिसुप्सुपेति समासे जहत्स्वार्थीवां प्रसन्न दोषस्यो न कृतिरिति सपेयताणा
मितिभावः। गोतिस्वाद्यस्थित इत्यादि भवता क्रियापामेव। गोति पादयो ध्याधि करणा त्यान्तं पः इति गोपवी धिकरणाकेस न्नर
ताणां सामान्याभावइति न त्र ग्रहेषः पावामरव इति सुप्सुपेति समासः॥ संस्तापामिति तिन [illegible] पतिति समासे। न
प्रयोजन संस्कान्य गम्भमानित्व ससभास लेन [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम रेखावतु: रामराम राम

नवेति॥ इति सौकेऽर्थवत्यर्थकस्व
शब्दस्यार्थकेऽर्थ स्वर यथा गति
ले यथाहेस्वतु कर्ता इत्यर्थस्वरूप
मितिवरिष्ठा यत्रा ... वत्यर्थ
कस्यार्थ वत्यर्थ केऽर्थ स्वर रामराम
ममव व यो ... यो॥ यो वस्योव
ते भूतः ... तोऽस्यधा
... वधा वऽस्य ... तो वऽस्य
वे वती ... वधाः ... तो यधाः
वस्यसः ... तो यथः तस्मात

रामश्री गतो शापनम:
रामश्री गतो शापनम: राम
राम राम रामराम रामराम मतीम
रामराम

ऽवदेशोऽनुनासिकइतः ऽवदेश
इति कृष्णर्थं ... प्रभृत्यपरऽवदेशो
लोऽनुनासिकत्व स्यात् इति॥ केःपुन
रादेशो वदेशो ... घः प्रसज्यमा
स्यान मुपदेशः स्थिग्नतोः प्राप्त मुदे
शः ... त्या नमुपदेशः॥
तद्यथा॥ ...
...
...
...
...
...
...
...
...
... तोः प्राप्तमातामा ...
तो इति॥ इसं ...
शेषा ता॥ इसं ...
...
... प्राप्नोति॥ ...
किंकारतां ...

त्रिरात्रमा
अथ जन्ममरणाशौचनिर्णयः। आदन्तजननात्सद्यः आचूडान्नैशिकी स्मृता:। त्रिरात्रमा
व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम्॥ मुहूर्तेऽपि तावानेषः पञ्चमेवं गर्भहानि तिथिनुः शुद्धि १ शताहेनैव
च्युतः सोदकस्तु गोत्रिणः २ गर्भमध्ये विपत्तिश्च भ्रूणजे च पितापुत्र जः पायन्मामाख्यातं गर्भे हि
नंता च सूतकं ३। सर्वाशौच समुत्पन्ने पुत्र जन्म प्राप्नुयात् सर्वेन शुध्यते तातेन स्तुता
शुद्ध्यते सवनः ४। गृहस्थानां घृणा शुद्धिरधिक्याने ते गुरौ। मृतकं सूतकं हन्या स्तूतकं स्तूत
कं तथा पाश्चर्द्धभागाद्ध्वं पायस्तूतकं प्रयत्नेन सूतकं। द्वितीये पतिते चाघास्तूतकं
कं तथा पादार्द्धभागाद्र्ध्वं पाप सूतकं पृथक् सूतक। आजन्म गात्रेऽमहिणाश्चे
शुद्धिरिष्यते ५। पितृमरणे तोपृतीशौचं मिताब्दात्मा पां। आजन्मगाद्धोमहि ब्राह्मणेनाया
तीव प्रसूतिकोम दशाहं मात्रे शुद्धं ति॥ ७। भार्यागृहस्तां किञ्चित्॥ नचतत्प्रावे इदं तिथा
सपृक्ती सपर्याप्तिः॥ तथा च पक्षि स्यादेवं स्यात्॥ एकादशाव्रतादिवमस्तु एवमेव गोत्री स्यादेव तावच्छाक
मिनो ध्याम॥ इदं तेषु पृष्ठम इत्याम भाद्र सः १ सद्द्विवर्ण मीसेध सिद्धाद्यत्र तन्या सकारीत न सम्यक् राज्ञावेन्द्र पायैनाम्नवबोधनात॥
तिष्ठामि तासां भवामि संशा विधा विधित्ति तस्य सम्यग्ग्रहणं इति विधा प्रवन्वाई इत्येव सपृष्टान्यामि ते वर्णने च्छ सिद्धिरिति प्रश्नः पत्नी स्यादेर नाथिव
भवये ति परे॥ च स्यादिति॥ भार्याग्रहणं सामर्थ्यात् सपृक्ता पर्यामात्रे पर्व असन्ना मित्र वर्णा तत्संस्कृते पापैविवलोर्न दोषः।सं
स्त्री पार्श्वति समासेनाम्नस्यार्थानां प्रसन्नो दोषस्यो नोरिते सेव पाता
त्रिति भावः। गोत्री आदि वितादि सापिण्ड्य मृत्यादि पापाणि मेव। गोत्री पादयो च्छा भिफरता स्तौत्रपः इति नोपधादिफराणां के सन्त
त्ता वां मानाभाव इति नत त्र दोषः पायामस्य इति सुपृष्ठुपेति समासः॥ संस्त पार्श्वति तिं नामि तिं समावेः। न
फलेन संस्थान यगम्या निम स सभा सत्येन निग्रहेः न ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नन्नु प्रथमं हस्तमहांतं अर्थिन्द· हस्ततालरेखोसोखोजांत सोपसं भागात [illegible]
सेवोगान्तं स्वरःतो वहिंजसेतवाः र्नेसिद्धा ति· तत्तुंतेनैधायेववस्याद्धुरःरतः [illegible]
रधीपते तथाहि सर्वत्रैव नरेतावोतस्वोता। सेवागानं तसेतपस्यासिद्धाः [illegible]
स्याः स्तत· सेवागो तःसोपानासिद्धम· नानु· समुख्वारि सत्र सेवुद्धियः [illegible]
तारा त शावकात नवेवमस्पिगोमाविलाद्यवाधिनसोपत्यावाति· तावर्द
स्याद्विशेषविधिवधत्यात· वत्रहिनवलारविभक्तोरानेनां र्थेतत्रैवासिद्ध
र्थं पक्षत्वान्नात पक्षाद्युः हेवुः हिति नपुंस्कार्थस्यान्ते तजनापके·
मिति· तेन· ऽकोऽपूर्वे वतस्य ःनस्तसाभावेन समुच्चयोवानं पुंसकं
नामवस्याद शपके तथा वसमुच्चयात्माविनपुंसकविभक्तासमैव नोर्द·
साधकस्य स्वसन्तानंतस्यात्मा स्तोवान प्रपोजनीभितिचेत् हसल्यर्थापिनोत्रैसर्व·
वर्तेन स्यात्त तसिद्धुनेन नस्तोवाविहिति तथा श्वाविधर्भवानं श्रं नागमर्थवाति

तत्रापि तस्येदोन स्यात्. तत्स स्येति निवमाप्ततेः। एतेन सत्र न स्नोपस्तुन ॥ि समुद्धो
रिति शायकेन साधितं एव द्विन्युप्रिती श्रेस श्रउ स्य मधिस्रव पारस संयोग
नारेणं रोगु स्ते इति सिद्धकातेः पदान्त हि विभि दितेय निय धाऽवस पं वाति
धावि न देव: तस्य स्य त्वयं तथा स्यापि पुरस्येव त्ता तस्य स्यति घु राउ न नुड्ब
पारिस्तां हेसेको गरिस्नोप स्यारिति वेत्तं इत्येस्तेतर इदाप्तुः ऽसिद्धेर स्योपि ति वेत्तं हि
ध्वकारो वस्यादिपुरस्य प्रितिकातं त्यपरत्वा तात्स्त्यं न स्यादिति चेन्न साध
शिवरं भवतीति स्ताश्रयसात् नवेदं एतेस्याहो नरसोयस्तु ते सोहस्य धिसर्गस्थ
तानिति जथम इतोऽरिति सिद्धवचिम मर्थी तत्कार विधाने मप्रथम सुलोपस्य
सावकाशत्वं न तु नैव स्तापर्क संयुक्तो वारितार्थत्वात् ॥ एषः तथा हि सैषोस अपुरुष
विति वक्तुं इत्त नस्नोपश्च त्रिसिद्धः इति वेत स्यस्तेता हि न एतेऽपात्पाक संयोगा
रसोपः इत्यत्र नेदि समुद्धोरिति सत्वमेव न तापवकमस्तु। तथाहि ॥ि सामुद्धोरिति
पक्षे नुस्वह्मीऽ पुंकाउ हैत पाश्रयपरस्त्वरातमातवाते ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री ना १ गोपि व्याद्दि। न्प पंचा वे:
ति थे पर्मे दे वा वच मे दा स प्रव नवा
मेप वाचव ता चा त इ पो गा तु । ग्या स
भि त स्थ ना १ गोपि त्य स्य च र प
वा पद्य स्त्र ना भा पा रमे १ गोपि ना दे श्मा
स्य प्र प त स य रां भि त्य यो भू दे प ते
त्र १ गोपि त्वे स व प र स्या बि स पि तु [illegible]
स्य त्य बि शि ष्ठा स्य प्र प त्ते पो पा वै श्र
को त ह य प्र पा श्र न त्वां बि शि ते स्र [illegible]
प पो हृ स्य ह्ये घी घा त्र के व रा: के द
प सें न त ह रा न तु । ग्या स्य प्र प त्ल सा इ
मे प्रं सि भ स्य प रां भि प वी त। त था पे
हे ना तु । ग्या स्य प्र प न्न के ह ना त इ [illegible]
पं सि भ: स व रां न्त्र॥ प इ पे दी घ [illegible] ८
पु [illegible] त स को प को पि न ह । ना इ ग्या
स्य प्र प त्ल सा इ प पा पी प्रि प स्स
प रां भि त्य र्थ: फ ली त:॥ न त म र थो
ने न स्स न ध पे न स्य य रां सं शा पु गां ति
ज्ञा पो ष्व स्र हि स भ रां स्यो भि य्रा ह
प शा स्त्र प्र य त ति न हु त तो १ प्रा ग
तो ना १ गोपि स्व मे न्त्र इ र स स्मा
स्वा पि वा ना भ व सा व रा पे क्ष व ह
स्य ते। ना इ स पे ष्वं हे ना वे दा भी
श ब र र के सा प रा प भ स्य यो ति न हा र
ना पा स वे रां इ पे जो चो स व ह ओ
नं पु न भि ति प हा त प रा गा [illegible] श्रो ष
हि प त त्स्य वा र १ के ना १ गोपि वि ति र
ज्ञ प्र पु र स्या प ह तो दे ह स व रां स्र जै
उ ची ति ना नु ज न्ती प [illegible] ना हो पि प स्य
[illegible] स्ये इ स्या हो ष इ र र न्ते ते इ त्या वा
र स्य प्र पु ते भ तो ति त प र स्य स र प इ रा
प र स्य भि ब त्यं स्या त। ना १ गोपि
त्य ज्ञा वो स्प श्रे भि रा हि ०

हो घि ह थार पेस्त्वाब रापि आवेत्व
ता भूत् स्वह कारस्वप सा चे इ रा
त्या दि पारं पत्त तस [illegible] सावका
भी मा २ व त्रा २ येति व दु कु सा
सव रां दीर्घ रादि घाम २ ज त्वे ती ड
पिपुशिलब्ब ते इति शि घ चार त्वा प्य
न माप आपरो पस । वि स्वाप्य [illegible]
रा [illegible] त्वा दो ठ त्वा ई र प्य स्तिः
स्वरा या म [illegible] स्वरा ा उपुप [illegible]
ई नसा व रा पी भाषा [illegible] ति स्तु गा [illegible]
इ पप [illegible] आ स्त्र का की त्वे [illegible] ति [illegible]
कौंकि ही र्घ इत्वे जे त्वर्थे:
प्रष प्रयपस्या ने इ इ तितु जो त म त्र स्त्वा
पसंइ: स्वरि वि रि: जो २ पा सो पारि
२ येति विग्रहे इ व्याप्र १
पा तो स्तोयो ता स्वेपा इ स्वा स्व
२ प का र ज्ञ हृ या पीव ती ता ने [illegible]
पा धना र्थ [illegible] त्र पु था वा भ्रुप
भ्रो पो न स्या त । प धु प [illegible] भ्रो
प्राप्त रा ।। कौ सिक पो
त्र प्रोपत । त्रप ना त पत स्या त ।
त्र न वा पर वो इ ग नां ग स्वे इ रा ऐ पा: ।
[illegible] यु यो गरो ता । भ्रपां तं ग स्व व हि स्या [illegible]
ज्ञाति नपे इ ।। सार्थ धातु [illegible] पर्व । पचि स्व
पिपपाठी मां सं प्रसार सांबैति १०
प सू रै ति लकं वा ले जाने साकु रु माकुरु
सा के श रादु मा रा को रहू रे [illegible] ति [illegible] स्व

श्रीगणेशा

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः

श्रीगणेशाय नमः॥ अन्यस्य स्थानानपू
र्वीस्थानइत्यस्य पत्रिनिसूत्रे पूर्वस्य
रूपं किमर्थं परस्य पूर्वस्य पररूपं भावे स
र्विके स्यादेरीर्घविधायकं शास्त्रं बाधि
त्वाकात्तकस्य मा भूत् नामक उत्तव
र्णिकस्थाने य इकावो मा भूत् तस्मात्
सूत्रस्य नियमविभाषया नाम बलः सव
र्वरोदीर्घः बाधकः तस्मात् सूत्रस्य
दीर्घविधायकस्य शास्त्रस्य बाधाय रागा
रांगंबलि पयंप विभाषा बाधिका भव
ति तस्मात् सूत्रस्य बाधक दीर्घविध
यकं शास्त्रं सवर्णदीर्घः स्यात् इत्यं नभ
वति प्रत्ययस्थात्कात् इत्यस्य परि
र्हं सूत्रं किमर्थं मलिनः कासो विधित्रय
बाहः श्रयवा देवाः राप्ता रांगं बलियपरि
तिपरिभाषा लिङ्गलनात् न सूत्रस्
प्रत्यये कि इति सममी लिङ्ग स्यात् बोधि
तः नोस्मिन् निर्दिष्टे पूर्वस्याति
परिभाषया यस्मिन् विधिस्तदादावल
ग्रहणे इति परिभाषया कादेशा प्रत्यय
ये इत्यर्थः न सर्वकारतिप्रायकं
यकास कारस्यादीनां मिकारोल
भवति न वा सपरि इस सूत्रं किमर्थं
न देव न्यायवर्ति सूत्रं इयं परिभाषालो
भवतिष्ठ ति॥१॥ यथा वब तेष्वर इत्येवे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection. Varanasi

२॥ ओ॥ाशास्त्रीयेस्थानिवद्भावेन स्या
त् शास्त्रीये स्थानिवद्भावः अत्र स्थानि
वद्भावेन कृतः अशास्त्रीयत्वात् प्रधाव
प्र हापइत्यत्र किं सं अशास्त्रीयस्थानि
वद्भावो न स्यात् घुमास्थागापा जहा
सामित्यनेन इकारो न भवति नस्य
पिइंसूत्रं स्थापयति इदं सूत्रं किमर्थं
तदेव सूत्रं स्थापयति अशास्त्रीये स्था
निवद्भावः स्यात् वासुदेवपरस्मैपदे
वृत्तो ङि·च इति सूत्रे ङि·तकारोस्
किमर्थमिभूवादित्यत्र स्थानिवद्भावे
न सिद्धिर्भवति ङि·तकरणं किमर्थं
म ङि·तकारात् सुपात इत्यत्र द्विधा
धनार्थं ङि·तकारोऽत्रो सो लुक्
द्धि हलिसि॥ कृति च नित्ति ङि·न्निमित्ते
इगन्तसो गुणा वृद्धि न स्तादित्यने
न निषेधो न स्यात् ईगन्तस्तास्था
भावात् अनिगन्तस्तोपि निषेधः
किं प्रमाणं अतो लुक् व्यद्धि हलि इति
सूत्रे अत अतो लुक् हलि इत्येव सूत्रं कर्त
व्यं वृद्धिग्रहणं किमर्थं मत एव वृद्धि
ग्रहणं स्थापयति अनिगन्तस्तोपि
निषेधः पुनः ङि·तकारं किमर्थं म
ङ्गात् ततः इत्यत्र स्थानिवद्भावेन पिला
सोऽध्रुवः इदइत्यनेन इडसार्वधातुक
मपित् सूत्रे अपित् इत्य स्थानिवत् ङि·च
पिन्न पिद् ङि·न्न ॥ छ॥ अथ स ग्रहणं
कर्तव्यं परमं रवं पंगन्तात् अथ सर्वाचे
कासिन्ना पांङ्गिप स्यात् अनपत्याधिकारस्था
त् न ङीप् द्विपे भवा द्वैप्या देवस्याप सं दे
व्याइत्यत्र अप सर्वाचकः परमेश्वोव सर्वा
चकोत् परमन्तात् सिन्नपां ङीप् स्यादित्यनेन
ङीप् प्राप्तः अथ सग्रहणं कर्तव्यं इति वार्ति
कं भाष्ये प्रत्याख्यानं कृतं वं कोऽपज
श्च गार्गी द्विष्वोऽपमन्त गार्गीति ङीप् कार्ये
के प्रत्याख्यानं तु कथं भेरे कथं मैतस
त्यवार्तिके देवाइत्यत्र ङीप् प्राप्तः [illegible] स तिवा
र्तिके देव्या ङीपन प्राप्तः इंप्या र्तिकं अप सा
धारणं तत्परं अप सर्वाचकोत् अप सा
[illegible] ङीप् स्यात् अप वाधि

यन्न्यते इति यन्स्य मात्ता। स्टट च भवि ब्रा ह्य धी धातो र्ट्ट स्यात कर्मणि ति। स्टट। स्टदश्श द्रु॰ तोस्यात॥
तोशद्रशानयोस्यतरसं सेरोत्तः। स्वतासीस्टलृदेः धातोस्य तासी च तौ प्रत्ययोस्तः स्टलृदोः परतेः। नाह्यु
वध्धकार्ये व्यनलि धेयोमश्चरसायकें। घुमास्था गापाजहातीसाहलि। वधाध्यातिः इत्स्या किति
हलोहे॰ नस्यापि॰ त्यचियरे ऽतः इतं नस्यात॥ ह्यास त्तु वाद्दिला दि॰ धि धि नि मि मन्त्र ताम न्त्र
ताधि छ संप्रश्नप्रार्थने षु लिङ्। वध्वर्थे षु लिङ् स्यात सस्याती आस्पुः। इतश्च॰ ङितो ल
स्य परस्मै पदानामिकार। नं वत्तस्य रोप स्यात। कर्तरि सप॰ स्वादि श्रती श्ना शपः लुक्
स्यात॥ पानु ध्यवस्मै पदेषु द्वातोति दु॰ चा। लिंगाः परस्मै पदानां वा स्तु गागः स्यात स यो दातो
ति द्वा। स्तुमान स्नुमान लोट च॰ विध्याशिष्यर्थे षु लोट स्यात। लस्यतिका प॰ः सर्सिय विङ्घे
लोट सेर्हि स्यात्सो पि द्वा। क्ताद्म्यः श्ना॰ हलः श्रः॰ नः सानजभौ। हलः परस्य श्ना इत्स्य स्याने
वस्या झैपरे॥ कथितस्तानुबंध कार्ये पितत्यि धाधिति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

शा। श्रीरा
त शाह
थमा
प्र हप
थमा
साभि
विइं
तदेव
निय:
बृहत
किमप
नसि
मक्रि
धना
च्छिहि
इगल
नलि
भावा
किं प्र
तत्रै
एवं
ग्रहतां
निवे
धृता
तेष्वधु
मवित
पिन्न
कर्ति
कान्ति
तन्ड
व्याइस्व
वकीत
दीपप्रा
कंभा
श्वगा
केप्र
निया
तिंके
कार

स्या
नि
धाव
नि
तहा
स्य
र्य
त्वा
वदे
नास
दये
र्य
त्वा
ले
ने
सा
यः
ति
कर्त
द्धि
पि
म
वला
नुक
च
ग्रहतां
यं
त्का
दे
षो
नेन
ति
पम
कले
स
तिवा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

अर्थवद्धातुः॥ प्रयोगमाह अर्थवदिति तत्रे
ऽर्थवत्त्वं च स्वार्थबोधजनकत्वं सर्वतन्त्रम्
जातिः शक्तिर्न्यायतः॥ तदेवार्थवत्त्व
मुक्तं तत्र शक्याधिकारे प्रातिपदिकार्थ
भावेन लोके ऽर्थबोधजनकत्वमर्थवत्त्वम् न
चाम इत्येकं कर्थकत्वे ऽर्थवत्त्वं तदेकवृत्ते
त्रेगत्तायुक्तेन स्यात् एवं चेत्तत्समाख्याः
गतिः किं तस्मादाह अर्थवदित्यनुवर्तते
नान्तराकारं तदेवार्थवत् नकेवलाः कृतत
द्धितावेति कृत्तद्धितेति समासे ऽत्र हलान्तान्का
न्येवं यदर्थं केवलं तत्समासे ऽर्थवत्त्वं तदर्थस्य
पर्वतेनेति पिञ्जकत्वाद्युक्तेन एवं चेत्तर्हि प्रत्य
यपदेनानोर्थ स्यात् केवलप्रत्ययस्य
रकार्यभावेन लोके ऽर्थबोधजनकत्वाभावात्॥
इत्यंहि प्रयोगमाह तथाचनचिनानामतम्
एतत्समासे कृत्समिति नामकीर्तनेन पन्तासा
लोके ऽर्थबोधजनकत्वं मर्थवत्त्वम्॥ अने
न च नतेन तर्थ त्वनिर्धारितं प्रातिनम
तं नार्थं तत्वं गौरवं प्रत्यस्यात् यदर्थकंप
दस्य तदर्थकमुक्तं तत्र नास्तीत्येकं अप
रस्या किंवते अलौकिके वाक्ये कास्यितेकं पदं
र्थीभावस्य तत्रारोपणे गौरवमिति भावः अप
रस्य नाथत्वि च इत्यत्र जीवभावाय एकार्थीभा
वत्वात्तिरेवम् तामिति यदि स्यात्तत्पि गौरवं
अपि चार्थवत्ते प्रत्ययपदेनुपात्ते ऽन्य
तो गौरवः॥ नव्यमते तु शक्ताधिकाराद्धत्वेनं प
रस्थानाद्विप्रिये स्वतन्त्रो ऽर्थमात्र वेपादिका
रकाणां च विवक्षितो अलौकिके प्रक्रियावाक्य
त्वेन मेतत्तत्र वाच्य के प्रत्ययपर्युदासोपि
नकार्यः कृतः आवश्यकत्वात् अप प्रादि नस्य
नव्यापादि दूषणानि नव्यमतेगगा दिनां प्राप्ति

तत्रान्तिर्किंगौरवम् अर्थवत्त्वं १५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

पदिकसत्त्वान्नसात्तुतः घटादीनां सापेक्षत्वेपि
विभक्तीनां तदुपादानादिकं तस्य सापेक्षत्वं
न किंचिद्दूषकमित्यर्थः ॥ घटादीनां प्रातिपदिकसंज्ञा
न स्यात् विभक्तिसापेक्षत्वेपि घटादिनि
रपेक्षत्वे घकारादीनां सापेक्षत्वात् किंच
घटादीनां पदादिनिरपेक्षत्वेपि विभ[illegible]
क्तिसापेक्षत्वेनापि प्रातिपदिकसंज्ञान
स्यात् अर्थवत्त्वादिसापेक्षत्वात् अतः तिङ्
समानाधिकरण[illegible]प्रथमेति वार्त्तिकात् अप
र्थेपि प्रथमे [illegible] इत्यत्र विभक्तिसापेक्ष
त्वेपि घटादिनिरपेक्षत्वेपि प्रातिपदिक
संज्ञा न स्यात् गंगादिसापेक्षत्वात् त
त्रेयं समाधानं विभावनीयम् गंगादीनां प्रा
तिपदिकसंज्ञायै अन्तरंगविभक्तिपदं प्रत्य
यमात्रोपलक्षणम् घटादीनां प्रातिपदिक
संज्ञासिद्धये प्रत्ययान्तापदस्य प्रातिपदिक
संज्ञा विधीयते [illegible] अनन्त
रपेक्षत्वे [illegible] घटादीनां प्रातिप
दिकसंज्ञासिद्धये तिङ्तिदिकोनिरपेक्षत्व
मित्यपि परास्तम् [illegible] न स्यात्
किंच [illegible] प्रत्यये पदयोस्तदुपदयोर्लोप इति
॥ इत्यनेन घटो गच्छति [illegible] इत्यादौ
न दोष ४ ॥ ननु एवं तन्त्रेण [illegible] किमर्थमिति चे
न्नत एवंच [illegible] भावे वीप्सा [illegible] प्रातिपदि
कसंज्ञा न स्यात् अतः विभक्तिसापेक्षत्वाभावात् [illegible]
पदान्तरात् [illegible] विभक्तिनिरपेक्षत्वेस
ति विभक्तेः सापेक्षत्वं अवश्यंभावि [illegible] होति
दिक् ॥

नवा २

समर्थानाम॰पदत्रयमिति तेन प्रत्येकं पदानांस्वार्थत्वाद्वृत्तस्यप्रागिस्शइत्युतरमपि समर्थः॥शेषइत्य
तः२ त्रापितत समर्थविभक्त्य नविशिष्टोऽर्थएव अवधिप्रदर्शनंतु विशिष्टस्यतिबोध्यम्॥ तद्धितानामेकार्थीभावएव प्रकृतिः
समर्थःपदविधिरित्युक्तेरित्युक्तंसमर्थानामिति समर्थशब्दः शक्तपर्यायः शक्तत्वंचार्थप्रतिपादकत्वं तच्चपर्तिनिष्ठितस्ये
यं तदाह कृतसंधीति नहिसुऽस्थितइत्यस्यकस्यचनपार्थत्वम्॥ समर्थानामितिनिर्धारणेषष्ठी समर्थानांमध्येप्रथ
मादित्यर्थः तत्रसूत्रेषुप्रथमोच्चारितशब्दप्रतिपाद्यत्वंचप्रथमत्वम्॥ एवंचानेकसमर्थसंभवेऽपत्यस्यसंबंधः॥शेष
इत्यत्रापितत्समर्थविभक्त्यन्तविशिष्टोऽर्थएवशेषइत्यनेकसमर्थसंभवः स्यादिति किंत्वनेकसमर्थासंभवात्प्राग्दि
शइत्युत्तरंनास्यसमंबंधइतिबोध्यम्॥ प्राग्दीव्यतोऽण्॰तेनदीव्यतीतिसूत्रपठितदीव्यतिशब्देकदेशादीव्यच्छब्दोऽत्र
गृह्यते तेनचैकदेशविकृतमनन्यवदितिन्यायेनदीव्यत्यर्थक्॰ इत्यस्याव्यतइत्यर्थस्यावधित्वं अपमेवच
निर्देशस्तस्यज्ञापकइतिबोध्यम् एवंचावधिमन्तोऽपत्यादयेतद्विभाविनास्यसंबंधइतिबोध्यम्॥ अश्वपतिव
तितेननिर्दिष्टस्यानिकत्वादिकं परिभाषयाप्रवर्ततिरितिबोध्यम्॥ ग्रामादिकमिवेतिगणपतिन्दोत्रपतिश्व
नामअश्वपत्यादिषु पाठादितिभावः॥ नैत्रपत्यंवह्निर्वचेस्तितु कान्दसम्॥ इत्यादि॥ पत्यन्तादितिनोक्तं पत्नमप्रजापति
शब्दात्प्यंते॥ एतत्परंग्रहणोज्ञसदृशंप्रातिपदिकं प्रतिपत्तिशब्दं तारपरंतस्यैवग्रहणात्तन्नदोषः॥ व्रत्यपतियो
तदन्तग्रहणानपरमदितिशब्दान्नग्रहणंनांपूर्वविप्रतिषेधेनपरत्वात्वादयाधकमल्लीघतात्प्यामपिविरुद्ध
विशिष्टपरिभाषयाराधमाप्तेर्दितेयादिनेवाऽसाधू॥ नचादित्यंगविशिष्टपरिभाषाऽनित्या॥ अत्रामयन्तोमानामावेरै

स्या॰

श्री ९

दितिपन स्पतिभ्यामण [illegible] त्समूह्योर्तास्वेवेकत्वात्ताभावाभावात्तयोः न्किचित् तदनाद्रिविद्दघमानाभावाच्चप्राप्त
त्रेभावे लिंगनिशिष्ट परिभाषादोषेण स्यानुक्तेश्च दोषः॥ एवं चपि साकल्येन गतिरिताइति भाष्यो काया न्यत्रानिखवे
मानाभावाच्च॥ तस्यापसम तत्संबंधाप सभिरूप स्थर्थेसूत्रे समर्थानां मध्ये प्रथमान्नात प्रातिपदिकादणास्यद
स्यर्थः॥ धकारान्तनिर्देशात् नैतिज्ञापकात्स्वार्थे पि तिसमापूरवेणार्थी नात्राद्यपेन स्वनात्तद्धितो स्पसाध्य वहितं ततः पारसं
पतु प्रातिपदिकादिपदं तस्मात्तिकेसान्नारिकमितितित्तल-प्रथमान्यधत्ति कस्यानाया श्र्वन्याप्यतात॥ सुपचतस्य
पदेनापस्थितवत्तस्य तत्फलितमाह प्रथमान्तादिति॥ तत्र्येति॥ सामान्यशब्दोपियुक्ति स्यात्त्येन सर्व विशेषबोधक
इतिद्रव्यवाचि पदत्वात्ति नौनिरूढ॥ आदिग्रहणादिति॥ स्वाविषपदइतिशेषः। तेन धवस्योर्भायोपेपसवं आपदिभवं
वेपापदमित्यादेर्नबः॥ नचापि ढग्निवाप्याविपुपसत्यात॥ रेत्रिधापकेन निषेधइत्यन्यत। धाधतइति। अन्ने
सतिकारिवृद्धके रसांतशब्दपाठात सहि वो [illegible] रसादधुभयपरूधार्यवृद्धमादिस्तुतसोनान्नभिधानादितिभावः॥
परस्त्राद्याधइतितुनपुंकमा॥ पुंपसकार्य्यहयासंभवे एवविप्रतिषेधप्रवृत्तेः॥ नात्तितक्कोदिन्यन्यापेनापधाद्यात-
उभयोरविगोःपाठकःसोध्रुतद्वाराद्दोषाभितार्थात्स्यबंधे इष्टमाष्ये॥ तस्येदमिति॥ सामन्येसर्वविशेषांतर्भा
वादण्यत्वेपिति स्येदमि सेववियुक्तातास्याप सुमतद्रिस्येदकार्ण्णार्थ दोषाविभागइति प्रश्नः॥ परिहरति॥
बाधनार्थमिति॥ भानवादेशस्वेतिशेषः। नन्धशैषिकेणानेन स्वचिषपेक्षा प्राप्तस्य कस्यक थं बाधः किम्बत
स्येदमित्यपत्येपीति पूर्वपक्षेणेपसंगतः अशेषिकविषयेशैषिकेणाप्तिद्वैतिति तौ पस्याशंका समाधा

आदिग्रहणिति क्वे। तो धायुक्तिर्नेति सामान्यापेक्षया [illegible] तत्फलासाधुप धादृद्धिनं-अतएवभोगीताद्सवव्युत्यान
चरितार्थत्वे द्विताद्गुणासमानताद्दोषनार्थतासिन्यप्रत्तोविसवो [illegible] प्रतिषेधाद्गुणोफलेतदयमालं आधश्यकोद्
सत्यपि मति वेधान [illegible] वेसाकानातवेद्सादिनि ईशाल्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi